

Zagadnienia Doradztwa Rolniczego

KWARTALNIK

1'00(24)

**KRAJOWE CENTRUM DORADZTWA
ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH
ODDZIAŁ W POZNANIU**

Wydawca:

Krajowe Centrum Doradztwa
Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu,
61-659 Poznań, ul. Winogrody 63

Zespół redakcyjny:

A.P. Wiatrak (redaktor naczelny),
A. Bartkiewicz, E.K. Chylek, J. Kania, E. Kmita, W. Kujawiński,
E. Matuszak, A. Swulińska-Katulska, Z. Szalczyk, S. Zawisza,
D. Pruss Głowacka (sekretarz redakcji)

Projekt graf., skład komputerowy:

Alicja Zygmankowska

Druk:

Krajowe Centrum Doradztwa
Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu
61-659 Poznań, ul. Winogrody 63
tel: (0-61) 823 20 81, 820-19-71, fax 820-19-71
Zlecenie nr 18/2000, nakład 800 egz.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

EUGENIUSZ K. CHYŁEK, ZBIGNIEW BRODZIŃSKI: Doradztwo na rzecz wdrażania Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej i wymagań prawa żywnościowego.....	5
MIECZYŚLAW PARADOWSKI: Fundusze strukturalne Unii Europejskiej. SAPARD – przedakcesyjny Fundusz Strukturalny przeznaczony na rozwój obszarów wiejskich krajów kandydujących do członkostwa w Unii Europejskiej.....	16
MAŁGORZATA ŁAWICKA: Rozwój infrastruktury społecznej obszarów wiejskich w kontekście zadań doradztwa rolniczego	31
MIROŚLAW DRYGAS, EDWARD MATUSZAK: Organizacja doradztwa rolniczego w Niemczech.....	37
BOGDAN M. WAWRZYNIAK: Kierunki przekształceń struktury agrarnej gospodarstw indywidualnych	51
LECH OSTROWSKI: Zakup gruntów przez cudzoziemców	58
BOGDAN KLEPACKI, MARIA OCHAŁ: Procesy przystosowawcze gospodarstw sadowniczych do gospodarki rynkowej	66
RYSZARD KATA: Kredytowanie przez banki spółdzielcze rolnictwa i obszarów wiejskich strukturalnie rozdrobnionych	77
PAWEŁ PRUSZEK: Zintegrowany System Zarządzania i Kontroli (IACS).....	93
MARIA GRZYBEK: Społeczne i ekonomiczne znaczenie jakości oraz metody jej zapewnienia w odniesieniu do produktów żywnościowych.....	102
ANNA WACHOWIAK, ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA: Zmiany strukturalne społeczeństwa a potencjał gospodarstw domowych i rodzin. Nowe oblicze domowej ekonomii	112
WINCENTY WRZEŚNIEWSKI: Poradnictwo psychologiczno-pedagogiczne w pracy doradcy rolniczego.....	120

INFORMACJE

ANNA PABICH: Potrzeby szkoleniowe doradców ośrodków doradztwa rolniczego	125
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, JOLANTA PRZYTUŁA: Rodzina 2000 – szansa dobrego życia na wsi.....	129
IWONA KAJDAN-ZYSNARSKA: Mechanizmy wspólnej polityki rolnej.....	134
NOWOŚCI WYDAWNICZE.....	138

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

EUGENIUSZ K. CHYŁEK, ZBIGNIEW BRODZIŃSKI: Advisory service in support of implementation Codes of Good Agricultural Practice and food law requirements.	5
MIECZYŚŁAW PARADOWSKI: EU structural funds. – SAPARD – the pre-accession structural fund designed for rural development of countries which candidate to membership in European Union.....	16
MAŁGORZATA ŁAWICKA: Social infrastructure development of rural areas in the context of agricultural advisory service tasks	31
MIROŚLAW DRYGAS, EDWARD MATUSZAK: Organisation of agricultural advisory service in Germany	37
BOGDAN M. WAWRZYNIAK: Trends of individual farm agrarian structure transformation	51
LECH OSTROWSKI: Purchase of lands by foreigners	58
BOGDAN KLEPACKI, MARIA OCHAŁ: Fruit-growing farm adaptable processes into market economy.....	66
RYSZARD KATA: Giving credits by co-operative banks for agriculture and structural broke up rural areas	77
PAWEŁ PRUSZEK: Integrated Administration and Control System (IACS)	93
MARIA GRZYBEK: Social and economic quality mean and methods of its assurance with reference to food products	102
ANNA WACHOWIAK, ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA: Community structural changes and potential of rural farms and families. A new side of home economy	112
WINCENTY WRZEŚNIEWSKI: Psychological and pedagogical guidance in an agricultural advisors work.....	120

INFORMATION

ANNA PABICH: Advisers training needs in agricultural advisory service centers	125
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, JOLANTA PRZYTUŁA: A Family 2000 – a chance of good life in the country	129
IWONA KAJDAN-ZYSNARSKA: Mechanisms of Common Agricultural Policy	134
PUBLISHING NEWS	138

ARTYKUŁY

EUGENIUSZ KAROL CHYLEK
Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi

ZBIGNIEW BRODZIŃSKI
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

DORADZTWO NA RZECZ WDRAŻANIA KODEKSU DOBREJ PRAKTYKI ROLNICZEJ I WYMAGAŃ PRAWA ŻYWNOŚCIOWEGO

Wstęp

Okres przygotowawczy do integracji z Unią Europejską stawia przed nami nowe wyzwania, również w sferze dostosowywania polskiej gospodarki żywnościowej do standardów unijnych. Na tę kwestię zwracają uwagę naukowcy, przedstawiciele przemysłu, a także pracownicy administracji rządowej i politycy. Koniecznością jest podjęcie i konsekwentna realizacja działań, które pozwolą nadać właściwe tempo procesom restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa, przetwórczości, a także przetwórstwa rolno-spożywczego.

Zapowiedź zmian w polityce wobec rolnictwa i obszarów wiejskich zawierają ostatnio przygotowane dokumenty: „Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa” oraz „Pakt dla rolnictwa i obszarów wiejskich”. Jednym z celów strategicznych, ujętych w tych dokumentach jest przygotowanie sektora agrobiznesu do integracji z Unią Europejską.

Niezwykle ważne z punktu widzenia przyszłych funkcji wsi i rolnictwa jest przygotowanie systemu wdrażania innowacji do realizacji których włączone powinny być nie tylko władze administracji rządowej, ale przede wszystkim władze regionalne, wyższe uczelnie, szkoły zawodowe, ośrodki doradztwa, stowarzyszenia i zrzeszenia, instytucje finansowe, firmy konsultingowe oraz inne firmy sfery otoczenia rolnictwa. Aktywne uczestnictwo, zwłaszcza przedstawicieli władz

i instytucji regionalnych, sprzyjać powinno między innymi integracji regionu. Jest to niezwykle ważne przy uczestnictwie w procesach dostosowawczych do unijnych systemowych rozwiązań organizacyjnych i gospodarczych na poziomie regionu, a także dla organizacji zespołowych form działania na rzecz umiejętności wykorzystywania środków przedakcesyjnych, a w przyszłości strukturalnych Unii Europejskiej.

1. Uwarunkowania gospodarcze i polityczne gospodarki żywnościowej

Proces transformacji politycznej i gospodarczej spowodował, że polska gospodarka żywnościowa, od sierpnia 1989 r., funkcjonuje w warunkach wolnego rynku, z zachowaniem w polityce interwencyjnej i handlowej stosowanych w gospodarce światowej instrumentów ochronnych. Wynegocjowane ze Wspólnotą Europejską i EFTA nowe porozumienia handlowe, zapewniają redukcje taryf celnych na znaczną część towarów w polskich obrotach handlowych. W celu przyspieszenia integracji z gospodarką światową Polska zrewidowała swoje warunki uczestnictwa w Światowej Organizacji Handlu - WTO i zaakceptowała postanowienia Rundy Urugwajskiej GATT, jest też sygnatariuszem porozumienia gospodarczego i handlowego w ramach CEFTA. Zostaliśmy przyjęci, jako dwudziestyśmy w kolejności kraj, do OECD - Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju, która skupia najbardziej rozwinięte gospodarczo kraje świata. Ta sytuacja, postawiła przed polską gospodarką nowe wyzwania i obowiązki. Rozpoczęliśmy bardzo trudny okres zmian nie tylko ustrojowych, prawnych i społecznych, ale przede wszystkim gospodarczych.

Zachodzące w Polsce przemiany strukturalne i społeczno-gospodarcze, jak i perspektywa integracji z Unią Europejską, wymusiły wprowadzanie w życie nowych strategii rozwoju gospodarki żywnościowej i obszarów wiejskich. Strategie te w czasie ostatnich kilku lat, zostały opracowane i przedstawione przez kolejne Rządy Rzeczypospolitej Polski w kilku dokumentach między innymi w: „Założeniach polityki społeczno-gospodarczej dla wsi, rolnictwa i gospodarki żywnościowej do roku 2000” (1994 r.), „Strategii dla Polski” (1995), „Spójnej Polityce Strukturalnej Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa” (1998), czy ostatnio przyjętym „Narodowym Programie Przygotowania Polski do Członkostwa w UE” (1998). Ostatnie prace Rządu RP skoncentrowały się na działaniach przygotowujących nasz kraj do wykorzystania przedakcesyjnych środków Unii Europejskiej, w celu przyspieszenia procesu dostosowawczego w rolnictwie, gospodarce żywnościowej i na obszarach wiejskich. Na podstawie analizy sytuacji na wsi i w sektorze rolno-spożywczym przyjęto, że „Program Operacyjny SAPARD w Polsce” (1999) będzie uwzględniał dwie zrównoważone osie priorytetowe:

- poprawę efektywności sektora rolno-spożywczego oraz

- poprawę warunków prowadzenia działalności gospodarczej na obszarach wiejskich i tworzenie miejsc pracy.

Priorytety te, zgodne z Rozporządzeniem 1268/99, mają służyć realizacji celów strategicznych programu SAPARD w Polsce, które określono jako:

- poprawa ekonomicznej konkurencyjności polskiego sektora rolno-spożywczego, na rynku krajowym jak i rynku międzynarodowym;
- dostosowanie sektora rolno-spożywczego do standardów *acquis communautaire*, w zakresie jakości, higieny i bezpieczeństwa żywności oraz ochrony środowiska;
- stymulowanie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, poprzez wspieranie rozwoju infrastruktury technicznej oraz tworzenie warunków do podejmowania pozarolniczej działalności gospodarczej na wsi.

Poza podjętymi już działaniami, w przygotowywanym „Narodowym Planie Rozwoju do roku 2006”, uwzględniony zostanie, w zakresie odpowiednim do rangi zagadnienia, sektor gospodarki żywnościowej. Dokument ten będzie strategicznym planem działań strukturalnych, wynikających z poszczególnych narodowych strategii sektorowych. Będzie to dokument, na podstawie którego prowadzone będą negocjacje z UE, dotyczące wypracowania „Podstaw Wsparcia Wspólnoty” (*Community Support Framework*). „Narodowy Plan Rozwoju do roku 2006” będzie podstawą do formułowania wniosków do UE o dofinansowanie projektów środkami Funduszy Strukturalnych oraz Funduszu Spójności po uzyskaniu przez Polskę członkostwa w UE.

Powodzenie wszystkich w/w działań zależy przede wszystkim od tego, czy polskie rolnictwo podoła postawionym przed nim wyzwaniom i czy produkty rolnicze wytworzone przez naszych rolników spełnią wszystkie niezbędne oczekiwania przemysłu oraz konsumenta.

2. Kodeks Dobrej Praktyki Rolniczej

Kodeks Dobrej Praktyki Rolniczej¹ opracowany został przez zespół pracowników nauki Instytutu Upraw, Nawożenia i Gleboznawstwa, z udziałem naukowców z Instytutu Melioracji i Użytków Zielonych, Instytutu Ochrony Roślin oraz we współpracy z Duńskim Centrum Doradztwa Rolniczego. Swoją wkład w przygotowanie dokumentu wnieśli, poprzez konsultacje, doradcy rolni oraz przedstawiciele samorządu zawodowego rolników. Celem, a jednocześnie głównym założeniem prac nad Kodeksem, była pomoc producentom rolnym we wprowadzaniu przyjaznych dla środowiska praktyk, które zapewnią trwały rozwój sektora rolnego.

Autorzy Kodeksu skoncentrowali się na opisie niekorzystnych zmian fizycznych, chemicznych i biologicznych właściwości gleby, wody i powietrza w wy-

¹ Duer I., Fotyła M., 1999: Kodeks Dobrej Praktyki Rolniczej, s. 74.

niku działalności rolniczej. Prezentując rozwiązania na rzecz ochrony środowiska w produkcji rolniczej, przedstawiają również warunki, jakie powinny być spełnione by produkcja rolnicza była zgodna z oczekiwaniami społecznymi. Stosowanie modelu produkcji chroniącego glebę, wodę i powietrze, w sposób znaczący przyczynia się do poprawy wartości żywieniowej płodów rolnych. Takie działanie ma w konsekwencji istotny wpływ na cechy produktu finalnego oferowanego konsumentom.

Opracowany Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej jest istotnym elementem realizacji celu, jakim jest bezpieczeństwo żywnościowe. Występujące we współczesnym świecie zagrożenia ekologiczne, które towarzyszą procesom wzrostu gospodarczego sprawiają, że nawet najbogatsze kraje świata, nie są w stanie w pełni zaspokoić własnego bezpieczeństwa żywnościowego. Gwarancja bezpieczeństwa żywnościowego, to jednoczesna realizacja trzech warunków: fizycznej i ekonomicznej dostępności żywności, a także optymalnej jakości i zdrowotnej wartości produktu żywnościowego.

Spełnienie tych trzech warunków jest celem strategicznym, do którego należy zmierzać w sposób ciągły, a zapisy Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej wydają się być dobrym fundamentem realizacji trzeciego z w/w warunków bezpieczeństwa żywnościowego w Polsce.

Optymalna jakość produktu żywnościowego, tzn. spełniającego warunki standardów jakościowych określonych w normach, w tym zwłaszcza w odniesieniu do braku zanieczyszczeń mikrobiologicznych i chemicznych oraz zdrowotna wartość produktu żywnościowego - zapewniająca właściwy poziom energetyczny i zestaw składników pokarmowych - to pochodne jakości produktów rolniczych. Produkty te, po różnym stopniu ich uzdatnienia, czy przetworzenia, stają się produktami spożywczymi. Dlatego też ich wysoka jakość praktycznie warunkuje jakość produktu finalnego oferowanego do spożycia.

Kodeks Dobrej Praktyki Rolniczej adresowany jest przede wszystkim do rolników, którzy w łańcuchu żywnościowym stanowią jego pierwsze, a zarazem kluczowe ogniwo. Zawiera on również ważne przesłanie dla osób odpowiedzialnych za politykę rolną i ochronę środowiska, gdyż uświadamia powiązania przyczynowo-skutkowe oddziaływań na środowisko poszczególnych procesów w rolnictwie, o których w dużej mierze decydują rozwiązania przyjęte i wykreowane przez politykę rolną.

Zapisy Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej odnoszą się do działań, jakie należy podejmować w procesach produkcyjnych w rolnictwie, korzystając z gruntów rolnych, wody i powietrza. Wymieniono w Kodeksie również podstawowe informacje o obowiązujących regulacjach prawnych, wynikających z ustawodawstwa polskiego, a w niektórych przypadkach również z dyrektyw Unii Europejskiej:

- o ochronie dzikiego ptactwa (79/409 /EEC);
- w sprawie jakości wody pitnej (80/778 /EEC);

- o ochronie środowiska, w szczególności gleb podczas stosowania w rolnictwie osadów ściekowych (86/271/EEC);
- dotyczących ścieków miejskich (91/271/EEC);
- o ochronie wód przed zanieczyszczeniami pochodzącymi ze źródeł rolniczych (91/676/EEC);
- o ochronie naturalnych siedlisk oraz dzikiej fauny i flory (92/43/EEC).

a także Europejskich oraz Międzynarodowych Konwencji, w tym zwłaszcza:

- Europejskiej Konwencji o ochronie zwierząt hodowlanych (1992);
- Międzynarodowej Konwencji o ochronie różnorodności biologicznej (1992) oraz zaleceń Komisji Helsińskiej w stosunku do:
- ochrony środowiska Morza Bałtyckiego (1974);
- ograniczenia oddziaływań biogenów z rolnictwa (1986);
- ograniczenia oddziaływań składników pokarmowych z rolnictwa (1988);
- ograniczenia ulatniania amoniaku z miejsc przechowywania nawozów organicznych (1992);
- ograniczenia ulatniania amoniaku podczas stosowania na polu nawozów organicznych (1992);
- ograniczenia wymywania związków azotowych, głównie azotynów, z terenów użytkowanych rolniczo (1992);
- ograniczenia erozji i wymywania fosforu (1992);
- redukcji odpadów pochodzących z gospodarstwa (1992);
- zarządzania ekosystemami wód słodkich w celu zatrzymania składników (1992);
- ograniczenia ulatniania się amoniaku z budynków inwentarskich (1993).

Według autorów Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej jego stosowanie pozwoli rolnikom bardziej samodzielnie budować ekonomiczną efektywność gospodarowania, poprzez:

- zmniejszenie wydatków na nawozy mineralne i środki ochrony roślin;
- zapewnienie własnej rodzinie korzystania z czystej wody;
- poprawę walorów rekreacyjnych terenów wiejskich, które mogą być dodatkowym źródłem dochodów rolnika.

Niezwykle ważnym efektem wdrożenia Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej, poza w/w korzyściami, jest przeniesienie skutków stosowania „dobrej praktyki rolniczej” na produkty rolne. Sumienne przestrzeganie zapisów Kodeksu w procesie produkcji pozwala na realizację procesu wytwarzania produktów rolniczych spełniających podstawowe wymagania ujęte w postanowieniach Kodeksu Żywnościowego FAO/WHO (*Codex Alimentarius*) (1997)² oraz w dyrektywach

² Codex Alimentarius Commission, 1997: FAO/WHO Food Standards Programme.

ramowych odnoszących się do wszystkich produktów spożywczych, za wyjątkiem tych przypadków, w których szczegółowe uregulowania są konieczne ze względu na ochronę zdrowia lub ze względu na zagwarantowanie uczciwych praktyk handlowych (*EC Food Legislation*)³.

3. Przemysł spożywczy jako odbiorca produktów pochodzenia rolniczego

Przemysł spożywczy w Polsce wkracza w nową fazę rozwoju. Szansą dla tej gałęzi gospodarki żywnościowej jest zastosowanie rozwiązań spełniających wymagania określone w najnowszych technologiach, technice i organizacji. Poprawa jego konkurencyjności oraz najwyższa jakość oferowanego produktu może zagwarantować byt wszystkim ogniom łańcucha żywnościowego w Polsce, w tym zwłaszcza rolnictwu. Głównym efektem dotychczasowych przekształceń są przemiany strukturalne przetwórstwa żywności. Jest nim przede wszystkim rozwój oferty towarowej sektora, jej różnorodność i bogactwo asortymentowe.

Stopień wykorzystania produktów rolnictwa w krajowym przetwórstwie spożywczym, wg Urbana⁴ wynosi średnio 50% i waha się od kilku procent w przypadku ziemniaków i ok. 25% – zbóż, do 40-50% – w grupie owoców i mleka, i dalej do 80-100% – dla żywca rzeźnego i buraków cukrowych. Specyfika sektora powoduje, że stopień wykorzystania produktów rolnych w przetwórstwie ulega wahaniom w poszczególnych latach. Przyczyną wahań są zarówno zmiany poziomu produkcji rolnej, spowodowane niestabilnością plonów i cen uzyskiwanych przez rolników, jak również zmiany popytu przemysłu spożywczego na surowce rolne – spowodowane m.in. zmienną koniunkturą w handlu zagranicznym. Na zmiany stopnia wykorzystania produktów rolnictwa wpływ mają również rozwiązania prawne związane zwłaszcza z procesem dostosowawczym do wymagań unijnych. Przykładowo, w sezonie 1997 r. i 1998 r. przemysł mleczarski skupił po 57% mleka wyprodukowanego w kraju, natomiast w 1999 r. 53%. Spadek skupu mleka w 1999 r. był związany m.in. z reakcją rolników na zaostrożenie wymogów sanitarno-higienicznych dotyczących skupowanego mleka (wyłączono ze skupu mleko kl. III). Część rolników nie była w stanie spełnić tych wymagań i zrezygnowała ze sprzedaży mleka do mleczarni.

Należy spodziewać się, że i w innych gałęziach sektora rolno-spożywczego będą miały miejsce podobne sytuacje w przygotowaniach kraju do integracji z Unią Europejską. Już dziś więc należy, uwzględniając analizę naszych możliwości, dokonać jednoznacznego wyboru poszczególnych grup asortymentowych

³ Rucińska E., Szponar L., 1996: Stan ustawodawstwa o jakości zdrowotnej żywności i żywienia w Polsce na tle regulacji Unii Europejskiej w tym zakresie. Wyd. Instytut Żywności i Żywienia, Żywność, Żywnienie a Zdrowie., nr 4, s. 5-26.

⁴ Urban R., 2000: Raport o polskim przemyśle spożywczym – materiał nie publikowany.

produkcji rolniczej i przetwórstwa, by sprostać konkurencji nie tylko jakościowej, ale i ekonomicznej. Opóźnianie tego typu decyzji przynieść może, zwłaszcza rolnictwu, niepowetowane straty, a w konsekwencji utratę szansy dla polskiej gospodarki żywnościowej w procesie integracji z Unią Europejską i gospodarką światową w ramach WTO.

Gospodarka żywnościowa musi tworzyć zintegrowany system powiązań między kolejnymi ogniwami łańcucha żywnościowego, zapewniającego optymalizację procesów produkcji i dystrybucji żywności oraz dostosowanie ich oferty towarowej do potrzeb końcowego nabywcy. Rozwój produkcji żywności, w której jednym z głównych obszarów konkurowania staje się jakość i bezpieczeństwo żywności, musi prowadzić do pogłębiania integracji pionowej, opartej głównie o konkurencję produktów rolnych. Dotyczy to zarówno produktów będących surowcem dla przetwórstwa spożywczego, jak i płodów rolnych, dostarczanych w formie nieprzetworzonej do sieci handlowej. We współczesnej gospodarce rolnik wytwarza swoje produkty w zasadzie tylko dla odbiorcy zewnętrznego (samozaopatrzenie stanowi niewielki procent w produkcji tzw. towarowej). Przetwórca, czy też handlowiec nie może opierać swojej działalności na produktach o zróżnicowanych cechach jakościowych, wytworzonych przez przypadkowego producenta rolnego. Dodatkowym impulsem do zacieśniania więzi między dostawcą i odbiorcą staje się upowszechnienie systemów zarządzania jakością, które wymagają aby przetwórca lub handlowiec mógł kształtować i według określonych reguł kontrolować proces wytwarzania produktów rolnych oraz ich dystrybucję do przetwórstwa lub sieci handlowej. Aby dostosować ofertę rolnictwa do potrzeb użytkownika muszą nastąpić stosowne porozumienia między poszczególnymi podmiotami tworzącymi ogniwa łańcucha żywnościowego. Rolnik oczekuje takich warunków i pomocy w organizowaniu produkcji, która umożliwi mu spełnienie wysokich wymagań, a także otrzymanie ekwiwalentu za zrealizowany w sposób profesjonalny proces produkcyjny. Pomoc ta może dotyczyć nie tylko doradztwa i współdziałania w zaopatrzeniu rolnika w niezbędne środki produkcji, lecz także udziału w finansowaniu działalności operacyjnej oraz modernizacji i rozwoju gospodarstwa rolnego.

Rozwój integracji pionowej wg i Małysza⁵ i Urbana⁶, może być jednym z czynników zmieniających strukturę polskiego rolnictwa oraz poprawy jego efektywności, gdyż rozszerzanie i pogłębianie kontraktacji prowadzić będzie do:

- wyselekcjonowania grupy towarowych i nowoczesnych gospodarstw rolnych o skali produkcji i efektywności gospodarowania konkurencyjnych z rolnictwem Unii Europejskiej oraz stwarzających im trwałe podstawy rozwoju;

⁵ Małysz J., 1997: Procesy integracyjne w agrobiznesie, rynek hurtowy, aukcja i giełda rolna. [w:] Zarządzanie Gospodarstwem Towarowym-wybrane kierunki i trendy w rolnictwie, s 173-202. Wyd. Centrum Rozwoju Obszarów Wiejskich ART Olsztyn.

⁶ Urban R.: tamże.

- rozwoju specjalizacji produkcji w rolnictwie, a przez to do poprawy jego efektywności;
- umożliwi dopływ do rolnictwa dodatkowego kapitału, pozwalającego na modernizację gospodarstw rolnych;
- ograniczenia kosztownego interwencjonizmu agrarnego;
- dostosowania podaży do wymagań odbiorców.

Najbliższe lata, a szczególnie okres negocjowania i integrowania polskiej gospodarki z Unią Europejską, wymagają szybkiego rozwoju pionowych zależności, a także poziomych struktur i organizacji producentów, zarówno rolników, jak i przetwórców. W organizacji tych powiązań i struktur szczególną rolę inspiratora dla całego środowiska przemysłu rolno-spożywczego mogą spełniać instytucje doradcze, w tym zwłaszcza Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich wraz z Regionalnymi Centrami Doradztwa oraz Wojewódzkie Ośrodki Doradztwa Rolniczego, a także samorząd zawodowy rolników - Izby Rolnicze.

4. Rola i znaczenie doradztwa w procesie wdrażania Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej

W Polsce, podobnie jak i w innych krajach, gdzie rolnictwo odgrywa ważną rolę, podejmowane są działania dostosowawcze sektora żywnościowego do wymagań rynku. Rozwijane są służby umożliwiające obsługę całego sektora gospodarki żywnościowej. Administracja rządowa, zobowiązana do realizacji polityki w zakresie dostosowania rolnictwa do wymagań Światowej Organizacji Handlu oraz akcesji z Unią Europejską, traktuje finansowanie i nadzór nad służbami wspierającymi jej działania, w tym również doradztwem, jako skuteczne narzędzie do wdrażania rozwiązań prowadzących do poprawy dochodowości produkcji rolniczej i efektywności przetwórstwa rolno-spożywczego⁷.

Miarą sukcesu realizowanej polityki jest obniżenie kosztów jednostkowych w produkcji rolniczej, przy jednoczesnym osiągnięciu zdolności do kreowania i przyswajania współczesnych technologii i metod zarządzania, w sferze produkcji, przetwórstwa i obrotu towarowego produktami rolnymi w uznawanych na świecie standardach jakościowych.

Realizację tego celu przyjętej polityki wobec sektora żywnościowego, podjęto uwzględniając następujące ważne elementy wskazujące, że:

- zmiany w rolnictwie muszą się dokonać głównie w sferze pozarolniczej;

⁷ Chyłek E.K., 1996: Rolnictwo i przedsiębiorczość w działalności organizacji doradczych w krajach Unii Europejskiej i Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju – OECD. Biuletyn informacyjny MRiGŻ oraz ARiMR nr 5, s. 7-8. MRiGŻ, ARiMR - Warszawa.

- badania naukowe i doradztwo są głównymi instrumentami służącymi modernizacji rolnictwa i innych ogniw gospodarki żywnościowej;
- doradztwo jest jednym z najważniejszych instrumentów interwencji państwa i ma charakter powszechny i ogólnodostępny;
- doradztwo realizuje politykę państwa i zajmuje się upowszechnianiem postępu, przekazem informacji i procesami dostosowawczymi do wymagań gospodarki rynkowej - jest ono warunkiem niezbędnym modernizacji sektora żywnościowego, w tym zwłaszcza rolnictwa.

Ten szczególny obszar oddziaływania, w tak newralgicznym, a jednocześnie trudnym okresie przemian, wymaga kompleksowego i skutecznego działania w zakresie:

- realizacji zadań wynikających z przyjętych przez Rząd i Parlament narodowych strategii i programów rozwoju rolnictwa, sektora małych i średnich przedsiębiorstw oraz przetwórstwa rolno-spożywczego;
- poprawy efektywności realizacji zadań i procesów innowacyjnych, warunkujących realizację;
- polityki rozwoju sektora żywnościowego;
- konieczności realizacji rozszerzonej współpracy instytucji rządowych z samorządem zawodowym rolników, samorządem terytorialnym i przemysłem rolno-spożywczym.

Polska, deklarując chęć wejścia w struktury Wspólnot Europejskich, jest zdeterminowana rozstrzygnięciami obowiązującymi w Unii Europejskiej - przede wszystkim Rozporządzeniem Rady nr 950/97, z dnia 20 maja 1997 r. - w sprawie zwiększania efektywności struktur rolnych. Również zmiany w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (CAP), przyjęte przez Komisję w dokumencie „Agenda 2000”, w marcu 1999 r. oraz wskazania dla Polski zawarte w dokumencie Komisji „Partnerstwo dla Członkostwa” (1997, 1999), wynikające z ubiegania się o członkostwo w Unii Europejskiej nakładają, przede wszystkim na rząd, ale także i przedstawicieli sektora żywnościowego, ważne i zarazem terminowe zadania. Ich skuteczna realizacja zadecyduje, o tym w jakiej kondycji ekonomicznej i organizacyjnej oraz kiedy staniemy się krajem Wspólnot Europejskich.

Doradztwo rolnicze jest dziedziną, w ramach której realizuje się niezwykle ważną, bezpośrednią pomoc państwa najbardziej potrzebującym rolnikom - członkom izb rolniczych, przedsiębiorcom wiejskim, przedstawicielom samorządu terytorialnego, poprzez⁸:

- podnoszenie kwalifikacji zawodowych;

⁸ Chyłek E.K., 1996: Ocena funkcjonowania systemu doradztwa rolniczego w Polsce. Zeszyty Probl. Post. Nauk Roln., zesz. 433, s. 263-280.

- organizowanie rolników w grupy producentów, grupy marketingowe, związki, stowarzyszenia i różne organizacje rolnicze;
- procesy innowacyjne najnowszych rozwiązań z zakresu marketingu, ekonomii, zarządzania, a także wdrażanie nowoczesnych technik i technologii w produkcji rolniczej, w tym, zwłaszcza Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej;
- kreowanie alternatywnych źródeł dochodu zarówno w produkcji, jak i w usługach, dla tych, którzy nie utrzymują się z produkcji rolniczej.

Szczególne znaczenia w kontekście procesu dostosowawczego polskiego sektora żywnościowego, w tym zwłaszcza rolnictwa, do standardów Unii Europejskiej nabiera problematyka wdrażania nowoczesnych technik i technologii w produkcji rolniczej⁹, z wykorzystaniem zaleceń i rozwiązań ujętych w Kodeksie Dobrej Praktyki Rolniczej.

Proces produkcji rolniczej, realizowany w polskich gospodarstwach rolnych, musi uwzględniać ochronę środowiska, jego racjonalne zagospodarowywanie. Produkcja rolnicza odbywa się bowiem w warunkach naturalnego środowiska. Zbyt daleko posunięta ingerencja w zrównoważony system środowiska naturalnego, pociąga za sobą trudne do odwrócenia skutki zmian w glebie, wodzie czy powietrzu, a dalsze wykorzystywanie zanieczyszczonego środowiska do produkcji żywności powoduje, że nie spełnia ona jednego z podstawowych warunków bezpieczeństwa żywnościowego.

Pomoc służb doradczych w określeniu równowagi pomiędzy tempem rozwoju rolnictwa, stosowanymi praktykami a środowiskiem, wynika z przyczyny występowania powszechnego braku wiedzy wśród rolników, właśnie z tego zakresu. Oddziaływanie rolnictwa na środowisko ma różną intensywność w poszczególnych rejonach kraju. Zróżnicowanie przestrzenne wynika nie tylko z poziomu produkcji, ale również z rodzaju pokrywy glebowej i utrwalonych - nie zawsze dobrych - tradycji w produkcji rolniczej. Uczestnicy procesu produkcyjnego muszą mieć zawsze na uwadze, że nieracjonalne wykorzystywanie zasobów środowiska może utrudnić dalszy rozwój rolnictwa, być przyczyną złego samopoczucia ludzi, zwierząt lub ograniczyć możliwości wzrostu roślin, czy różnorodność żyjących organizmów. Skutki nie stosowania Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej mogą być niekorzystne nie tylko dla środowiska, np. zniszczenie fauny i flory w kanałach na terenie Holandii, ale również dla konsumenta, czego przykładem były ostatnie dwa głośne przypadki - choroba wściekłych krów w Wielkiej Brytanii i afera dioksynowa w Belgii.

⁹ Chylek E.K., Duczkowska-Małysz K., Duczkowska-Piasecka M., 1996: Doradztwo w rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. [w:] Rola doradztwa w kreowaniu przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, s. 50-59. Wyd. SGGW, Warszawa.

Podsumowanie

Dla służb doradczych i pomocniczych KCDRRiOW, RCDRRiOW oraz WODR, jednym z ważnych zadań jest pomoc w ułatwianiu producentom rolnym dostępu do najnowszych rozwiązań związanych z realizacją procesu produkcyjnego. Chodzi tu nie tylko o efekty ekonomiczne gospodarowania oraz jakość i standard produktów, ale również o zgodne z wymaganiami ochrony środowiska zasady produkcji. W każdej, z ww. instytucji doradczych, a także w siedzibach Izb Rolniczych znajdują się materiały szkoleniowe z zakresu stosowania Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej. Opracowany został również specjalny program komputerowy ułatwiający stosowanie właściwych systemów nawożenia i ochrony roślin, zgodnie z warunkami określonymi w Kodeksie. Budżet państwa, poprzez dofinansowywanie programów szkoleniowych, w ramach zadań z zakresu doradztwa rolniczego, wspierał dotychczas i sądzimy, że nadal będzie wspierał, upowszechnianie przyjaznych dla środowiska reguł gospodarowania w rolnictwie, zgodnych z Kodeksem Dobrej Praktyki Rolniczej i wymaganiami prawa żywnościowego.

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

1. Materiały źródłowe Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej z lat 1997-1999 i Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi z lat 1999-2000.
2. Powszechny spis Rolny 1996, Raport wyników, GUS - Warszawa 1997.

MIECZYŚLAW PARADOWSKI
Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi

**FUNDUSZE STRUKTURALNE UNII EUROPEJSKIEJ
SAPARD – PRZEDAKCESYJNY FUNDUSZ
STRUKTURALNY PRZEZNACZONY NA ROZWÓJ
OBSZARÓW WIEJSKICH KRAJÓW KANDYDUJĄCYCH
DO CZŁONKOSTWA W UNII EUROPEJSKIEJ**

1. Wstęp

Rolnictwo i rozwój obszarów wiejskich wspierane jest w Unii Europejskiej dwoma strumieniami środków finansowych. Z jednej strony są to instrumenty stosowane w ramach Wspólnej Polityki Rolnej, z drugiej zaś działania strukturalne, finansowane z Funduszy Strukturalnych UE.

W budżecie UE, zwłaszcza do roku 1993, udział środków finansowych obsługujących instrumenty Wspólnej Polityki Rolnej przekraczał 50%, przy czym w latach 1989 – 1993 wydatki te wynosiły ponad 65%. Począwszy od roku 1994 obciążenia te stanowią coraz mniejszy odsetek budżetu UE. Spowodowane jest to coraz większą presją zewnętrzną i wewnętrzną na obniżenie poziomu subsydiowania rolnictwa w krajach członkowskich UE. Wskazuje to na systematyczne obniżanie wydatków na Wspólną Politykę Rolną, przy jednoczesnym wzroście wydatków na działania strukturalne, których udział w kolejnych wieloletnich budżetach ciągle wzrasta.

W miarę poszerzania Wspólnoty Europejskiej o nowe kraje członkowskie, wskazywano na brak na szczeblu Wspólnoty odpowiednich polityk strukturalnych, co sprzyja pogłębianiu się zróżnicowania poziomu rozwoju gospodarczego poszczególnych państw członkowskich i ich regionów.

Występujące we Wspólnocie głębokie zróżnicowanie poziomu oraz możliwości rozwoju regionów i społeczności coraz powszechniej oceniano jako zagrażające kontynuacji procesów integracyjnych. Skutki dysharmonijnego wzrostu zaczęły być szczególnie brane pod uwagę w połowie lat osiemdziesiątych, w związku z kolejnym rozszerzeniem Wspólnoty.

Problem ten pojawił się ponownie, co ma ścisły i bezpośredni związek z planami poszerzenia Unii Europejskiej, w skali nie notowanej do tej pory, o kolejnych 11 krajów.

2. Funkcjonowanie Funduszy Strukturalnych

Powstanie na obszarze Wspólnoty wielkiego rynku bez granic przynosiło korzyści przede wszystkim regionom najlepiej usytuowanym i najbogatszym. Budziło to obawy, że zastosowane instrumenty, jednakowe dla wszystkich, takie jak na przykład w ramach Wspólnej Polityki Rolnej, stworzą pomiędzy bardziej i mniej rozwiniętymi obszarami Wspólnoty przepaść, zagrażającą jej jednolitości politycznej. Postanowiono zatem, że jednolitemu rynkowi wewnętrznemu muszą towarzyszyć podejmowane na szczeblu ugrupowania działania o długookresowej perspektywie, zmierzające do korygowania dysproporcji rozwojowych, powstających jako efekt działania praw gospodarki rynkowej. **Decyzja ta znalazła wyraz we wprowadzeniu do Traktatu o Wspólnocie Europejskiej, poprzez Jednolity Akt Europejski, tytułu V „Spójność ekonomiczna i socjalna”, który mówi o konieczności zlikwidowania dysproporcji i zacofania w rozwoju niektórych jej regionów i środkach realizacji tego celu.** Umieszczenie tego zapisu w Traktacie oceniane jest jako punkt zwrotny w podejściu do polityki strukturalnej ugrupowania. Znaczenie polityki strukturalnej podkreślono po raz kolejny w Traktacie z Maastricht, gdzie dążenie do zapewnienia zrównoważonego postępu ekonomicznego i socjalnego umieszczono wśród głównych zadań tworzącej się Unii Europejskiej. Traktat przewidywał też powołanie Funduszu Spójności (Kohezji), uzupełniającego instrumentarium polityki strukturalnej. Wdrażanie reformy wspólnotowych Funduszy Strukturalnych rozpoczęło się z początkiem 1989 roku i obejmowało okresy wieloletnie. Reforma ta zbiegła się z prowadzeniem wieloletniego planowania budżetu Wspólnot Europejskich. Pierwszy taki okres trwał od roku 1989 do 1993, drugi obejmował lata 1994 – 1999, a od 1 stycznia 2000 roku rozpoczął się trzeci okres, który skończy się w roku 2006. Budżet UE ustala się w związku z tym dla okresów wieloletnich, odpowiadających tym samym przedziałom czasowym. Głównymi instrumentami finansowymi prowadzenia polityki regionalnej na szczeblu wspólnotowym, za pomocą których Wspólnota realizuje powyższe cele są Fundusze Strukturalne:

- Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (European Regional Development Fund – ERDF), współfinansujący działania zmierzające do zmniejszenia różnic w poziomie rozwoju gospodarczego pomiędzy regionami;
- Europejski Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund – EAGGF), współfinansujący działania związane z rozwojem rolnictwa i obszarów wiejskich;

- Europejski Fundusz Socjalny (European Social Fund – ESF), współfinansujący działania związane z polityką zatrudnienia i rozwoju zasobów ludzkich;
- Finansowy Instrument Orientacji Rybołówstwa (Financial Instrument for Fisheries Guidance – FIFG), wspierający realizację wspólnej polityki rybołówstwa oraz
- Fundusz Spójności (Kohezji), współfinansujący inwestycje transportowe w korytarzach transeuropejskich i w zakresie ochrony środowiska.

3. Cele polityki strukturalnej UE

W związku z reformą Funduszy Strukturalnych w 1988 roku postanowiono wprowadzić system ogólnego określania priorytetowych celów polityki strukturalnej Wspólnoty. Początkowo na lata 1989-93 przewidziano pięć takich celów, uzupełniając ten wykaz w następnym okresie programowania, po rozszerzeniu Wspólnoty o Szwecję i Finlandię, o cel szósty. Większość z nich miała charakter ściśle regionalny, a przyjęte kryteria wyznaczania objętych nimi terenów i zakres finansowania różnicują dostęp do Funduszy Strukturalnych poszczególnych obszarów, a nawet całych państw członkowskich. W wyniku reformy Funduszy Strukturalnych, w celu osiągnięcia maksymalnej efektywności, od 2000 r. interwencja Wspólnoty została ograniczona do trzech celów:

- **Cel 1** Promowanie rozwoju i strukturalnego dostosowania regionów opóźnionych w rozwoju.
- **Cel 2** Wsparcie gospodarczej i społecznej konwersji obszarów stojących w obliczu problemów strukturalnych. **Cel 3** Wspieranie adaptacji i modernizacji polityk i systemów kształcenia, szkolenia i zatrudnienia – zasięg horyzontalny.

Regiony celu 1 wyznaczane są na podstawie wskaźnika poziomu PKB na głowę mieszkańca, dla zaliczenia danego regionu do celu 1 poziom wskaźnika musi być niższy od 75% średniej dla Wspólnoty. Regiony celu 1 przejmowały w poprzednich dwóch okresach programowania większą część środków finansowych Funduszy Strukturalnych. Na realizację działań w ramach „nowego” celu nr 1, poszerzonego o tereny objęte poprzednio celem nr 6, UE przeznaczyła 69,7% środków finansowych przeznaczonych na realizację polityki strukturalnej.

Regiony celu 2 - kryteriami kwalifikacyjnymi dla tych regionów są w przypadku obszarów wiejskich: gęstość zaludnienia mniejsza niż 100 osób na km² lub udział zatrudnienia w rolnictwie równy lub wyższy niż dwukrotność średniej dla Wspólnoty w każdym roku począwszy od 1985 roku; średnia stopa bezrobocia w ciągu ostatnich trzech lat wyższa od średniej dla wspólnoty lub zmniejszanie się populacji od 1985 roku.

Polska po uzyskaniu członkostwa, z racji niskiego poziomu PKB przypadającego na głowę mieszkańca, podobnie jak inne kraje kandydujące, zostanie prawdopodobnie w całości zakwalifikowana do regionów celu 1, w którym po-

ziom współfinansowania jest najkorzystniejszy z punktu widzenia beneficjentów pomocy strukturalnej UE.

4. Podstawowe zasady wydatkowania środków z Funduszy Strukturalnych

ZASADA PROGRAMOWANIA

Państwa członkowskie zobowiązane są do zgłaszania Komisji WE programów wieloletnich, stanowiących część składową globalnych planów rozwoju czy restrukturyzacji regionów lub sfery działalności gospodarczej. Programy te muszą być zbieżne z priorytetami wynikającymi ze strategii przyjętej na szczeblu Wspólnoty. Programy przedstawiane przez poszczególne państwa muszą precyzować, którego z wyżej wymienionych priorytetowych celów dotyczą. Muszą także zawierać określony zasób informacji niezbędnych do ich oceny przez Komisję. Do standardowych wymogów w tym względzie należą m.in. ekonomiczna i społeczna analiza regionu oraz problemów tego regionu, których rozwiązaniu program ma służyć; opis proponowanych metod działania i przedmiotu pomocy; wysokość środków finansowych niezbędnych do uzyskania założonych efektów z uwzględnieniem źródeł finansowania (w tym z Funduszy Strukturalnych). Zgłoszone przez państwa członkowskie pakiety programów stanowią przedmiot negocjacji na szczeblu Komisji WE. Ich wynikiem jest decyzja o wyborze tych Narodowych Programów, które otrzymają pomoc z Funduszy Strukturalnych. Na tej podstawie odpowiednie agendy krajowe i lokalne konstruuja programy operacyjne, zawierające m.in. szczegółowy plan finansowania.

ZASADA WSPÓŁFINANSOWANIA

Pomoc Wspólnoty, zgodnie z tą zasadą, pokrywa tylko część globalnego kosztu projektów. Ich realizacja wymaga więc odpowiednich wydatków ponoszonych przez budżety krajowe i regionalne oraz własnych środków zainteresowanych środowisk.

ZASADA PARTNERSTWA

Polega na angażowaniu w proces przygotowywania, finansowania, monitorowania i oceny działań interwencyjnych prowadzonych w ramach polityki strukturalnej możliwie wszystkich zainteresowanych stron tj. obok Komisji Europejskiej i kompetentnych władz centralnych poszczególnych państw członkowskich, także władz regionalnych, lokalnych, jak również przedstawicieli środowisk społeczno-gospodarczych.

ZASADA DODATKOWOŚCI

Polega na obowiązku utrzymywania przez państwa członkowskie UE wysokości własnych wydatków na politykę strukturalną na danym obszarze, na pozio-

mie co najmniej równym wydatkom z poprzedniego okresu programowego (przy uwzględnieniu sytuacji makroekonomicznej i specyficznych warunków gospodarczych, jak prywatyzacja czy cykl koniunkturalny). Tym samym, zasada dodatkowości ma stanowić gwarancję, że wsparcie finansowe Wspólnoty nie będzie traktowane jako substytut krajowej pomocy, lecz jako wzmocnienie wspólnych wysiłków w celu przezwyciężenia problemów strukturalnych.

ZASADA SUBSYDIARNOŚCI

Odzwierciedla stosunki między Komisją Europejską, państwami członkowskimi i ich regionami. Według tej zasady władze wyższego szczebla nie powinny i nie mogą podejmować działań w żadnych sprawach, które mogą być zrealizowane na niższym szczeblu.

EFEKTYWNOŚĆ

Istnieje wymóg, by kraje członkowskie dokonywały oceny rezultatów oraz efektów programów współfinansowanych ze źródeł funduszy strukturalnych. Ocena ta powinna być dokonywana na wszystkich etapach realizacji programów: ex-ante (wstępna ocena wykonalności programu), oceny w trakcie realizacji programu oraz oceny ex-post, co ma szczególne znaczenie dla szacowania efektywności tej pomocy. Stwierdzenie jakichkolwiek nieprawidłowości w wydatkowaniu pieniędzy wiąże się z koniecznością zwrotu niewłaściwie wydatkowanych kwot oraz jest podstawą do obniżenia następnej transzy środków finansowych.

Podstawowym aktem prawnym, w oparciu o który formułowane są wnioski krajów członkowskich do UE o dofinansowanie inwestycji z zakresu wsparcia rozwoju wsi i modernizacji rolnictwa przez Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej (EAGGF), jest Rozporządzenie Rady (WE) Nr 1257/1999 z dnia 17 maja 1999 r.

W artykule 1, pkt 2 tego rozporządzenia zapisano, że:

„Działania na rzecz rozwoju wsi będą towarzyszyć innym instrumentom Wspólnej Polityki Rolnej oraz je uzupełniać i mieć przez to udział w osiąganiu celów zapisanych w artykule 33 Traktatu”.

Wsparcie rozwoju wsi (art. 2), związane z działalnością rolniczą i jej konwersją, może dotyczyć:

- poprawy struktur w gospodarstwach rolnych i struktur służących przetwórstwu i sprzedaży produktów rolnych;
- konwersji i reorientacji potencjału produkcji rolniczej, wprowadzenia nowych technologii i poprawy jakości produktów;
- zachęcania do prowadzenia produkcji innej niż produkcja żywności;
- zrównoważonego rozwoju lasów;
- zróżnicowania działalności w celu wprowadzenia uzupełniających bądź alternatywnych form działalności;

- utrzymania i wzmocnienia żywych struktur społecznych na terenach wiejskich;
- rozwoju działalności gospodarczej, utrzymania i tworzenia miejsc pracy w celu zapewnienia lepszego wykorzystania istniejącego potencjału;
- poprawy warunków pracy i życia;
- utrzymania i promocji niskonakładowych systemów gospodarowania rolniczego;
- zachowania i promocji wysokiej wartości przyrody oraz zrównoważonego rolnictwa respektującego wymagania środowiska;
- zlikwidowania nierówności i promocji równych szans dla kobiet i mężczyzn, w szczególności poprzez wspieranie projektów zainicjowanych i wdrażanych przez kobiety.

Wsparcie jest udzielane przedsięwzięciom na rzecz rozwoju wsi, które zostały zdefiniowane w dziale II rozporządzenia.

1. Inwestowanie w gospodarstwa rolne.
2. Ułatwienie startu młodym rolnikom.
3. Szkolenia.
4. Wcześniejsze emerytury.
5. Obszary znajdujące się w mniej korzystnej sytuacji i obszary podlegające ograniczeniom ze strony środowiska.
6. Przedsięwzięcia agro-środowiskowe.
7. Poprawa przetwórstwa i sprzedaży produktów rolnych.
8. Leśnictwo.
9. Promowanie dostosowania i rozwoju obszarów wiejskich.

5. Przedakcesyjna pomoc strukturalna dla krajów kandydujących do członkostwa w UE

Działania strukturalne dotyczą tylko krajów członkowskich Unii Europejskiej. Tak więc dotyczyć będą naszych rolników i mieszkańców wsi dopiero po uzyskaniu członkostwa w UE.

Jednak w związku z tym, że gospodarki krajów kandydujących, w tym rolnictwo oraz obszary wiejskie, wymagają dostosowania lub przynajmniej zbliżenia się do poziomu obecnych krajów wchodzących w skład Wspólnoty, Unia Europejska od roku 2000 przekazywać będzie wszystkim 10 krajom, starającym się o członkostwo, pomoc w wysokości 3,12 mld Euro rocznie (w tym program PHARE - 1,56 mld Euro, program ISPA - 1,04 mld i program SAPARD 0,52 mld Euro - kwoty te będą corocznie waloryzowane zgodnie z przewidywanym wskaźnikiem inflacji). Drugim celem wspierania krajów kandydujących,

w tym Polski, jest zdobycie doświadczenia i umiejętności w przygotowywaniu dokumentów programowych, wdrażaniu programów, budowy niezbędnych instytucji, tak aby w momencie uzyskania członkostwa kraje te mogły w pełni wykorzystywać pomoc, w ramach polityki strukturalnej UE, udzielaną z Funduszy Strukturalnych.

Aby wspomóc realizację działań priorytetowych, przewidzianych w okresie przedakcesyjnym, zgodnie z zapisami Partnerstwa dla Członkostwa, środki programu PHARE poczynawszy od 1998 r. przeznaczone są na działania dostosowawcze, ujęte w Narodowym Programie Przygotowań do Członkostwa Polski w UE. Od 2000 roku kraje kandydujące będą mogły nadal korzystać ze środków tzw. nowego programu PHARE, który dodatkowo obejmie **komponent spójności społeczno-gospodarczej**.

Polska w odniesieniu do kryteriów wyznaczania obszarów problemowych polityki spójności UE jest obszarem kwalifikującym się w całości do objęcia celem nr 1 polityki strukturalnej. Jednak wysokość udostępnianych corocznie środków inwestycyjnych na politykę rozwoju regionalnego nie pozwala na przygotowanie i realizację zintegrowanych regionalnych programów operacyjnych jednocześnie we wszystkich województwach. Dlatego też w oparciu o kryteria stosowane przy alokowaniu środków z funduszy strukturalnych, województwa zostały podzielone na trzy grupy, które w latach 2000 – 2002 kolejno zostaną objęte programem na rzecz spójności społeczno-gospodarczej Phare. W pierwszej grupie województw, które zostaną objęte tym komponentem Phare 2000 są następujące województwa: Podlaskie, Lubelskie, Podkarpackie, Warmińsko-Mazurskie i Śląskie.

Zakres możliwych działań finansowanych w ramach tego komponentu odpowiadać będzie zapisom zawartym w rozporządzeniach Rady UE określających zasady polityki strukturalnej UE (1260/99) oraz rozporządzeniom określającym zasady wykorzystywania środków finansowych z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i Europejskiego Funduszu Socjalnego.

Dla rozwiązania najbardziej istotnych problemów zaproponowano także dwa programy celowe: program ISPA (Instrument for Structural Policies for Pre-accession) oraz program SAPARD (Support for Pre-accession Measures for Agriculture and Rural Development).

Program ISPA, wzorowany na Europejskim Funduszu Kohezji, nakierowany będzie na realizację dużych projektów inwestycyjnych, wspomagających rozwój połączeń transportowych oraz projekty, przede wszystkim infrastrukturalne, na rzecz ochrony środowiska. Realizacja tego programu na obszarach wiejskich dotyczyć będzie np. takich dziedzin jak gospodarka wodna, zarządzanie zasobami wodnymi i ich ochrona, rozwój sieci drogowej i telekomunikacji. Jednak podstawową barierą w wykorzystaniu środków finansowych na inwestycje w ramach programu ISPA na obszarach wiejskich będzie minimalna wielkość proje-

ktu (5 mln Euro), co praktycznie uniemożliwia finansowanie (z natury mniejszych) projektów na poziomie gminy, czy też powiatu.

Zasadniczym instrumentem wspierającym działania w zakresie modernizacji rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich będzie program SAPARD. W jego ramach przewidziano środki w wysokości 520 mln Euro rocznie do podziału między 10 krajów kandydujących, z czego Polsce przypadnie rocznie około 170 mln Euro.

Szczegółowe zasady programu SAPARD opisuje Rozporządzenie Rady UE z dn. 23 czerwca 1999 r., które wzorowane jest na ramowych aktach prawnych określających zasady korzystania z Funduszy Strukturalnych.

Obowiązkiem krajów kandydujących jest właściwa koordynacja pomocy w ramach tych trzech programów, tak aby między innymi nie dopuścić do nakładania się wsparcia z tych programów w ramach jednego projektu.

6. Program SAPARD

Cele, o których mowa w Rozporządzeniu SAPARD są następujące:

- przygotowanie do akcesji (Art. 4 „priorytetem są działania nakierowane na poprawę efektywności rynku, standardów jakościowych i zdrowotnych oraz środków dla utrzymania i tworzenia nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich, zgodnie z zasadami dotyczącymi ochrony środowiska”)
- przyjęcie prawodawstwa UE (tzw. *acquis communautaire*), szczególnie w celu przygotowania do wykorzystania Funduszy Strukturalnych UE po uzyskaniu członkostwa. Komisja Europejska przewiduje, że program SAPARD powinien być zgodny z Narodowym Programem Przygotowania do Członkostwa, jak również z podstawowymi zasadami polityki UE, w obszarach takich jak: zamówienia publiczne, pomoc państwa, ochrona środowiska oraz cele Wspólnej Polityki Rolnej.

Wdrożenie programu będzie zgodne z założeniami programu operacyjnego przygotowanego według ogólnych zasad Funduszy Strukturalnych UE.

Program SAPARD będzie pierwszym programem pomocowym UE, którego zasady wdrażania będą najbliższe zasadom obowiązującym kraje członkowskie UE, które korzystają z pomocy strukturalnej finansowanej z Funduszy Strukturalnych UE.

Fundusze z programu SAPARD zostaną uruchomione na podstawie przyjętego przez Komisję Europejską Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich, który będzie programem operacyjnym SAPARD. Zatwierdzanie programu operacyjnego przez Komisję Europejską będzie podstawą do uruchomienia finansowania konkretnych projektów inwestycyjnych, przy czym poszczególne projekty nie będą już musiały być zatwierdzane w Brukseli, tak jak to miało do tej pory miejsce w przypadku chociażby projektów Phare.

6.1. Działania możliwe do finansowania w ramach programu SAPARD

Art. 2 Rozporządzenia SAPARD podaje listę 15 możliwych działań, które mogą być finansowane z tych funduszy. Każdy kraj kandydujący **wybrał** spośród nich swoje własne priorytety, stosując się do zasady koncentracji. W wyniku szeroko zakrojonych konsultacji, przede wszystkim z samorządami regionalnymi, spośród 15 działań zaproponowanych w rozporządzeniu, zostały wybrane następujące 4 działania priorytetowe:

- inwestycje w gospodarstwach rolnych
- poprawa przetwórstwa i marketingu produktów rolnych i rybnych
- rozwój i doskonalenie infrastruktury na obszarach wiejskich
- rozwój i różnicowanie działalności gospodarczej na wsi w celu zapewnienia działalności wielokierunkowej i alternatywnego dochodu oraz dodatkowo, jako uzupełnienie działań głównych:
- szkolenia zawodowe
- wsparcie grup producentów rolnych
- programy pilotażowe – zalesieniowe i agrośrodowiskowe.

Inwestycje w gospodarstwach rolnych

Inwestycje w celu poprawienia wyposażenia gospodarstw, które umożliwią dostosowanie do standardów higieny UE, wymogów ochrony środowiska, poprawy praktyk w obchodzeniu się ze zwierzętami oraz zwiększenie ich ekonomicznej efektywności. Środki SAPARD, wsparte przez prywatnych inwestorów oraz inne fundusze krajowe będą głównie ułatwiać restrukturyzację produkcji mleka i mięsa oraz redukcję skażenia środowiska wynikającego z działalności rolniczej.

Rozwój infrastruktury wiejskiej

Wsparcie dla poprawy konkurencyjności obszarów wiejskich jako miejsca zamieszkania i prowadzenia działalności gospodarczej. Stąd też program będzie wspierał inwestycje poprawiające dostępność i jakość wody, zagospodarowanie ścieków, wszystkie formy utylizacji odpadów, budowę oraz modernizację dróg gminnych i doprowadzających do gruntów rolnych, telefonizację, a także inwestycje poprawiające zaopatrzenie obszarów wiejskich w energię.

Różnicowanie działalności gospodarczej dla wsparcia wielofunkcyjnego rozwoju ekonomicznego wsi i alternatywnych źródeł dochodu

Zadaniem tego celu jest stymulowanie rolników i innych mieszkańców wsi do poszukiwania dodatkowych źródeł dochodu poza rolnictwem i tworzenia ekonomicznie trwałego zatrudnienia na obszarach wiejskich. Cel ten osiągnięty będzie poprzez granty dla inwestycji spełniających kryteria ustalone w programie SAPARD oraz pomoc dla wspólnych przedsięwzięć gospodarczych obejmujących szeroki wachlarz ekonomicznie uzasadnionych działań. Cel ten obejmuje również usługi na rzecz ochrony środowiska, włącznie z projektami pilotażowymi.

mi w tym zakresie, obejmującym zalesienia gruntów rolnych i programy agros środowiskowe.

Dostępność **infrastruktury** jak drogi, energia elektryczna i system zaopatrzenia w wodę, warunkuje osiągnięcie pozytywnego oddziaływania innych celów rozwojowych programu SAPARD. Właściwe zarządzanie odpadami produkcyjnymi w zakładach przetwórstwa mięsa i ubojniach jest czynnikiem kluczowym do produkcji odpowiedniej jakości żywności. Aby zapewnić odpowiednią ilość i jakość wody pitnej, w wielu sytuacjach konieczna będzie poprawa jakości wód gruntowych poprzez zmniejszenie skażenia powodowanego przez działalność rolniczą. Innym przykładem jest znaczenie dostępu do odpowiednich usług dla rozwoju turystyki, szczególnie w regionach mających atrakcyjne środowisko naturalne. Dobrze rozwinięta telekomunikacja ma rosnące znaczenie w stworzeniu możliwości uzyskania dodatkowych dochodów dla mieszkańców odległych wsi bez konieczności zmiany miejsca zamieszkania. Działania związane z marketingiem i innymi aspektami zarządzania w coraz większym stopniu wymagają dobrze rozwiniętych systemów komunikacji.

W zakresie **inwestycji w gospodarstwach rolnych** należy zapewnić zgodność z przepisami dotyczącymi higieny w mleczarstwie, co wymaga inwestycji obejmujących cały cykl produkcji mleka, od produkcji aż do przyjęcia przez zakład przetwórstwa. Systemy zapewniania jakości żywności uzależnione są od celów realizowanych na poziomie gospodarstw, które powodują wzrost jakości produkowanej żywności. Poprawa efektywności ekonomicznej gospodarstw umożliwia pozytywne zmiany w rozwoju koniecznej infrastruktury i zachowania w przyszłości kapitału społecznego związanego z indywidualnymi gospodarstwami rolnymi. Wzmocnienie aspektów ochrony środowiska wiejskiego zależy od całościowych działań mających na celu kontrolę skażeń, szczególnie jeśli wody gruntowe będące źródłem wody pitnej muszą być chronione od negatywnych oddziaływań wynikających z produkcji zwierzęcej i wypasania bydła. Konkurencyjność wielu polskich gospodarstw ulegnie poprawie, szczególnie jeśli poziom zarobków zwiększy się wraz ze wzrostem ogólnej dochodowości poprzez zmniejszenie ilości siły roboczej wykorzystywanej w rolnictwie, co będzie konsekwencją modernizacji i restrukturyzacji gospodarstw rolnych.

Poprawa marketingu i przetwórstwa produktów żywnościowych uzależniona będzie od dostępności odpowiedniej jakości i właściwej infrastruktury, takiej jak energia elektryczna, system dróg, telekomunikacja. W przypadku przetwórstwa mięsa istnieje specjalny problem z zagospodarowaniem odpadów. Powiązania pomiędzy producentami i zakładami przetwórczymi w łańcuchu żywnościowym poprawione zostaną przez program inwestycji w gospodarstwach, szczególnie w przypadku mleka, gdzie warunki w gospodarstwie i systemie skupu mają wpływ na jakość mleka dostarczanego do mleczarni. Racjonalizacja, którą wsparcie będzie ułatwiać spowoduje zarówno potrzebę dostosowania zatrudnie-

nia na wiejskim rynku pracy i jednocześnie wytworzy popyt na nowe rodzaje usług. Działania różnicujące będą potencjalnie wspierały obydwa rodzaje dostosowań. Inicjatywy związane z ochroną środowiska będą pomagały w promowaniu realistycznych dróg, które umożliwią produkcję zdrowej żywności w Polsce i będą przy tym przyjazne dla środowiska.

Dostosowanie strukturalne gospodarstw i przemysłu przetwórczego poprzez pomoc inwestycyjną, chociaż przyczyni się do utrzymania i wzrostu przemysłu spożywczego, jednak jednocześnie zwiększy odpływ siły roboczej z tego przemysłu. Biorąc pod uwagę już obecnie istniejący problem niewykorzystania siły roboczej na obszarach wiejskich w Polsce, konieczne będą dodatkowe działania na rzecz wspierania innych form działań ekonomicznych na wsi (**różnicowanie gospodarki wiejskiej**). Takie działania będą zależały od dostępności odpowiedniej infrastruktury, może powstać i taka sytuacja, że niektóre firmy mogą świadczyć usługi w tym zakresie.

Pilotażowe programy ochrony środowiska są początkowym punktem działań wzmacniających ochronę środowiska wiejskiego. Działania te zmierzają do wyjęcia naprzeciw wyraźnej zmianie preferencji konsumentów w kierunku żywności produkowanej w sposób sprzyjający zdrowotności konsumentów oraz do życia i wypoczynku w środowisku, które nie zagraża zdrowiu, a z drugiej strony przygotowują Polskę do wykorzystania tego typu instrumentów finansowych po przystąpieniu do UE.

6.2. Zasady finansowania programu SAPARD

Jedną z najważniejszych zasad finansowania projektów w ramach programu SAPARD jest zasada współfinansowania, zgodnie z którą środki wspólnotowe jedynie wspierają inwestycje finansowane ze środków krajowych. Wkład ze strony Wspólnoty może stanowić do 75% całkowitej sumy zakwalifikowanych wydatków publicznych. Dla inwestycji generujących przychody, pomoc publiczna może wynieść do 50% całkowitej sumy zakwalifikowanych kosztów, z czego wkład Wspólnoty może wynieść do 75%.

Europejski Fundusz Gwarancji i Orientacji w Rolnictwie (FEOGA) podzielony jest na dwie sekcje, które różnią się rodzajem finansowanych działań, wymogami administracyjnymi oraz sposobem wydatkowania środków. Do tej pory działania o charakterze strukturalnym, jak np. projekty inwestycyjne finansowane były w krajach członkowskich z Sekcji Orientacji.

Jednak wymogi administracyjno-kontrolne są o wiele bardziej skomplikowane i kosztowne w przypadku Sekcji Gwarancji niż Sekcji Orientacji.

Program SAPARD mimo, że wspierane nim będą inwestycje strukturalne, finansowany będzie z Sekcji Gwarancji, która do tej pory finansowała płatności bezpośrednie, interwencję rynkową oraz subsydia eksportowe i importowe. Jedy-

nymi płatnościami o charakterze strukturalnym były do końca 1999 roku wcześniejsze emerytury, stałe dopłaty dla rolników prowadzących produkcję rolną metodami przyjaznymi dla środowiska oraz zalesianie. Są to płatności o z góry ustalonej wysokości wypłacane raz lub dwa razy w roku, nie ma tu działań o charakterze projektów inwestycyjnych, a środki muszą być wydawane w okresach rocznych.

W związku z wyborem Sekcji Gwarancji do finansowania programu SAPARD wymagane jest stworzenie struktur kontrolno-administracyjnych, w tym utworzenie tzw. Agencji Płatniczej i Wdrożeniowej. Akredytowana Agencja Płatnicza, ściśle kontrolowana przez służby UE, powinna posiadać oddzielne wyspecjalizowane działy zatwierdzania płatności, realizowania wypłat, obsługi technicznej, a także audytu wewnętrznego.

W związku z tym, że Komisja Europejska do tej pory nie przedstawiła podstawowego aktu wykonawczego do rozporządzenia SAPARD, dotyczącego przepływów finansowych, trudno ocenić na ile ostre przepisy Sekcji Gwarancji będą obowiązywały w finansowaniu inwestycji w ramach programu SAPARD.

KE ogłosiła w styczniu tego roku komunikat na temat ogólnych założeń finansowania programu SAPARD, który będzie podstawą w pracach nad rozporządzeniem finansowym. Przewidywanym terminem ukazania się tego aktu prawnego jest kwiecień 2000 roku.

Jedną z ważniejszych informacji zawartych w tym komunikacie jest to, że niewykorzystane, ale wcześniej zakontraktowane, środki finansowe z danego roku budżetowego będą mogły być wykorzystywane w kolejnych dwóch latach.

6.3. Administracja i wdrożenie programu SAPARD w Polsce

Do obsługi finansowej i wdrażania programu SAPARD, wyznaczona została Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, która będzie nadzorowana w zakresie działalności finansowej przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Ministerstwo Finansów oraz przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi w zakresie działalności merytorycznej.

W celu wykonania tego zadania w Agencji tworzone są obecnie nowe struktury, w tym 16 oddziałów regionalnych.

Agencja płatnicza pełnić będzie 3 zasadnicze funkcje:

- autoryzacja płatności (decyzja na podstawie wniosku od beneficjenta o dokonanie płatności i obliczenie płatności)
- dokonywanie płatności (wydanie polecenia bankowi dokonania płatności)
- prowadzenie księgowości (prowadzenie wykazu płatności beneficjentów w systemie komputerowym, kwot wypłacanych oraz dat płatności dla celów oraz zgodnie z wymogami UE, przygotowywanie periodycznego deklaracji dla Komisji Europejskiej, przygotowywanie rocznego raportu jako bazy do rozliczenia rocznego z komisją Europejską zgodnie z zasadami Unii Europejskiej).

6.4. Administracja na poziomie regionalnym

Oddziały regionalne agencji wdrażającej pełnić będą funkcje koordynacji i monitoringu w zakresie wdrażania programu SAPARD na poziomie regionalnym.

ARiMR zajmować się będzie, obok innych instytucji regionalnych, promocją programu oraz będzie opiniować wnioski aplikacyjne. Zakres działań regionalnych oddziałów agencji wdrożeniowej będzie obejmował:

- dossier projektu składające się z wypełnionego wniosku aplikacyjnego wraz z załączonymi niezbędnymi dokumentami a aplikant poinformowany będzie o tym fakcie pisemnie;
- dokonanie oceny formalno - prawnej zgodności projektu i dokumentów z założeniami programu;
- dokonanie oceny ekonomicznej i technicznej wykonalności projektu poprzez wydelegowane, specjalistyczne instytucje;
- pakiet wyselekcjonowanych projektów przekazany zostanie do finalnej akceptacji przez Regionalne Komitety Sterujące (dla projektów o znaczeniu regionalnym) oraz Centralnego Komitetu Oceniającego (dla projektów o znaczeniu sektorowym i działań związanych z wsparciem technicznym);
- MRiRW oraz agencja płatnicza otrzymywać będą raporty zawierające dane o ilości zarejestrowanych projektów oraz projektów przyjętych do finansowania;
- podpisanie umów wraz z harmonogramem realizacji projektu z beneficjentem programu.

Realizowana będzie funkcja monitorowania i nadzorowania w zakresie wykonania umowy podpisanej z beneficjentem.

Szczegółowe procedury regulujące działalność regionalnych oddziałów Agencji Restrukturyzacji Rolnictwa w zakresie realizacji schematów pomocy zostaną zapisane w odpowiednich przepisach wykonawczych i regulaminach organizacyjnych.

6.5. Regionalny Komitet Sterujący

Realizując zasady partnerstwa i subsydiarności na szczeblu regionalnym, w proces podejmowania decyzji włączone zostaną Regionalne Komitety Sterujące. W skład Komitetów, utworzonych w każdym regionie (16) wchodzić będą przedstawiciele lokalnych władz samorządowych i państwowych, partnerów społeczno-ekonomicznych oraz organizacji pozarządowych. Podstawowym zadaniem Regionalnych Komitetów Sterujących będzie ostateczna akceptacja projektów w zakresie dywersyfikacji działalności gospodarczej oraz projektów infrastrukturalnych z uwzględnieniem ich zgodności z priorytetami regionalnych

programów rozwoju. Dla projektów o charakterze sektorowym i przekraczających poziom regionalny (przetwórstwo rolno-spożywcze i inwestycje w gospodarstwach) wymagana będzie pozytywna opinia wydana przez odpowiednie Departamenty merytoryczne Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Za rozwój regionalny na poziomie województwa odpowiedzialny jest Marszałek województwa, stąd też Sekretariat Komitetu usytuowany będzie przy Urzędzie Marszałkowskim danego Województwa.

Dotychczasowa pomoc UE dla rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce, w ramach programu Phare, była dużo niższa w stosunku do planowanego wsparcia przewidzianego w programie SAPARD. Nie mniej jednak należy sobie zdawać sprawę, że środki przedakcesyjne, w tym w ramach programu SAPARD, są ograniczone. Rozwiązanie wszystkich problemów, ich skala oraz realizacja celów zidentyfikowanych w dokumencie rządowym pt.: *„Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa”* musi być rozłożona w czasie, a środki finansowe w ramach programu SAPARD pozwolą tylko na częściową realizację celów określonych w tym dokumencie.

7. Pożyczka Banku Światowego

Programem uzupełniającym, w stosunku do programów pomocowych UE, będzie wsparcie obszarów wiejskich i rolnictwa w Polsce w ramach Programu aktywizacji obszarów wiejskich finansowane z pożyczki Banku Światowego.

Programu będzie realizowany na obszarze wszystkich 16 województw, przy zachowaniu zróżnicowanego zasięgu terytorialnego poszczególnych komponentów. Łącznie wkład Banku Światowego do „Programu aktywizacji obszarów wiejskich” wyniesie 120 mln \$.

Zadaniem „Programu aktywizacji obszarów wiejskich” (PAOW), przygotowywanego na prośbę Rządu RP, jest wniesienie wkładu finansowego w szeroko rozumiany rozwój gospodarczy wsi oraz wsparcie realizacji „Średniookresowej strategii rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa” oraz „Spójnej polityki strukturalnej rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa”. Określono trzy główne cele programu:

- zwiększenie pozarolniczego zatrudnienia na terenach wiejskich,
- wsparcie procesu decentralizacji samorządów i rozwoju regionalnego,
- zapewnienie Polsce pomocy w budowaniu potencjału instytucjonalnego niezbędnego do uzyskania przedakcesyjnych i strukturalnych funduszy Unii Europejskiej.

Pożyczka, po podpisaniu ostatecznej umowy Rządu RP z Bankiem Światowym, zostanie wykorzystana na sfinansowanie następujących działań:

- *Mikropożyczki* (komponent A). Program obejmować będzie mikropożyczki i szkolenia skierowane do istniejących i nowopowstałych przedsiębiorstw wiejskich oraz jednorazowe dotacje dla istniejących przedsiębiorstw. Koor-

dynowany jest przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej przy współpracy z Ministerstwem Gospodarki.

- *Rozwój zasobów ludzkich* (komponent B), który składa się z 3 działów:
 1. Przekwalifikowanie siły roboczej (komponent B 1). W ramach tego komponentu sfinansowane zostaną działania w zakresie przekwalifikowania siły roboczej oraz przeprowadzone zostaną badania sondażowe w zakresie problematyki gospodarczej i zagadnień rynku pracy. Program koordynowany jest przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
 2. Edukacja (komponent B 2). Działania mają na celu poprawę stanu edukacji na obszarach wiejskich poprzez szkolenia nauczycieli, modernizację obiektów szkolnych, poprawę wyposażenia szkół oraz wspieranie konsolidacji sieci szkół. Komponent koordynowany jest przez Ministerstwo Edukacji Narodowej.
 3. Wzmocnienie potencjału instytucjonalnego administracji lokalnej i samorządowej (komponent B 3). Działania obejmować będą wdrażanie programów podnoszących efektywność pracy samorządów, szkolenia dla urzędników oraz wspieranie MSWiA w prowadzeniu badań i analiz. Komponent koordynowany jest przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji.
- *Rozwój infrastruktury na obszarach wiejskich* (komponent C). W ramach komponentu przewidziane są takie działania jak: poprawa zaopatrzenia wsi w wodę, w urządzenia odprowadzania i oczyszczania ścieków, budowa systemów gospodarki odpadami stałymi, budowa dróg gminnych i powiatowych. Komponent koordynowany jest przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.
- *Kierowanie programem i pomoc techniczna* (komponent D).

8. Zakończenie

Program SAPARD, zaproponowany krajom kandydującym, wykorzystuje doświadczenia Komisji Europejskiej z realizacji programów finansowanych z Funduszy Strukturalnych. Tak więc obok korzyści wynikających z dofinansowania wielu konkretnych inwestycji w ramach tego programu, istniejące zbieżności programowe i proceduralne między programem SAPARD i instrumentami polityki strukturalnej UE, ułatwią Polsce pełne wykorzystanie, odpowiednio większej pomocy strukturalnej, po uzyskaniu członkostwa w UE.

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE:

Projekt programu operacyjnego SAPARD.

Rozporządzenie Rady (WE) Nr 1257/1999, z dnia 17 maja 1999 r.

Rozporządzenie Rady (WE) Nr 1268/1999, z dnia 23 czerwca 1999 r.

MAŁGORZATA ŁAWICKA
Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi
Warszawa

ROZWÓJ INFRASTRUKTURY SPOŁECZNEJ OBSZARÓW WIEJSKICH W KONTEKŚCIE ZADAŃ DORADZTWA ROLNICZEGO

Polityka wobec obszarów wiejskich musi być spójna z kierunkami i działaniami w pozostałych dziedzinach życia. Rozwiązywanie problemów wsi jest możliwe tylko w warunkach szybkiego, nieprzerwanego rozwoju całej gospodarki bowiem od tego uzależnione są m.in. wzrost popytu wewnętrznego na produkty rolne, tworzenie miejsc pracy dla ludności wiejskiej, dostarczanie środków budżetowych dla finansowania jej przebudowy. Podstawowe założenia i priorytety rozwojowe rząd określił w przyjętej przez Radę Ministrów 22 czerwca 1999 r. „Strategii finansów publicznych i rozwoju gospodarczego Polska 2000 – 2010”.

Spójna Polityka Strukturalna Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa określa iż jedną z głównych barier rozwoju obszarów wiejskich jest niedostateczny rozwój infrastruktury społecznej wynikający z występowania m.in. takich zjawisk jak:

- niski poziom wykształcenia i kwalifikacji ludności;
- niewielka dostępność usług służących prowadzeniu działalności gospodarczej;
- mała aktywność ekonomiczna, społeczna i kulturalna ludności;
- bezrobocie rejestrowane i utajone;
- słabość instytucji i organizacji wspierających rozwój obszarów wiejskich;
- marginalizacja dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich;
- niewłaściwa organizacja rynku rolnego oraz słabe więzi pomiędzy poszczególnymi ogniwami łańcucha marketingowego żywności;
- niedoinwestowanie gospodarstw rolnych;
- niski poziom wiedzy fachowej w zakresie technologii produkcji, marketingu i zarządzania;
- niski stopień samoorganizacji rolników.

*W prezentowanym materiale wykorzystano fragmenty dokumentu pt.: „Spójna Polityka Strukturalna Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa”.

W cytowanym dokumencie założono, że problemy dotyczące rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa, a także ochrony środowiska, będzie można rozwiązać, realizując trzy powiązane ze sobą cele główne.

Pierwszym z nich jest *kształtowanie warunków pracy i życia ludności wiejskiej, odpowiadających standardom cywilizacyjnym i pozwalających mieszkańcom wsi realizować ich cele ekonomiczne, edukacyjne, kulturowe i społeczne*.

Cel ten będzie realizowany głównie poprzez poprawę infrastruktury społecznej ze względu na to, że działania na rzecz jej polepszenia są jednym z warunków powodzenia programów rozwoju rolnictwa i wsi. Aby tereny wiejskie były atrakcyjnym miejscem życia i pracy, konieczne są nie tylko działania służące poprawie stanu dróg, telefonizacji czy tworzeniu korzystniejszych warunków rozwoju przedsiębiorczości na wsi, ale także poprawa infrastruktury społecznej, pozwalającej na porównywalny z ośrodkami miejskimi dostęp do edukacji szkolnej i innych form kształcenia, do służby zdrowia oraz do różnych form aktywności społecznej i kulturalnej oraz, generalizując, do kontaktów ze światem zewnętrznym.

Odpowiednie wykształcenie i zdobyte umiejętności sprzyjają kreacji postaw charakterystycznych dla zachowań przedsiębiorczych i bardziej elastycznemu dostosowywaniu się do zmieniających się warunków, a co za tym idzie – dają większe możliwości wyboru własnej drogi rozwoju. Proces tworzenia aktywnych postaw życiowych jest długotrwały i wymaga często zmiany pokoleniowej. Należy jednakże wpływać na aktywizowanie społeczności lokalnych, przekazując kompetencje decyzyjne do środowisk bezpośrednio nimi zainteresowanych. Nowoczesna edukacja oraz lepsze możliwości kształcenia dla młodzieży i dorosłych mogą przyspieszyć ten proces. Aktywizacji społecznej środowisk wiejskich służyć będzie także zaangażowanie służb doradztwa, w tym doradztwa rolniczego, poprzez realizację trzech ich podstawowych funkcji: edukacyjnej, informacyjnej i wdrożeniowej.

Ze względu na konieczność odchodzenia osób pracujących w rolnictwie do innych zawodów niezwykle ważną rolę odgrywać będzie rozwój wszelkich form kształcenia ustawicznego i praktycznego, umożliwiających uzyskanie nowych kwalifikacji zawodowych i w efekcie zmianę lub podjęcie pracy poza rolnictwem. Należy w tym celu wykorzystywać cały istniejący potencjał kadrowy, techniczny i organizacyjny, a także inwestować w jego dalszy rozwój. Kształcenie zawodowe będzie stanowiło uzupełnienie oferowanego przez szkoły kształcenia ogólnego. Programy kształcenia zawodowego będą realizowane w ramach regularnej nauki szkolnej lub w formach pozaszkolnych. Wspierane będą centra kształcenia ustawicznego i praktycznego. Usługi tych placówek obejmą obok praktycznej nauki zawodu, również podnoszenie kwalifikacji zawodowych oraz przygotowanie do prowadzenia samodzielnej działalności gospodarczej. Programy kształcenia zawodowego muszą być ściśle powiązane z analizą potrzeb na lokalnym rynku pracy. Ponadto prowadzone będzie poradnictwo zawodowe dla

uczniów szkół i kandydatów na poszczególne kursy zawodowe oraz doradztwo dla osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą. Zaprezentowany 27 stycznia 1999 r. na posiedzeniu Rady Konsultacyjnej ds. Reformy Edukacji Narodowej „Narodowy program rozwoju wsi polskiej – edukacja” wprowadza rozwiązania, które umożliwiają wzrost dostępu do nauki dzieci i młodzieży wiejskiej.

Rozwój infrastruktury społecznej na obszarach wiejskich wymagać będzie pobudzenia strukturalnych przemian polskiej wsi i zapewnienia rolnikom odpowiednich warunków bezpieczeństwa socjalnego, m.in. poprzez udoskonalenie systemu ubezpieczeń społecznych rolników. Planowany system będzie dostosowany do rozwiązań stosowanych w systemie pracowniczym. Nowe rozwiązania będą dotyczyć zasad przyznawania świadczeń z tytułu czasowej i długotrwałej niezdolności do pracy. Rozszerzony zostanie katalog świadczeń przysługujących z ubezpieczenia społecznego rolników przy uwzględnieniu rozwiązań przyjętych w systemie świadczeń z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Zostanie wprowadzona nowa renta szkoleniowa dla osób chcących podjąć inny rodzaj pracy, poza rolnictwem.

Drugim celem polityki wobec obszarów wiejskich jest *przebudowa struktur sektora rolnego, tworząca przesłanki adaptacji rolnictwa do zmieniającej się sytuacji gospodarczej i społecznej*.

Jednym z warunków poprawy efektywności i konkurencyjności polskiego rolnictwa jest przekształcenie jego struktury obszarowej w kierunku zwiększenia średniej wielkości gospodarstw. Na poprawę struktury agrarnej w istotny sposób będzie wpływał: obrót ziemią, scalanie i wymiana gruntów, preferowanie osadnictwa rolniczego na gruntach Skarbu Państwa z możliwością zamiany nieruchomości, preferencje w zakupie ziemi z zasobów Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz system rent strukturalnych.

Czynnikiem wspomagającym przemiany struktury obszarowej gospodarstw rolnych w Polsce będzie wprowadzenie systemu rent strukturalnych dla rolników według zasad obowiązujących w krajach Unii Europejskiej. Celem opracowywanego w Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi programu rent strukturalnych jest poprawienie struktury obszarowej gospodarstw rolnych w Polsce, w wyniku promowania przekazywania gruntów rolnych przez rolników w wieku o 5 lat niższym od wieku emerytalnego na rzecz młodych i wykształconych rolników, którzy z przejętych gruntów utworzą nowe, efektywne gospodarstwa, lub powiększą istniejące. Przewiduje się, że świadczenia wypłacane rolnikom przekazującym gospodarstwa rolne w ramach programu będą bardziej atrakcyjne niż oferowane z systemu ubezpieczenia społecznego, przy jednoczesnym zastrzeżeniu kryteriów ich przyznawania.

Obok przekształcenia struktury obszarowej konieczna jest również modernizacja gospodarstw rolnych oraz poprawa jakości produktów rolnych i ich przetwórstwa. Planuje się wykorzystanie takich instrumentów jak:

- dopłaty do oprocentowania kredytów inwestycyjnych związanych z modernizacją, a w szczególności wprowadzaniem nowych linii technologicznych zarówno w produkcji bezpośredniej, jak i w przetwarzaniu płodów rolnych;
- dotacje do inwestycji służących poprawie jakości i warunków higienicznych;
- poręczenia kredytów inwestycyjnych;
- preferencje korzystania z instrumentów poprawy struktury obszarowej (prawo pierwokupu gruntów z zasobów państwowych);
- wyłączenia z użytkowania rolniczego gruntów mało przydatnych do produkcji rolnej (zwolnienia podatkowe, dotacje do utrzymania krajobrazu);
- bezpłatne doradztwo specjalistyczne (rolnicze, w tym związane z zarządzaniem gospodarstwem i zarządzaniem nim, ekonomiczno-finansowe, marketingowe);
- pomoc w zakresie prowadzenia rachunkowości w gospodarstwach rolnych.

Podane powyżej instrumenty mogą być wykorzystane we właściwy sposób gdy zostaną one ściśle powiązane z aktywizacją lokalnych środowisk na rzecz wzmocnienia roli rolników na rynku produktów rolnych. Zakłada się, że aktywizacja lokalnych środowisk powinna być realizowana poprzez:

- tworzenie regionalnych organizacji partnerskich na rzecz lokalnych inicjatyw (ośrodki wspierania przedsiębiorczości);
- tworzenie doradztwa prawnego, ekonomicznego i podatkowego;
- szkolenia w zakresie kreowania lokalnych liderów;
- wspieranie wykorzystania lokalnego potencjału rozwojowego;
- tworzenie sieci partnerstwa lokalnego.

Małe i średnie przedsiębiorstwa (MPS) pełnią i pełnić będą szczególną rolę w gospodarce. Kluczowe znaczenie ma ich wspieranie w początkowym okresie ich działalności. Będzie ono polegać przede wszystkim na zapewnieniu fachowego, bezpłatnego lub sponsorowanego doradztwa prawnego i ekonomicznego oraz dogodnego dostępu do wyposażenia technicznego, infrastruktury i informacji niezbędnej dla prowadzenia działalności gospodarczej. Można to osiągnąć np. poprzez utworzenie lokalnych ośrodków przedsiębiorczości, w których małe firmy korzystałyby m.in. z fachowych porad i szkoleń oraz dogodnego dostępu do powierzchni biurowej, poligrafii, obsługi bankowej, telefonów, komputerów, oprogramowania oraz krajowych i zagranicznych zasobów informacji (m.in. o potencjalnych partnerach, charakterystyce rynku i przepisach prawnych). Będą realizowane działania mające na celu wsparcie dla instytucji promocji rozwoju (instytucje otoczenia biznesu, ośrodki szkolenia i kształcenia ustawicznego)

w celu zwiększenia dostępu MSP do informacji, tworzenia rynku usług doradczych, rynku usług szkoleniowych.

Szczególne znaczenie w procesie akcesji do Unii Europejskiej będzie miało poszerzenie dostępu małych i średnich przedsiębiorstw na wsi do informacji szczególnie poprzez wzrost dostępności do zagranicznych, a przede wszystkim krajowych baz danych zawierających informacje na temat instytucji wspierających małe i średnie przedsiębiorstwa, usług doradczych, aktów prawnych, partnerów gospodarczych i rynków. Rządowe wsparcie dla tego rodzaju programów będzie mieć miejsce w ramach strategii „Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa”, „Strategii wzrostu zatrudnienia i rozwoju zasobów ludzkich” oraz na podstawie przyjętych 11 maja 1999 r. przez Radę Ministrów „Kierunków działań rządu wobec małych i średnich przedsiębiorstw do 2002 roku”, będących podstawą polityki rządu w zakresie promowania małych przedsiębiorstw na terenach całej Polski.

Reasumując planuje się kontynuację wspierania przedsiębiorczości na terenach wiejskich poprzez:

- zachęty dla inwestorów i przedsiębiorców;
- rozbudowany system gwarancji i poręczeń;
- specjalne traktowanie inwestycji, które dodatkowo uzupełniają infrastrukturę techniczną;
- promocję wsi jako atrakcyjnego miejsca inwestowania;
- rozwój centrów przedsiębiorczości, rozwój doradztwa, w tym doradztwa ekonomiczno-finansowego dla osób podejmujących działalność gospodarczą;
- pożyczki, kredyty i dotacje na przedsięwzięcia tworzące nowe miejsca pracy;
- wspieranie „samozatrudnienia” – mikropożyczki.

Trzecim celem jest *kształtowanie warunków rozwoju zrównoważonego na obszarach wiejskich, ochrona zasobów środowiska naturalnego wraz z wiejskim dziedzictwem kulturowym*. Uznaje się za właściwe wykorzystanie dla realizacji tego celu takich działań jak:

- upowszechnienie metod produkcji rolniczej przyjaznych dla środowiska, w tym rolnictwa ekologicznego, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów o najwyższych walorach przyrodniczych i krajobrazowych lub o szczególnej wrażliwości na zmiany środowiskowe;
- działalność szkoleniową i pokazową;
- ochronę i promocję twórczości ludowej – sztuki, rękodzieła ludowego i folkloru oraz obrzędów kultywowanych w poszczególnych regionach.

Omówiony skrótowo problem rozwoju infrastruktury społecznej miał na celu wykazanie, iż zaaprobowana polityka odnośnie obszarów wiejskich i rolnictwa realizowana będzie w oparciu o wykorzystanie jednostek zajmujących się szeroko pojętym doradztwem w tym doradztwem na rzecz rolnictwa i obszarów wiejskich.

Oczywistym jest, że właściwie funkcjonujący system doradztwa rolniczego powinien brać udział w realizacji przemian strukturalnych na obszarach wiejskich. System taki musi jednak składać się z jednostek które zagwarantują właściwą realizację takich zadań jak:

- doradztwo prawne, ekonomiczne i podatkowe;
- edukacja ustawiczna i doradztwo rolnicze spełniające funkcje adaptacyjne, wyrównawcze i reedukacyjne;
- działalność szkoleniowa i pokazowa;
- szkolenia w zakresie kreowania lokalnych liderów;
- działalność upowszechnieniowa w zakresie metod produkcji rolniczej przyjaznych dla środowiska, w tym rolnictwa ekologicznego, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów o najwyższych walorach przyrodniczych i krajobrazowych lub o szczególnej wrażliwości na zmiany środowiskowe;
- działalność wspomagająca w zakresie prowadzenia rachunkowości w gospodarstwach rolnych;
- działania na rzecz modernizacji gospodarstw rolnych - poprawa jakości produktów rolnych i ich przetwórstwa wzmocnienie roli rolników na rynku produktów rolnych;
- wspieranie rozwoju przedsiębiorczości na terenach wiejskich poprzez promocję wsi jako atrakcyjnego miejsca inwestowania;
- wspieranie wdrażania postępu biologicznego.

Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów, jako instrument Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi, może być dodatkowo gwarancją bezpłatnego doradztwa na rzecz mieszkańców obszarów wiejskich i poprzez prowadzenie m.in. doradztwa specjalistycznego (rolnicze, w tym związane z urządzaniem gospodarstwa i zarządzaniem nim, ekonomiczno-finansowe, marketingowe) powinno wspierać realizację polityki strukturalnej Rządu.

MIROSŁAW DRYGAS

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN Warszawa

EDWARD MATUSZAK

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu*

ORGANIZACJA DORADZTWA ROLNICZEGO W NIEMCZECH¹

Podstawowym zadaniem doradztwa rolniczego w Niemczech jest pomoc ludziom związanym z rolnictwem oraz ludziom zamieszkującym tereny wiejskie. Obejmuje ona optymalne wykorzystanie udostępnianych przez państwo możliwości rozwoju rolnictwa oraz wsi. Kierowane jest zawsze do ludzi i służy im pomocą, szczególnie w przypadkach gdy człowiek znajduje się w niejasnej lub trudnej dla niego sytuacji i próbuje się z niej wydostać poszukując wsparcia u innych ludzi. Doradztwo proponuje ludziom zatrudnionym w rolnictwie pomoc w podejmowaniu decyzji, aby na tej podstawie mogli samodzielnie podejmować umotywowane działania.

Szczegółowe zadania doradztwa rolniczego są następujące:

- udzielanie informacji w różnych formach,
- zaznajamianie z nowymi technikami w rolnictwie oraz ich zastosowaniami,
- pomoc w rozwiązywaniu problemów dotyczących produkcji oraz gospodarki rynkowej,
- pomoc rolnikom i mieszkańcom wsi w podejmowaniu samodzielnych decyzji dotyczących ich pracy oraz środowiska,

Doradztwo rolnicze opiera się na wzajemnych związkach (relacjach) demokratycznego państwa i obywateli i w związku z tym rolnicy nie są nakłaniani do podporządkowania się czy dostosowania, ale raczej do samodzielnego i aktywnego kształtowania własnych przedsięwzięć oraz uwzględniania w swoich decyzjach ogólnych interesów gospodarczych i społecznych.

¹ Artykuł przygotowany w ramach projektu badawczego KBN 5 PO6J 005 16 pt.: „Kierunki rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce do roku 2015 w kontekście integracji z Unią Europejską”.

Kształcenie doradców

Doradcy i nauczyciele z dziedziny rolnictwa oraz kierownicy administracji rolnej uzyskują wykształcenie rolnicze w szkołach wyższych. Zatrudnienie absolwenta wyższej uczelni w administracji państwowej jako doradcy wymaga dwuletniego kształcenia (doksztalcania) uzupełniającego i zdania egzaminu państwowego. Doksztalcenie obejmuje:

- kształcenie pedagogiczne,
- praktykę pedagogiczną w szkole rolniczej,
- praktykę w administracji państwowej,
- praktykę w doradztwie.

Doskonalenie zawodowe doradców

Rozwój naukowo-techniczny i jego zastosowanie w praktyce wymaga od doradców systematycznego doskonalenia zawodowego. Większość krajów związkowych posiada ośrodki kształcenia i doksztalcania kadr administracji rolnej, w tym również doskonalenia zawodowego kadr doradczych. Wykładowcy z urzędów centralnych wspierani są przez wykładowców z uniwersytetów, szkół wyższych, specjalistów z instytutów badawczych, fachowców z administracji i praktyki rolniczej. Nauka ma znaczący udział w rozwoju i osiągnięciach doradztwa rolniczego. Badania naukowe prowadzone w rolniczych instytutach badawczych, w większości dotyczą ważnych i aktualnych zagadnień związanych z praktyką rolniczą i doradztwem. Doskonalenie zawodowe doradców ukierunkowane jest na:

- efektywne przekazywanie wiedzy odbiorcom doradztwa,
- praktyczne zastosowanie nowej wiedzy w gospodarstwie,
- lepsze planowanie, organizację i kontrolę własnej pracy przez doradców,
- umiejętność organizowania współpracy z urzędami i organizacjami pracującymi na rzecz rolnictwa,
- umiejętność doboru i stosowania aktywizujących i motywujących metod w pracy doradczej.

Organizacja doradztwa rolniczego

Doradztwo rolnicze a przynajmniej niektóre dziedziny doradztwa traktowane są od pewnego czasu jako usługa rynkowa. Świadczone jest przez różne instytucje i organizacje, spośród których największe znaczenie ma doradztwo państwowe oraz doradztwo organizowane i nadzorowane przez izby rolnicze. Doradztwo państwowe oraz doradztwo nadzorowane przez izby rolnicze określane jest jako doradztwo oficjalne (publiczne). Oprócz doradztwa państwowego oraz doradztwa nadzorowanego przez izby rolnicze usługi doradcze świadczą:

- spółki doradcze,
- zrzeszenia doradcze,
- doradcy prywatni,
- kółka doradcze,
- spółdzielnie rolników,
- organizacje związkowe rolników.

Od 1973 roku doradztwo rolnicze podlega Ministerstwu Rolnictwa krajów związkowych. Podległość dotyczy kompetencji fachowych i finansowania. W niektórych krajach związkowych, w których działają izby rolnicze, doradztwo rolnicze jest im podporządkowane. Izby te otrzymują dotacje finansowe od swoich landów na prowadzenie doradztwa. Przy realizacji zadań wykraczających poza kompetencje krajów związkowych doradcy zobowiązani są przestrzegać zalecenia i wytyczne rządu federalnego. Dotyczy to najczęściej udziału doradztwa w realizacji wytycznych Unii Europejskiej dotyczących rolnictwa i wsi.

Doradztwo państwowe

W landach w których działa doradztwo państwowe ośrodki doradztwa rolniczego istnieją prawie we wszystkich okręgach - zgodnie z komunalnym podziałem kraju. Odpowiednio do potrzeb zatrudniają 3 - 5 pracowników terenowych. Oprócz nich na szczeblu okręgu pracują doradcy specjaliści, którzy w trudniejszych przypadkach pomagają doradcom lokalnym i prowadzą doradztwo specjalistyczne bezpośrednio w zainteresowanych gospodarstwach. W 1992 roku w bezpośrednim doradztwie finansowanym przez kraje związkowe zatrudnionych było około 1000 doradców (w ministerstwach i okręgach rządowych/izbach rolnych) i około 4000 doradców w lokalnych ośrodkach doradztwa. Około 1000 doradców pełniło równocześnie funkcje nauczycieli przedmiotów zawodowych w szkołach rolniczych. W wielu landach współpraca doradztwa i szkół rolniczych jest popierana i organizacyjnie obydwie instytucje znajdują się w tych samych działach rządowej administracji ds. rolnictwa.

Organizacja doradztwa w poszczególnych landach

W poszczególnych landach (krajach związkowych) doradztwo rolnicze zorganizowane jest w różny sposób. Ma to swoje uwarunkowania historyczne i polityczne, ale także w dużym stopniu związane jest ze strukturą gospodarstw rolnych danego landu, pozycją ekonomiczną gospodarstw, istnieniem lub brakiem izby rolniczej na terenie landu i jej pozycją, a także ogólną sytuacją gospodarczą i ekonomiczną danego landu, pozycją rolnictwa w strukturze gospodarki landu, możliwością dofinansowywania rolnictwa i obszarów wiejskich z budżetu danego landu.

Organizacja doradztwa rolniczego podlegała znacznym zmianom na początku lat 90-tych. W rezultacie zmiany zasad Wspólnej Polityki Rolnej Unii Euro-

pejskiej i odchodzenia od dotowania rolnictwa o charakterze proprodukcyjnym na rzecz wyrównywania dochodów ludności rolniczej następowały również zmiany w przedmiocie działania całego doradztwa rolniczego niezależnie od jego formy organizacyjnej, podporządkowania i źródła finansowania.

W doradztwie państwowym nastąpiły również zmiany organizacyjne. W strukturze urzędów zajmujących się sprawami rolnictwa krajów związkowych rozwinęły się działy/komórki organizacyjne odpowiedzialne za rozwój obszarów wiejskich, które przejęły niektóre zadania realizowane przez doradztwo rolnicze. Dbało o to ażeby dokonać organizacyjnego i personalnego rozdziału zadań doradczych od zadań o charakterze administracyjnym i kontrolnym, których liczba wzrasta i realizowane są również przez różne szczeble administracji rolnej poszczególnych krajów związkowych.

Organizacja doradztwa rolniczego w poszczególnych krajach związkowych

1. Badenia (Baden – Württemberg)

Na szczeblu landu sprawami rolnictwa kieruje Ministerstwo Obszarów Wiejskich. W czterech okręgach rządowych działa 50 lokalnych ośrodków doradztwa podlegających Urzędowi ds. Rolnictwa, Kultury Krajobrazu i Uprawy Roślin. 30 spośród nich nadzoruje również szkoły rolnicze. Część doradców jest równocześnie nauczycielami przedmiotów zawodowych w szkołach rolniczych. Dla potrzeb rolnictwa i doradztwa rolniczego działa na terenie landu 6 placówek naukowo-badawczych.

Oprócz bezpłatnego doradztwa rolniczego świadczonego przez doradców zatrudnionych w urzędach administracji rolnej od 1989 roku wspierany jest rozwój różnych form doradztwa prywatnego. Wsparcie to polega na dofinansowywaniu przez państwo prywatnego doradztwa. Dofinansowanie wynosi maksymalnie do 50% kosztów osobowych i do 100% kosztów rzeczowych. Państwo w większym stopniu dofinansowuje doradztwo świadczone na rzecz związków producentów rolnych, zrzeszeń producentów, doradztwo socjalne, doradztwo wspierające rozwój rolnictwa ekologicznego. Dofinansowane jest także doradztwo socjalne prowadzone przez kościoły.

2. Bawaria (Bayern)

Doradztwo podlega Bawarskiemu Ministerstwu Wyżywienia Rolnictwa i Lasów. W 7 okręgach rządowych działa 70 lokalnych ośrodków doradztwa podległych Urzędowi ds. Rolnictwa i Wyżywienia. 55 spośród nich podlega urzędowi, które nadzorują także szkoły rolnicze. Część doradców jest równocześnie nauczycielami przedmiotów zawodowych w szkołach rolniczych.

W ramach urzędów administracji rolnej funkcjonują następujące komórki:

- rozwoju obszarów wiejskich,
- doradztwa dla przedsiębiorstw rolnych i oświaty rolniczej,
- żywienia i gospodarstwa domowego.

Państwowe doradztwo rolnicze jest całkowicie bezpłatne. Koszty jego funkcjonowania są duże i stanowią znaczne obciążenie dla budżetu kraju związkowego Bawarii. Koszty te obejmują również funkcjonowanie szkół rolniczych oraz 7 placówek naukowo-badawczych pracujących dla potrzeb rolnictwa. Administracja rolna obejmująca doradców, szkoły rolnicze i służby leśne zatrudnia łącznie około 18000 pracowników. Organizacyjnie i personalnie oddzielone są doradztwo i służby administracyjne odpowiedzialne za przydzielanie pomocy finansowej rolnikom. Priorytetowymi kierunkami doradztwa jest doradztwo grupowe oraz udzielane różnego rodzaju wspólnotom producentów rolnych.

2. Berlin

Doradztwo rolnicze podlega Senackiej Administracji ds. Gospodarki i Przedsiębiorstw. Dział Urząd ds. Ochrony Roślin. Ze względu na niewielkie znaczenie rolnictwa w Berlinie nie utworzono służb doradczych na wzór innych landów. Rolnicy Berlina mogą korzystać z usług doradczych instytucji i organizacji doradczych sąsiednich landów.

3. Brandenburgia (Brandenburg)

Doradztwo rolnicze podlega Ministerstwu ds. Wyżywienia Rolnictwa i Lasów. Państwowe doradztwo rolnicze nie istnieje. Doradztwem produkcyjno-technicznym i ekonomicznym zajmują się organizacje prywatne i stowarzyszenia. Zrezygnowano również z utworzenia izby rolniczej. Nie prowadzi się doradztwa socjalno-ekonomicznego i doradztwa w zakresie gospodarstwa domowego. W zakresie doradztwa dla rolników i przedsiębiorców rolnych na terenie landu działają:

- kółka doradcze (Beratungsringen).
- stowarzyszenia doradztwa,
- przedsiębiorstwa doradcze.

Stowarzyszenia są to dobrowolne zrzeszenia rolników o statucie prawnym zrzeszenia. Członkowie mogą korzystać z usług doradcy lub doradców. Państwo finansuje do 90% kosztów osobowych i rzeczowych zatrudnionych przez zrzeszenie doradców ale nie więcej aniżeli do 4000 DM kosztów osobowych i 1000 DM kosztów rzeczowych na jednego doradcę miesięcznie.

Dla potrzeb rolnictwa i doradztwa rolniczego działają:

- 5 stacji oceny odmian,

- służby ochrony roślin,
- 12 rolniczych placówek naukowo-badawczych.

Doradztwo rolnicze w Brandenburgii jest całkowicie sprywatyzowane. Funkcje doradcze realizowane przez prywatne doradztwo zostały całkowicie oddzielone od administracyjnych i kontrolnych sprawowanych przez urzędy administracji rolnej. Państwo pokrywa większość kosztów funkcjonowania doradztwa. Państwowe środki budżetowe otrzymują zarówno zrzeszenia i stowarzyszenia doradcze, jak i rolnicy - głównie rolnicy dla których dochód z działalności rolniczej jest jedyny lub dominujący.

4. Brema (Bremen)

Sprawy rolnictwa podlegają Izbie Rolniczej w Bremie i Izbie Ogrodniczej w Bremie. Izba Rolna jest nadzorowana przez Senatora ds. Gospodarki, Stanu Średniego i Technologii.

Rolnicy landu (miasta) Brema mogą korzystać z usług doradczych Izb Rolniczych w Hannoverze i Wesser-Ems.

5. Hamburg

Sprawy rolnictwa podlegają Urzędowi ds. Gospodarki i Rolnictwa.

Doradztwo realizowane jest przez Izbę Rolniczą posiadającą wydziały do spraw:

- kształcenia,
- doradztwa rolniczego,
- gospodarstwa domowego
- doradztwa socjalno-ekonomicznego.

Izba rolnicza nie posiada filii. Doradztwo rolnicze realizowane jest głównie w formie doradztwa indywidualnego.

Około 45% kosztów doradztwa ponosi miasto Hamburg. Dofinansowuje 45% kosztów osobowych i około 40% kosztów rzeczowych doradztwa. Pozostałe koszty doradztwa pokrywane są ze składek członkowskich (7/1000 wartości majątku gospodarstwa) oraz bezpośrednich opłat za niektóre usługi doradcze.

6. Hesja (Hessen)

Na poziomie landu doradztwo podlega Ministerstwu Spraw Wewnętrznych, Rolnictwa, Lasów i Ochrony Zasobów Naturalnych. Sprawami rolnictwa zajmuje się Heski Landowy Urząd ds. Rozwoju Regionalnego i Rolnictwa. Dla potrzeb rolnictwa na terenie Hesji działa 10 placówek naukowo-badawczych. Doradztwo państwowe podporządkowane jest Urzędowi ds. Rozwoju Regionalnego, Kształ-

towania Krajobrazu i Rolnictwa w 22 urzędach na terenie Hesji. W ramach każdego urzędu występuje wyraźne rozdzielenie organizacyjne i personalne zadań doradczych od zadań kontrolnych. Nie wszystkie usługi są bezpłatne. Państwo opłaca w 100% realizację zadań wynikających z realizacji polityki rozwoju rolnictwa i wsi. Usługi doradcze, których rezultatem jest wzrost dochodu gospodarstwa są częściowo odpłatne.

7. Meklenburgia – Przedpomorze (Mecklenburg – Vorpommern)

Sprawami rolnictwa na terenie landu kieruje Ministerstwo Rolnictwa i Ochrony Zasobów Naturalnych. Sprawy doradztwa podporządkowane są 2 urzędom ds. rolnictwa na terenie landu. Doradztwo rolnicze jest doradztwem prywatnym świadczonym przez spółkę doradczą, której udziałowcami są:

- kraj związkowy – 64,8%,
- Zrzeszenia Rolnicze Meklenburgii – 25,2%,
- Zrzeszenia Ogrodnicze – 10,0%.

Spółka doradcza świadczy usługi w zakresie:

- doradztwa produkcyjnego,
- doradztwa z zakresu ochrony środowiska,
- badaniami z zakresu rolnictwa na potrzeby doradztwa rolniczego.

Udział państwa w całkowitym finansowaniu doradztwa wynosi 45%. Wszystkie usługi doradcze są odpłatne. Rolnicy korzystający z doradztwa płacili – w połowie lat dziewięćdziesiątych - roczne składki w wysokości 2000 – 4000 DM w zależności od wielkości gospodarstwa. Stawka godzinowa za usługi doradcze wynosiła 60 – 100 DM.

8. Dolna Saksonia (Niedersachsen)

Sprawami rolnictwa na szczelbu landu kieruje Ministerstwo ds. Wyżywienia Rolnictwa i Lasów Dolnej Saksonii. Na terenie landu funkcjonują dwie Izby Rolnicze w Hanowerze i Weser Ems. Doradztwo rolnicze podlega izbom rolniczym. Izbie Rolniczej w Hanowerze podlega 30 urzędów zajmujących się sprawami rolnictwa. Izba Rolnicza w Hanowerze nie prowadzi bezpośrednio doradztwa rolniczego, a powierzyła je zrzeszeniom doradczym. Ze zrzeszeniami doradczymi współpracują głównie gospodarstwa większe. 65% spośród nich to gospodarstwa powyżej 20 ha. Oferta doradcza obejmuje doradztwo techniczno-produkcyjne i ekonomiczne. Dominuje doradztwo indywidualne, ale rozwija się również doradztwo grupowe – zespołowe. Odpłatność za doradztwo zespołowe wynosiła w 1993 roku – 250 DM, a za doradztwo indywidualne 44 DM za każde pół godziny pracy doradcy. Pozostałe koszty doradztwa (około 60% ponosi Izba Rolnicza). Izbie rolniczej w Weser-Ems podlega 18 urzędów prowadzących

doradztwo rolnicze. Opłata członkowska w Izbie Rolniczej Weser-Ems wynosiła 8/1000 wartości majątku gospodarstwa. Dodatkowe opłaty pobierane są tylko za specjalistyczne usługi doradcze.

9. Północna Westfalia (Nordrhein-Westfalen)

Sprawami rolnictwa na szczeblu landu kieruje Ministerstwo Środowiska, Kształtowania Obszarów i Rolnictwa. Na terenie landu funkcjonują dwie Izby Rolnicze:

- Izba Rolnicza (Landwirtschaftskammer) Rheinland z siedzibą w Bonn,
- Izba Rolnicza (Landwirtschaftskammer) Westfalen-Lippe.

Izba Rolnicza w Bonn posiada 13 – najczęściej na szczeblu powiatu – filii lokalnych zajmujących się doradztwem, a Izba Rolnicza w Westfalen-Lippe posiada 18 takich filii. Izby różnią się wewnętrzną organizacją i inaczej realizują usługi w zakresie doradztwa rolniczego.

Izba Rolnicza Westfalen-Lippe posiada w każdej z filii trzy działy:

- administracji,
- doradztwa,
- oświaty (nadzoruje szkoły rolnicze).

Doradcy nie pracują jako nauczyciele w szkołach rolniczych, a funkcje administracyjne, kontrolne i doradcze są organizacyjnie i personalnie rozdzielone. Izby oferują doradztwo indywidualne, grupowe i tzw. doradztwo masowe.

W Westfalen-Lippe w ramach doradztwa grupowego funkcjonowały w 1993 roku, 143 zespoły robocze liczące 20 - 25 rolników. Doradztwo grupowe jest częściowo płatne. Członkowie grup roboczych wnoszą opłatę w wysokości 100 DM rocznie. Specjalne usługi doradcze realizowane w ramach doradztwa grupowego są dodatkowo płatne.

Izba Rolnicza w Bonn w ramach doradztwa zespołowego, realizowanego w 500 osobowych zespołach, realizuje szerszy zakres usług doradczych, a opłata jest zróżnicowana i wynosi:

- 250 DM za doradztwo produkcyjno techniczne,
- za dodatkowe 350 DM uzyskuje się analizę gospodarstwa.

Bardziej intensywny wariant doradztwa grupowego oferuje za 700 DM analizę księgowości gospodarstwa i możliwość poziomego i pionowego porównania z innymi gospodarstwami o podobnym kierunku i strukturze produkcji.

Obydwie izby realizują zadania doradcze i upowszechnieniowe w zakresie ekologii i ochrony zwierząt, zgodnie z wymogami obowiązującymi w Unii Europejskiej. Wszystkie przedsiębiorstwa rolne płacą składkę na utrzymanie izb rolniczych w wysokości 6,5 promila wartości majątku przedsiębiorstwa. Pozwala to na finansowanie działalności szkół rolniczych na terenie landu i finansowanie

w 40% kosztów funkcjonowania doradztwa rolniczego. Pozostałe 60% kosztów doradztwa pokrywane jest z dodatkowych opłat za doradztwo ponoszonych przez korzystających z doradztwa rolników.

10. Palatynat (Rheinland Pfalz)

Sprawami rolnictwa na szczeblu landu kieruje Ministerstwo ds. Gospodarki, Komunikacji, Rolnictwa i Winnic. Doradztwo rolnicze realizowane jest zarówno przez urzędy rolnictwa ds. jak i izby rolnicze. Doradztwo państwowe dostosowane jest do lokalnych potrzeb i dotyczy:

- gospodarki rynkowej i zarządzania przedsiębiorstwem,
- uprawy roślin,
- uprawy winorośli i składowania wina,
- ogrodnictwa,
- uszlachetniania gatunków zwierząt,
- gospodarstwa domowego.

Izba rolnicza zajmuje się doradztwem w następujących dziedzinach:

- agrotechnika i budownictwo,
- gospodarka użytkami zielonymi,
- kształcenie,
- współpraca pomiędzy gospodarstwami (zespołowe formy użytkowania, wspólnoty producentów),
- hodowla zwierząt,
- zagospodarowanie przestrzenne wsi i obszarów wiejskich.

Na terenie landu funkcjonuje Izba Rolnicza z siedzibą w Bad Kreuznach i czterema oddziałami.

Razem Izba Rolnicza dysponuje 22 urzędami na szczeblu powiatu połączonymi z filiami Zrzeszenia Rolników. Na terenie landu funkcjonują również prywatne kółka doradcze. Państwo dofinansowuje ich działalność w 50% pod warunkiem, że prowadzą doradztwo w zakresie:

- doradztwa ekonomicznego,
- doradztwa techniczno-produkcyjnego,
- doradztwa specjalistycznego.

Innym warunkiem otrzymania dofinansowania jest zorganizowanie co najmniej 20 przedsiębiorstw (gospodarstw) w kółku doradczym. Koszty działalności izby rolniczej pokrywane są ze składek członkowskich i dotacji państwa.

11. Sara (Saarland)

Sprawami rolnictwa na szczeblu landu kieruje Ministerstwo ds. Środowiska, Energii i Komunikacji. Na terenie landu funkcjonuje Izba Rolnicza z siedzibą

w Saarbrücken. Wszystkie zadania w zakresie rolnictwa – z wyjątkiem scalania gruntów i odnowy wsi – są realizowane po połowie przez będące w gestii Ministerstwa urzędy państwowe i Izbę Rolniczą. Organizacja doradztwa w tym kraju związkowym, który posiada najmniejszą powierzchnię użytków rolnych i gdzie rolnictwo nie odgrywa większej roli jest podobna do sąsiedniego landu Rheinland Pfalz. Część zadań doradczych realizuje administracja państwowa a część służby doradcze izby rolniczej. Rolnicy mogą również korzystać z lepiej zorganizowanego doradztwa rolniczego Rhainland Pfalz. Planowane jest również doradztwo prywatne, które jednak w 50% musiałoby być finansowane przez zainteresowanych rolników. Rolnicy opłacają składki członkowskie z tytułu przynależności do Izby Rolniczej w wysokości 9/1000 wartości majątku gospodarstwa.

12. Saksonia (Sachsen)

Sprawami rolnictwa na szczeblu landu kieruje Ministerstwo ds. Rolnictwa, Wyżywienia i Lasów. Doradztwo rolnicze podlega urzędowi administracji rolnej. Jest ich razem 14. Trzem spośród nich podlegają również szkoły rolnicze. Doradztwo rolnicze w Sachsen zostało zorganizowane na wzorcach i przy pomocy landu Bawaria. Stąd też jest ono doradztwem państwowym, bezpłatnym. Koszty w 100% pokrywa państwo. Oprócz doradztwa państwowego organizowane jest doradztwo prywatne. Jest ono również częściowo dofinansowywane przez państwo pod warunkiem, że dotyczy zespołów producentów rolnych, a nie indywidualnych rolników. Dużą uwagę przywiązuje się również do rozdzielania funkcji doradczych od funkcji administracyjnych i kontrolnych.

13. Saksonia Anhalt (Sachsen-Anhalt)

Sprawami rolnictwa na szczeblu landu kieruje Ministerstwo ds. Kształtowania Obszarów, Rolnictwa i Zasobów Naturalnych. W Sachsen-Anhalt funkcjonuje doradztwo prywatne. Zadania doradcze realizuje również 8 Regionalnych Urzędów ds. Rolnictwa i Scalania Gruntów. Saksonia-Anhalt zdecydowała się na zupełnie nową formę doradztwa rolniczego. Rozdzielono organizacyjnie i instytucjonalnie funkcje wykonawcze i administracyjne z jednej strony, a ponadto oddzielono administrowanie sprawami rolnictwa od doradztwa. Doradztwo świadczone jest przez prywatnych doradców i prywatne firmy konsultingowe, konkurujące ze sobą na rynku. Główny punkt ciężkości spoczywa na doradztwie w zakresie techniki i technologii produkcji oraz ekonomiki przedsiębiorstw. Coraz większy popyt zaznacza się na doradztwo specjalistyczne. Firmy doradcze stosują różnorodne metody pracy doradczej. Zależnie od potrzeby i konkretnego przypadku jest to intensywne doradztwo indywidualne lub grupowe.

Doradztwo prywatne jest wspierane finansowo przez państwo. Dofinansowywane są:

- jednokrotne porady dotyczące założenia przedsiębiorstwa lub jego restrukturyzacji – w wysokości do 80% kosztów ujętych w rachunku lecz nie więcej niż ustalona górna granica dofinansowania,
- doradztwo towarzyszące o charakterze stałym – realizowane w oparciu o umowę,
- doradztwo dla zadłużonych gospodarstw i przedsiębiorstw.

Oprócz tego dotowane może być doradztwo w zakresie: techniki produkcji, zarządzania firmą, gospodarki finansowej, zakupu środków do produkcji, sprzedaży produktów rolnych, planowania produkcji, marketingu.

Wielkość tych dotacji zmniejsza się w kolejnych latach. Jeśli doradztwo towarzyszące ma charakter stały i jest przeznaczone dla zespołu roboczego lub zrzeszenia doradczego z wyznaczonym doradcą, to roczna górna granica podnosi się, ale jednak nie więcej niż do 1000 DM w 1993 roku.

Trzecią formą wspierania finansowego jest doradztwo społeczno-ekonomiczne dla dłużników dotowane w 100%, maksymalnie jednak do 5 000 DM. Chodzi tu o zmniejszenie (likwidację) niebezpieczeństw zagrażającym istnieniu przedsiębiorstwa spowodowanych problemami w przepływie gotówki czy też nadmiernym zadłużeniem. Innym celem tego typu doradztwa jest opracowanie programu dla zakładów zmieniających profil produkcyjny lub będących w trakcie reorganizacji. Z subwencji krajowej dotuje się doradztwo prowadzone przez uznanych oficjalnie doradców. Ten sposób uznawania doradców gwarantuje dotowanie doradztwa prowadzonego przez ludzi wyróżniających się kompetencją i dobrze zorganizowanym doradztwem. Usługi są opłacane według różnych zasad, np. ryczałtem, wg stawki godzinowej i innych stawek zgodnie z cennikiem usług doradczych. Forma zapłaty jest za każdym razem indywidualnie uzgadniana przez rolnika i doradcę.

Doradztwem w zakresie wiejskiego gospodarstwa domowego zajmują się same Urzędy.

Obok dotowania doradztwa land ponosi też wydatki wynikające z administracyjnych przekształceń systemu udzielania wsparcia finansowego przez osiem Urzędów Rolnych i zmiany prawa gruntowego.

14. Szlezwig-Holsztyn (Schleswig-Holstein)

Sprawami rolnictwa na szczeblu landu kieruje Ministerstwo ds. Obszarów Wiejskich, Rolnictwa, Wyżywienia i Turystyki Wiejskiej. Doradztwo rolnicze realizowane jest przez Izbę Rolniczą w Kiel (Kilonia) i podległe jej struktury oraz 50 kółek doradczych.

Obecna organizacja i sposób finansowania doradztwa jest rezultatem procesu historycznego oraz stopniowego dostosowywania do zmieniających się warunków. Izba Rolna landu zajmuje się szkolnictwem i doradztwem rolniczym. Zgod-

nie z dyrektywą Ministerstwa Wyżywienia, Rolnictwa, Leśnictwa i Rybołówstwa Landu izba spełnia tę funkcję z pomocą biur doradztwa rolniczego. Funkcjami administracyjnymi i wykonawczymi (np. w zakresie udzielania pomocy finansowej i polityki rolnej UE) zajmują się urzędy Ministerstwa Gospodarki Morskiej i Lądowej. Tak więc doradztwo jest oddzielone od udzielenia pozwoleń i kontroli a zajmuje się problemami rolnymi i dotyczącymi gospodarstwa domowego, stosując metody właściwe dla tych dziedzin doradztwa. Doradztwo świadczone dla rolników przez izbę jest bezpłatne wyłączwszy z tego pojedyncze usługi, takie jak np.: plan modernizacji przedsiębiorstwa, pomoc przy bilansie końcowym, poradę ubezpieczeniową. Za specjalistyczne usługi wystawiane są rachunki. Z tytułu członkostwa w Izbie rolniczej rolnicy płacą składkę w wysokości 7/1000 wartości majątku gospodarstwa.

Obok oficjalnego doradztwa działają związki doradcze mające formę zrzeszeń. Zatrudniani przez związki rolników doradcy są opłacani ze składek członkowskich. Rząd krajowy finansuje je w sposób degresywny. Doradcy pracujący w zrzeszeniach mogą korzystać z systemu informacyjnego i dokształcania będącego w dyspozycji izby rolniczej. Zrzeszenia koncentrują się głównie na hodowli bydła i trzody chlewnej oraz zakładach przetwórstwa owocowego. Prowadzą również doradztwo ogólne. Działają one komercyjnie dlatego też indywidualni rolnicy nie są ze względów finansowych ich klientami. Doradztwo prywatne ogranicza się zasadniczo do pięciu dużych przedsiębiorstw, nie licząc filii Zrzeszenia Chłopskiego. Doradztwo prywatne jest dotowane w znacznie mniejszym stopniu ze środków publicznych. Składki członkowskie w prywatnych zrzeszeniach doradczych wynosiły w początku lat 90-tych przeciętnie od 1200 do 1500 DM rocznie. Ich wysokość zależała od wielkości gospodarstwa i/lub skali produkcji zwierzęcej.

15. Turyngia (Thüringen)

Na szczeblu landu sprawy rolnictwa kierowane są przez Ministerstwo Rolnictwa, Ochrony Zasobów Naturalnych i Środowiska. Turyngia zdecydowała się na doradztwo państwowe. Po reformie administracyjnej Wydział Oświaty i Doradztwa został włączony do 12 Urzędów Rolnych. Obok Oświaty i Doradztwa istnieje wydział ekonomiki przedsiębiorstwa, zajmujący się również wnioskami o przyznanie dotacji oraz wydział produkcji.

Oferowane jest doradztwo w następujących dziedzinach:

- doradztwo ogólnoprodukcyjne dotyczące struktury i metod produkcji oraz doradztwo specjalistyczne z zakresu ogrodnictwa, rolnictwa ekologicznego, produkcji pasz, ochrony roślin),
- ekonomika przedsiębiorstw rolnych,
- technologia procesów przetwórczych,

- prowadzenie gospodarstwa domowego i żywienie,
- oszczędzanie energii i zmiana jej przeznaczenia.

Do 1992 roku porady udzielane były indywidualnie i nie prowadzono doradztwa grupowego. W przyszłości szkolenia grupowe i doradztwo zespołowe zyskają na pewno na znaczeniu. Dotychczas największe znaczenie ma doradztwo specjalistyczne z ukierunkowaniem na ekonomikę gospodarstw. Porady państwowych doradców są bezpłatne. Jedyne w wypadku inwestycji budowlanych, realizowanych z udziałem pożyczki opłaty za doradztwo wnoszą inwestorzy. Wielkość opłat zależy od wielkości części inwestycji wymagającej dofinansowania.

Podsumowanie

Przedstawiony przegląd organizacji doradztwa rolniczego w Niemczech pokazuje jego zróżnicowaną organizację w poszczególnych landach. Generalnie występuje większość możliwych form organizacyjnych doradztwa rolniczego:

- państwowe,
- samorządowe,
- realizowane przez zrzeszenia doradcze,
- realizowane przez spółki doradcze,
- realizowane przez prywatnych doradców,
- realizowane przez związki zawodowe i spółdzielnie rolników.

W wielu landach różne formy organizacyjne doradztwa występują równocześnie. Odpowiedzialna za rolnictwo i jego rozwój administracja rolna dofinansowuje – w określony sposób – funkcjonowanie różnych form organizacyjnych doradztwa. Jedną z form pełni rolę wiodącą. Jest to najczęściej doradztwo państwowe lub samorządowe względnie obydwie formy równocześnie. W dwóch nowych landach taką rolę wiodącą spełnia doradztwo prywatne (Saksonia-Anhalt i Meklenburgia-Przedpomorze).

Oprócz wielu czynników natury historycznej i politycznej, które kształtowały obecną organizację doradztwa rolniczego w Niemczech warto zwrócić uwagę na ekonomiczny aspekt tej sprawy. Tabela 1 zawiera informacje dotyczące gospodarstw w poszczególnych landach. W landach o dużej liczbie mniejszych gospodarstw i nieuregulowanych problemach agrarnych, w których rolnictwo i wieś tworzy dużą liczbę miejsc pracy dominuje (lub jest jedyne) doradztwo państwowe – Bawaria, Saksonia, Turynia. W tzw. starych, północnych landach, w których dominują gospodarstwa obszarowo większe dominuje doradztwo samorządowe – Westfalia, Północna Saksonia, Szleswig-Holstyn. W nowych landach, w których przeważają większe przedsiębiorstwa rolne dominuje doradztwo prywatne – Meklenburgia-Przedpomorze, Saksonia-Anhalt. W pozostałych landach funkcjonują mieszane formy organizacyjne doradztwa. Generalnie państwowe

doradztwo rolnicze traci stopniowo na znaczeniu z powodu przejmowania wielu zadań przez inne instytucje i organizacje.

Tabela 1

Powierzchnia użytków rolnych, liczba gospodarstw
i ich przeciętna wielkość w poszczególnych landach
(z pominięciem tzw. miast landów tj.: Berlin, Hamburg, Brema).

Nazwa landu	Powierzchnia UR (w tys. ha)		Liczba gospodarstw (w tys.)		Przeciętna wielkość gospodarstwa (w ha)	
	1995	1997	1995	1997	1995	1997
Baden-Württemberg	952,2	926,5	91,5	85,0	15,3	16,1
Bayern	2347,5	2295,7	184,0	172,0	17,6	18,7
Brandenburg	170,7	199,5	5,9	6,1	41,3	44,4
Hessen	466,4	473,7	37,3	33,9	19,4	21,7
Mecklenburg-Vorpommern	266,1	270,9	3,6	3,8	84,3	85,9
Niedersachsen	2139,6	2074,7	77,7	72,7	32,8	34,4
Nordrhein-Westfalen	1148,0	1133,2	66,6	65,3	22,5	22,7
Rheinland-Pfalz	509,9	504,3	41,2	37,6	16,9	18,2
Saarland	52,2	51,3	2,3	2,2	30,5	33,1
Sachsen	138,5	167,0	7,3	7,4	28,5	29,6
Sachsen-Anhalt	202,2	224,7	3,7	3,9	69,0	71,9
Schleswig-Holstein	893,7	865,9	24,2	23,7	42,0	41,8
Thüringen	87,7	99,3	4,6	4,7	27,4	28,0
Razem Niemcy w tym:	9374,5	9286,7	549,9	518,3	22,4	23,7
Nowe Landy	865,1	961,4	25,1	26,0	45,2	47,3
Stare Landy	8509,4	8325,7	524,8	492,4	21,3	22,4

Źródło: Agrarbericht der Bundesregierung, 1999, BMELF.

W opracowaniu wykorzystano informacje zawarte w:

„Beratungstellen im Agrarbereich der Bundesrepublik Deutschland”. 1997 r., AID,
„Doradztwo rolnicze w Niemczech” – dr Helmuth Bürmann. 1997, DG. Agroprog-
ress International.

BOGDAN M. WAWRZYNIAK
Akademia Techniczno-Rolnicza w Bydgoszczy

KIERUNKI PRZEKSZTAŁCENÍ STRUKTURY AGRARNEJ GOSPODARSTW INDYWIDUALNYCH

Spojrzenie prospektywne na rozwój rolnictwa w zbliżającym się XXI wieku jest ze wszech miar pożyteczne, pozwala bowiem na wytyczenie określonych tendencji oraz na dostosowanie się do standardów obowiązujących w Unii Europejskiej. Horyzont czasowy diagnozy prospektywnej nie może wybiegać zbyt daleko naprzód, ponieważ zespół czynników określających stan agrobiznesu jest zbyt różnorodny, aby móc trafnie prognozować wszystkie aspekty rozwoju.

Analiza prospektywna oznacza diagnozę robioną z myślą o przyszłości, projektowanie scenariusza zmian w ciągu najbliższych lat, w oparciu o zjawiska zachodzące wewnątrz danego kraju, jak i zjawiska z najbliższego otoczenia, zwłaszcza krajów, do których poziomów dążymy.

1. Analiza wyjściowa struktury agrarnej

W niniejszym opracowaniu analizie poddano strukturę agrarną gospodarstw indywidualnych, którą należy traktować jako pierwotną w relacji do innych czynników i najważniejszą w rozważaniach na przyszłość. Tezy tej – jak się wydaje – nie potrzeba głęboko uzasadniać, ponieważ każde gospodarstwo jest jednostką produkcyjną, ekonomiczną i socjalną, w której pracuje rodzina, często wielopokoleniowa i obok funkcji bytowych spełnia jednocześnie wiele innych dodatkowych funkcji.

Struktura agrarna jest zarówno kategorią historyczną, jak i gospodarczą. W ujęciu historycznym dzisiejsze gospodarstwa powstały w procesie uwłaszczeniowym dopiero w XIX wieku, są więc jednostkami stosunkowo młodymi. Proces uwłaszczeniowy przebiegał pod zaborami i najwcześniej rozpoczął się na ziemiach byłego zaboru pruskiego (1807-1920), by potem zaistnieć na ziemiach byłego zaboru austriackiego (1848) i zakończyć się na terenie zaboru rosyjskiego (1864). Rozpiętość ponad 50 lat jest zapewne przyczyną, że powstały różne struktury agrarne

i odmienne statusy ich właścicieli, zaś utrwalone poziomy produkcyjne pozwalały na wyodrębnienie w okresie międzywojennym Polski A, B i C.

W sensie gospodarczym struktura agrarna powstała w wyniku różnych reform rolnych (1920, 1925, 1944), była więc kształtowana przez kolejne rządy, systemy prawne, warunki ekonomiczne, demograficzne i strukturalne. Ogólnie biorąc, przez okres ostatnich 50 lat struktura agrarna była poddawana presji kolektywizacji, zmieniono jej status jako samodzielnego podmiotu gospodarczego i proponowano zamienne warunki współdziałania w postaci zespołów chłopskich, kooperacji z PGR-ami, czy specjalizacji we współpracy z sektorem agrobiznesu. Mimo tego struktura agrarna w naszym kraju wykazywała trwałość, zaś drobne i mało uchwytnie zmiany w koncentracji ziemi i spadku liczebności gospodarstw, nie wywarły istotnego wpływu na obraz stosunków w rolnictwie. Liczba gospodarstw chłopskich zmalała także poprzez zabieg formalny, ponieważ poprzednio za takie gospodarstwo uważano zagrodę chłopską powyżej 0,5 ha, obecnie zaś 1,0 ha.

Petryfikacja struktury agrarnej jest zarówno jej zaletą jak i wadą. Do zalet trwałości struktury agrarnej można zaliczyć fakt, że z sektorem rolnym wiąże swoje losy wiele milionów ludności wiejskiej, której nie zrażają trudne warunki bytowe, edukacyjne, rozwojowe, a ogólnie biorąc egzystencji w siedliskach o gorszej infrastrukturze technicznej, oświatowej i społecznej. Wadą zaś jest brak czynników zapewniających rozwój, poprzez negatywną selekcję osób związanych ze wsią, które akceptują zastaną rzeczywistość i nie pragną jej przebudować zgodnie ze współczesnymi tendencjami.

Tabela 1

Struktura agrarna gospodarstw indywidualnych (1996)

Grupy obszarowe w ha UR	Liczba	Procent
1 – 2	462 322	22,6
2 – 5	667 820	32,7
5 – 10	521 001	25,4
10 – 20	306 804	15,0
20 – 50	75 485	3,7
50 – 100	5 804	0,3
100 i więcej	5 610	0,7
Razem	2 044 846	100,0

Źródło: Przemiany agrarne. Powszechny Spis Rolny 1996. GUS, Warszawa 1997.

Analiza wyjściowa struktury agrarnej pozwala stwierdzić, że dysponujemy ponad 2 mln gospodarstw rolnych (1996 r.), które użytkowały 14 mln ha użytków rolnych, co dawało statystycznie 5,7 ha na jeden warsztat rolny. Gospodarstw małych do 5 ha było 1130 tys. (55,3%), w przedziale 5-10 ha – 521 tys. (25,4%), zaś 393 tys. (19,3%) powyżej 10 ha (tab. 1).

Aczkolwiek struktura agrarna jako całość zachowywała istotną trwałość, to wewnątrz niej następowały pewne ruchy. Według danych GUS w latach 1990-1996

291 tys. indywidualnych gospodarstw rolnych zwiększyło obszar posiadanych użytków rolnych (14,3%)¹. Dokonywało się to poprzez dzierżawę, zakup ziemi lub w drodze otrzymania spadku czy darowizny. Zjawisko to stanowi jeden z podstawowych czynników procesu pożądaných przemian agrarnych w naszym kraju. Na drugim biegunie tych przemian zanotowano gospodarstwa, które zmniejszały swój obszar. Właściwość ta dotyczyła 115,6 tys. gospodarstw rolnych (5,7%). Podstawową formą zmniejszania gospodarstw była sprzedaż gruntów, a ponadto także dzierżawa i darowizny (spadki).

Przewaga gospodarstw, które powiększają swój obszar nad tymi, który go zmniejszają nie stanowi jeszcze istotnego elementu oceny szans na pozytywne zmiany struktury wielkości gospodarstw rolnych. Do tego należy dodać zasoby pracy, potencjał ekonomiczny i zdolność produkcji towarowej, aby zdobyć w miarę pełny obraz potencjału indywidualnych gospodarstw chłopskich.

Czynnik ludzki w rolnictwie, jak się wydaje, nie odgrywa dominującej roli w procesie wytwórczości rolniczej. Czynnik ten określany jest poziomem wykształcenia, wiekiem i płcią, a całość obrazuje mobilność ludności rolniczej. Wykształceniem wyższym legitymuje się tylko 2,0% tej ludności, wobec 7,0% w miastach. Ponad połowa (51,8%) osób posiadała wykształcenie podstawowe ukończone i nieukończone, zaś 48,2% posiadało wykształcenie ponadpodstawowe, w tym 28,4% zasadnicze zawodowe. Tylko 3,4% ludności na wsi legitymowało się wykształceniem rolniczym co najmniej średnim, 4,6% zasadniczym zawodowym, zaś 15,9% ukończyło wyłącznie kursy rolnicze. Natomiast 76,1% ludności związanej z indywidualnymi gospodarstwami rolnymi nie posiadało w ogóle wykształcenia rolniczego. Ten czynnik należy brać pod uwagę przy analizie dynamiki struktury agrarnej (tab. 2).

Tabela 2

Poziom wykształcenia ludności rolniczej w 1996 r. (w wieku powyżej 15 lat)

Poziom wykształcenia	W liczbach bezwzględnych			W procentach		
	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
Wyższe	125 984	59 157	66 827	2,01	1,87	2,14
Policealne	80 314	16 503	63 811	1,28	0,52	2,08
Średnie zawod.	816 172	391 802	424 370	13,03	12,40	13,67
Śred. ogólnokształ.	218 388	52 531	165 857	3,49	1,66	5,34
Zasadnicze zawod.	1 778 560	1 122 571	655 989	28,39	35,53	21,13
Podst. ukończ.	2 776 463	1 343 226	1 433 237	44,32	42,52	46,16
Podst. nieukończ.	468 573	173 568	295 005	7,48	5,49	9,50
Razem	6 264 454	3 159 358	3 105 096	100,00	100,00	100,00

Źródło: Ludność związana z rolnictwem. Cz. I. Powszechny Spis Rolny 1996. GUS, Warszawa 1997.

¹ Przemiany agrarne. Powszechny Spis Rolny 1996. GUS, Warszawa 1997.

Spośród ogółu ludności związanej z rolnictwem indywidualnym (8,2 mln osób), 50,3% stanowili mężczyźni. Współczynnik feminizacji rósł w gospodarstwach o małym obszarze, gdzie kobiety odgrywały dominującą rolę kierownika – użytkownika warsztatu rolnego. Kategoria wieku pozwala na wyodrębnienie trzech grup aktywności zawodowej, przy czym 27,8% było w wieku przedprodukcyjnym, 55,4% w wieku produkcyjnym oraz 16,8% w wieku poprodukcyjnym².

Z przedstawionej, wycinkowej analizy wynika, że na aktualną strukturę agrarną ma wpływ wiele czynników, które ukształtowane zostały historycznie, utrwaliły więc pewne układy i zależności, nie poddające się szybko przemianom, jakich oczekiwano by we współczesnej dobie.

2. Spojrzenie prospektywne na strukturę agrarną

Każdy program rządowy czy deklaracja polityczna dotycząca wsi i rolnictwa rezerwuje sobie głos odnośnie poprawy struktury agrarnej. Deklaracje te nie wychodzą poza ogólne schematy myślowe, zawierające postulaty zmian wielkości indywidualnego gospodarstwa rolnego w kierunku powiększenia jego obszaru i poprawy relacji między ziemią a zasobami siły roboczej. Postulaty te nie mają podbudowy prawnej, organizacyjnej czy ekonomicznej. Kłopoty wynikające z niewłaściwej struktury agrarnej nie są tylko specyficzną cechą naszego kraju. Także w obszarze działania Unii Europejskiej istnieją kraje, które charakteryzują się rozdrobnioną strukturą agrarną, co na ogół ilustrowane jest przykładem Grecji, Portugalii czy Hiszpanii³. Jak wiadomo, proces wyłaniania struktury agrarnej w poszczególnych krajach miał uwarunkowania historyczne i był właściwy dla danych warunków społeczno-ekonomicznych. Poszukiwanie jednak paraleli między naszą strukturą agrarną a tamtymi krajami nie zawsze jest właściwe, z uwagi na odmienne warunki klimatyczne i glebowe, rodzaje upraw, nawyki żywieniowe, a nawet tradycje rodzinne.

Podstawowy problem sprowadza się do znalezienia odpowiedzi na pytanie, jaka struktura agrarna byłaby „zdrowa” i zdolna do konkurencji z czołowymi krajami Unii Europejskiej. Na tak postawione pytanie trudno znaleźć jednoznaczna odpowiedź, ponieważ pod uwagę należy brać wiele czynników, które często wykluczają się wzajemnie. Zgodzić się trzeba z tezą większości ekonomistów, że w perspektywie do 2020 r. wystarczyłoby 600-700 tys. gospodarstw, aby zapewnić bezpieczeństwo żywnościowe kraju, a ponadto można by poważnie nadwyżki żywności eksportować⁴.

² Ludność związana z rolnictwem. Cz. II. Powszechny Spis Rolny 1996. GUS, Warszawa 1997.

³ D. Czykier-Wierzba: Rolnictwo polskie a integracja z Unią Europejską. Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1995.

⁴ Por. A. Woś: Tendencje rozwoju rolnictwa w warunkach rynkowych. SGH, Warszawa 1994 i tegoż. Autora: Wzrost gospodarczy i strategia rozwoju polskiego rolnictwa. IERiGŻ, Warszawa 1995 oraz W. Herer, W. Sadowski: Zmiany struktury agrarnej na tle zmian struktury i wielkości zatrudnienia w całej gospodarce. Zakład Badań Statystyczno-Ekonomicznych, GUS, Warszawa.

Kolejne pytanie brzmi: jak dojść do takiej pożądanej struktury agrarnej? Liczenie na „naturalny” proces restrukturyzacji rolnictwa w sytuacji, gdy mamy do czynienia ze zjawiskiem powrotu na wieś wielkiej masy pracowników z przemysłu, jest próbą akceptacji istniejącego stanu rzeczy. W Europie Zachodniej zmiany struktury agrarnej nastąpiły w latach wielkiego boomu gospodarczego i rozwoju przemysłu, jako część planu Mansholta, który stworzył ujście dla wiejskiej siły roboczej. W Polsce okres industrializacji mamy dawno za sobą, zaś obecne przekształcenia w przemyśle polegają raczej na racjonalizacji (redukcji) zatrudnienia, a nie wchłanianiu nowej siły roboczej. To źródło przekształceń należy więc wykluczyć jako czynnik zmian relacji między ziemią a pracą. Stąd wniosek, że proces restrukturyzacji rolnictwa należy w sposób celowy stymulować za pośrednictwem publicznych środków finansowych, na miarę funduszy przeznaczonych na górnictwo, który to proces doprowadziłby do wyodrębnienia dwóch kategorii gospodarstw rolnych, a mianowicie gospodarstw typu „socjalnego” i gospodarstw typu „rozwojowego” o charakterze wybitnie towarowym.

Gospodarstwa typu „socjalnego” to wszystkie zagrody chłopskie o obszarze do 2 ha, z rolnictwem przydomowym, w których brak produkcji towarowej, zaś rolnicy znajdują się w podeszłym wieku i nie reagują na sygnały płynące z rynku. Tacy właściciele dysponują zbyt małym kapitałem, aby być zdolnymi do modernizacji gospodarstw i absorpcji postępu rolniczego. Na drugim biegunie powinny znaleźć się *gospodarstwa „rozwojowe”* (czy towarowe), które stopniowo będą przejmować ziemię z gospodarstw socjalnych i zmierzać celowo do tworzenia warsztatów rolnych typowo towarowych, umiejących korzystać z funduszy strukturalnych UE oraz rozwiązań prawnych obowiązujących w Europie Zachodniej.

Przykładowo o unijną pomoc z programu SAPARD będą mogły starać się tylko te gospodarstwa rolne, które prowadzą produkcję mleczarską lub chów zwierząt rzeźnych. Ponadto właściciel gospodarstwa rolnego:

- musi mieć nie więcej niż 55 lat i zadeklarować, że będzie jeszcze przez co najmniej 5 lat pracował w swoim gospodarstwie nie zmieniając jego profilu,
- musi prowadzić księgi rachunkowości rolnej,
- musi posiadać kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa, czyli mieć ukończoną co najmniej 3-letnią szkołę zawodową lub wykazać, że co najmniej przez 3 lata prowadził samodzielnie gospodarstwo rolne.

Zaś samo gospodarstwo rolne:

- musi przynosić rodzinie, która je prowadzi, co najmniej 50% dochodów,
- może zatrudniać robotników najemnych, ale nie mogą oni stanowić więcej niż 30% pracujących w gospodarstwie,
- musi dawać pełne zatrudnienie co najmniej właścicielowi.

Jak wiadomo, w Polsce brakuje ustawy, która określałaby dokładnie, czym jest rodzinne gospodarstwo rolne. Nie możemy zatem skorzystać z prawodawstwa UE, ponieważ każdy z krajów „piętnastki” ma własne określenie na pojęcie gospodarstwo rodzinne. Tymczasem Unia wymaga od nas dokładnych kryteriów, jakie powinno spełniać gospodarstwo, żeby otrzymać pomoc finansową. Już ten jeden przykład przemawia za tezą wyodrębnienia dwóch grup gospodarstw. Ogólnie biorąc, za wyodrębnieniem dwóch grup gospodarstw przemawiają następujące argumenty:

Typ I – gospodarstwa „socjalne”

- nastąpi wyraźna polaryzacja struktury agrarnej, przy czym sytuacja dochodowa i socjalna rodzin wiejskich nie ulegnie pogorszeniu, a wręcz przeciwnie, ulegnie poprawie na skutek przekazania odpłatnie ziemi na rzecz sąsiadów i uzyskania środków finansowych z funduszy restrukturyzacyjnych (na wzór górnictwa) na przekwalifikowanie i tworzenie nowych miejsc pracy;
- należy obniżyć wiek emerytalny rolników, w tym kobiet do 55 lat i mężczyzn do 60 lat oraz zmienić przepisy obowiązujące w ramach Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, w kierunku bardziej elastycznego reagowania na konkretne sytuacje życiowe (choroby, inwalidztwo, niepełne rodziny, brak następcy itp.) oraz wprowadzić system rent strukturalnych;
- nie należy zakładać, że wyodrębnienie gospodarstw „socjalnych” zantagonizuje wieś poprzez powstanie gospodarstw lepszych i gorszych, egzystencjalnych i towarowych, ponieważ dzisiejsza sytuacja dochodowa wsi stoi na niskim poziomie, zaś gospodarstwa rozwojowe pociągną za sobą rozwój całego środowiska i wpłyną pozytywnie na życie mieszkańców (dodatkowe miejsca pracy, infrastruktura, budownictwo itp.).

Typ II – gospodarstwa „rozwojowe” i „towarowe”

- gospodarstwa „rozwojowe” wyodrębniają się poprzez koncentrację ziemi w swoich rękach kosztem gospodarstw mniejszych, przy czym proces ten nie ma charakteru ewolucyjnego i naturalnego, jak to działo się dotychczas, lecz charakter „rewolucyjny” i stymulowany celowo przez państwo za pośrednictwem szeregu instrumentów i funduszy strukturalnych UE;
- gospodarstwa „rozwojowe” funkcjonują na normalnych zasadach przewidzianych dla podmiotów gospodarczych, a zatem korzystają z odliczeń podatku VAT na ogólnych zasadach, płacą podatek dochodowy, składki na ZUS i prowadzą księgi rachunkowości rolnej;
- wykazują wysoki stopień powiązania z rynkiem, a dla lepszego wykorzystania swojego potencjału gospodarczego i wpływania na rynek tworzą spółdzielnie rolnicze lub grupy producenckie, zawierają umowy kontra-

ktacyjne, mają wyraźnie określone kontyngenty i możliwości eksportowe (cła, akcyza, limity itp.);

- właściciele gospodarstw „rozwojowych” zdobędą odpowiednie certyfikaty i będą *zobowiązani* do stałego podnoszenia kwalifikacji, dających im uprawnienia do korzystania z pomocy interwencyjnej i strukturalnej;
- należy wprowadzić regulacje prawne z mocą ustawy, dotyczące pojęcia gospodarstwo rodzinne, grup producenckich, systemu rejestracji gospodarstw, ewidencji i identyfikacji inwentarza żywego, przepisów fitosanitarnych i weterynaryjnych itp.

Proces wyłaniania gospodarstw rozwojowych powinien być logicznie powiązany ze strategią regionalnego i lokalnego rozwoju obszarów wiejskich, które powstać winny według procedur Unii Europejskiej, pozwalających na ubieganie się o środki z funduszy preakcesyjnych.

3. Uwagi końcowe

Koncepcja wyodrębniania gospodarstw „socjalnych” i „rozwojowych” wymaga poważnego potraktowania i przedyskutowania wszystkich argumentów przemawiających za istotnymi zmianami struktury agrarnej. Jest to cały kompleks poczynąń związany z procesem scalania i wymiany gruntów, prawa pierwokupu gruntów z zasobów państwowych czy też wyłączenia z użytkowania rolniczego gruntów mało przydatnych do produkcji rolniczej (zalesienia).

Dotychczasowe akceptowanie zastoju w obrocie ziemią i czekanie na naturalny proces przekształceń strukturalnych, w dobie szybkich zmian otoczenia rolniczego, nie może być na dłuższą metę tolerowane. Tylko energiczne wkraczanie czynników rządowych i samorządowych w przebudowę struktur sektora rolnego, przy wykorzystaniu instrumentów prawnych i finansowych może przynieść określone rezultaty.

LECH OSTROWSKI

*Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
w Warszawie*

ZAKUP GRUNTÓW PRZEZ CUDZOZIEMCÓW

Wchodzenie Polski do struktur Unii Europejskiej (UE) to szansa na nowoczesność i restrukturyzację naszego rolnictwa, ale dostosowanie do tych zmian wiąże się z pewnymi ustępstwami na rzecz partnerów. Rolnictwo najtrudniej dostosowuje się do tych wymogów. Jest tu wiele problemów, a popracie dla tych działań na wsi jest wciąż niskie. Nie zmieniają tej sytuacji wielomilionowe subwencje w ramach programów SAPARD, ISPA czy PHARE na budowę dróg, wodociągów, przedsiębiorczości i tworzenie nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich i co ważne także na restrukturyzacją potencjału wytwórczego gospodarstw rolnych. Obawy rolników wynikające, głównie z braku dobrej informacji w tych sprawach są wciąż większe niż akceptacja dokonujących się zmian. Wśród tych lęków „obrona polskiej ziemi” należy do najbardziej nośnych haseł i jest wykorzystywana ponad wszelką miarę przez polityków, a rzadko wiąże się z rzetelną informacją.

Polska wśród innych krajów Środkowowschodniej Europy ma relatywnie najkorzystniejsze przepisy prawne wyznaczające możliwości obrotu gruntami i nieruchomościami rolnymi. W 1998 roku odsetek gruntów stanowiących własność prywatną wynosił 84% i był to jeden z najwyższych wskaźników w Europie. Tylko Irlandia ma wyższy odsetek gruntów prywatnych (87%), natomiast Belgia, Dania, Francja czy Niemcy to kraje, w których farmerzy gospodarują tylko w ok. 40-70% na gruntach własnych, zaś pozostałe grunty to dzierżawy. Natomiast w krajach postkomunistycznych proces zaawansowania przekształceń własnościowych w rolnictwie jest ogólnie biorąc słaby, grunty prywatne np. w Czechach stanowią ok. 13%, na Węgrzech 17%, a w krajach byłego ZSRR te wskaźniki są jeszcze niższe i zwykle nie przekraczają 5-10%.

Wskazując na te różnice warto podkreślić, że w Polsce ziemia ciągle jest traktowana jako kapitał szczególnej wartości mający nie tylko cechy ekonomiczne, ale społeczne, moralne i patriotyczne. Tego faktu nie zmienia również to, że ziemia w Polsce ma niską cenę. Ta niska cena wynika przede wszystkim ze słabej opłacalności produkcji rolniczej jaka utrzymuje się z pewnymi wahaniami

w całym okresie dekady lat dziewięćdziesiątych. Innym ważnym czynnikiem niskich cen ziemi rolniczej jest wysoka podaży gruntów popegeerowskich oferowanych do sprzedaży. Największa podaży gruntów skarbowych przypadła szczególnie w latach 1994-1997 na ziemiach północnych i zachodnich, a także wzdłuż tzw. ściany wschodniej. Obecnie rynek gruntów skarbowych uległ w części województw znacznemu ograniczeniu, ale nie zmieniło to istotnie cen ziemi rolniczej, które rosną z roku na rok tylko nieznacznie powyżej inflacji¹.

W 1998 roku średnia cena 1 ha gruntów na rynku sąsiedzkim wynosiła 4379 zł i była wyższa o blisko 44% od ceny przeciętnej gruntów skarbowych (3048 zł za 1 ha). Obydwie te ceny były niskie i w przeliczeniu marki niemieckie stanowiły ok. 1,5-2,0 tys. DM. W tym samym czasie średnia cena za 1 ha ziemi w Czechach wynosiła ok. 2,7-3,0 tys. DM, a we wschodnich landach Niemiec 5,5-6,0 tys. DM. Na przykład w Turynii, cena za 1 ha gruntów ornych sięgała do 10 tys. DM, a w landach zachodnich do 15-17 tys². DM. Były to różnice w stosunku do cen płaconych w Polsce 5-10 krotne i to one m.in. wywoływały dość powszechne przekonanie, że Polska po wejściu do UE zostanie wykupiona przez obcokrajowców.

Już teraz spotykamy się na rynku z transakcjami, które noszą cechy spekulacyjne z myślą o zrobieniu dobrych interesów po liberalizacji w Polsce handlu ziemią rolniczą w relacjach z obcym kapitałem. To między innymi ta sprawa nakręca koniunkturę zakupu gruntów w niektórych gminach na Warmii, Mazurach czy w opolskim. Te zakupy głównie dotyczą działek rekreacyjnych i siedlisk zlikwidowanych gospodarstw np. położonych w sąsiedztwie jezior z przeświadczeniem, że otwarcie granic zwiększy ceny tych gruntów w zasadniczy sposób. Doświadczenia innych krajów UE uczą, że skala takich operacji jest jednak wyraźnie skromniejsza niż zakładano przed poluzowaniem obrotu gruntów zakupywanych przez obcokrajowców. Potwierdzają to doświadczenia Grecji, Hiszpanii, Austrii i Danii, tj. tych krajów, w których te problemy w różnym zakresie miały podobnie emocjonalne oceny jak w Polsce. Zakupy spekulacyjne gruntów trzeba ograniczać i jest to sprawa zrozumiała, ale ich występowanie jest bardzo ograniczone i nie może blokować możliwości właściwego kształtowania polityki gruntowej w całym sektorze.

Sprzedaż ziemi cudzoziemcom

W Polsce po 1989 roku wprowadzono daleko idącą liberalizację rynku ziemi. Zniesiono normy obszarowe gospodarstw, które funkcjonowały w różnym zakre-

¹ Zob. L.Ostrowski: Rynek ziemi rolniczej. Seria RAPORTY RYNKOWE, z. 2, MRiGŻ, IERiGŻ, AWRSP, Warszawa czerwiec 1999.

² M.Jean-Christophe Bureau: Barm Asset Values and Agricultural Support, CCNM/EME-EF/CA (98)9, OECD, Paris 1998, s. 11 i następne.

sie w PRL, a maksymalna wielkość gospodarstw była kształtowana w praktyce i tak znacznie poniżej normy ustalonej na 50 ha w Dekrecie PKWN z 1944 roku. Zlikwidowano także dla następcy i kupującego wymóg posiadania wykształcenia rolniczego, uproszczono procedury obrotu, ale te wszystkie zmiany nie dotyczyły zakupu ziemi rolniczej przez cudzoziemców.

Handel ziemią z cudzoziemcami regulują postanowienia art. 4 ustawy z 24 marca 1920 roku (jednolity tekst Dz. U. nr 54 z 1996 roku, poz. 245 i z 1997 roku nr 140, poz. 939 i z 1998 roku nr 106, poz. 668). Cudzoziemcem jest przede wszystkim osoba fizyczna nie posiadająca obywatelstwa polskiego i osoba prawna mająca siedzibę za granicą. Osoby prawne mające siedzibę na terytorium Polski są uznawane za cudzoziemców tylko wtedy, gdy są kontrolowane bezpośrednio lub pośrednio przez osoby stanowiące cudzoziemców w rozumieniu wyżej wymienionej ustawy. Ar.1 ust.1 ustawy o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców ustanawia wymóg uzyskania zezwolenia na nabycie nieruchomości na własność lub na wieczyste użytkowanie. Zezwolenia takiego udziela Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji za zgodą Ministra Obrony Narodowej, a w przypadku nieruchomości o charakterze rolnym również za zgodą Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Uzyskanie takiego zezwolenia jest również konieczne w przypadku zamiaru nabycia lub objęcia przez cudzoziemca udziałów lub akcji w spółce handlowej z siedzibą na terytorium RP, będącej właścicielem lub wieczystym użytkownikiem nieruchomości, jeżeli:

1. W wyniku nabycia lub objęcia udziałów lub akcji spółka stanie się kontrolowaną przez cudzoziemca w rozumieniu ustawy;
2. Spółka ta jest już kontrolowana przez cudzoziemca, a udziały lub akcje nabywa lub obejmuje cudzoziemiec nie będący udziałowcem lub akcjonariuszem spółki.

Zgodnie z ukształtowaną od 1990 roku polityką w tym zakresie, przesłanką umożliwiającą otrzymanie zezwolenia na nabycie nieruchomości przez osoby fizyczne, jest polska narodowość bądź polskie pochodzenie oraz małżeństwo z obywatelem polskim. Osobom, które nie spełniają tych warunków, zezwoleń takich udziela się tylko w przypadku zamieszkania na stałe w Polsce na podstawie tzw. „Karty stałego pobytu”, którą wydaje wojewoda. Te zezwolenia zwykle mają na celu uwzględnienie niezbędnych „potrzeb mieszkaniowych”. Inną przesłanką umożliwiającą zezwolenie na zakup nieruchomości lub gruntu jest prowadzenie działalności gospodarczej w ramach spółek handlowych, a także fundacji i stowarzyszeń zarejestrowanych na podstawie prawa polskiego.

Podsumowując, prawo polskie - stosownie do przepisów ustawy o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców - umożliwia im zakup wszystkich nieruchomości na terenie Polski z uzależnieniem od uprzedniego uzyskania zezwolenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Skala sprzedaży

Do 1985 roku w Polsce udzielono znikomą liczbę zezwoleń na nabycie nieruchomości. W latach 1986-1989 łącznie wydano 395 zezwoleń, a tylko w 1990 roku - 565, w 1991 roku - 604, w 1992 roku - 876, w 1993 roku - 967, w 1994 roku - 1291, w 1995 roku - 1342 w 1996 roku - 1454 na nabycie nieruchomości, 80 zezwoleń na nabycie lub objęcie udziałów względnie akcji oraz 41 tzw. zezwoleń generalnych na zakup akcji przez cudzoziemców w spółkach giełdowych, w 1997 roku - udzielono 2001 zezwoleń na nabycie nieruchomości, 487 zezwoleń na akcje lub udziały oraz 85 promes tzw. zezwoleń generalnych, w 1998 roku - liczba udzielonych zezwoleń na zakup nieruchomości wyniosła 2189, a 446 zezwoleń dotyczyło udziałów lub akcji. W 1999 roku liczba zezwoleń na zakup nieruchomości sięgnie 2,5 tys.

W latach 1990-1995 liczba decyzji odmownych wynosiła - 449, a w latach 1996-1999 - takich odmów było - 352, z tego w 1998 roku - 112. Dotyczyły one zezwolenia na zakup nieruchomości oraz 5 decyzji odmawiających udzielenia zezwolenia na nabycie akcji.

Zezwolenia na nabycie gruntów dotyczyły odpowiednio: w latach 1990-1995 łącznie 7115 ha, natomiast w 1996 roku taki obszar obejmował - 2439 ha, w 1997 roku - 2942 ha i w 1998 roku - 4355 ha, a w 1999 roku sięgnie 5 tys. ha. Najwięcej zezwoleń w 1998 roku wydano obywatelom następujących państw:

1. RFN - 303 zezwolenia na nabycie ok. 155 ha gruntów rolnych,
2. WNP - 35 zezwoleń na nabycie ok. 7 ha,
3. Szwecji - 32 zezwolenia na nabycie ok. 13 ha,
4. Austrii - 37 zezwoleń na nabycie ok. 8 ha.

Wyraźnie większego obszaru gruntów dotyczyły zezwolenia wydane spółkom z udziałem kapitału zagranicznego, w tym :

1. niemieckiego - 503 zezwolenia na nabycie 1206 ha,
2. holenderskiego - 269 zezwoleń na nabycie 853 ha,
3. francuskiego - 66 zezwoleń na 207 ha,
4. amerykańskiego - 64 zezwolenia na 194 ha
5. szwedzkiego - 62 zezwolenia na 139 ha.

W 1998 roku do MSWiA wpłynęły 3334 wnioski z tego rozpatrzono 3171 i w 2635 przypadkach wydano decyzje pozytywne, w 105 wydano promesę zezwolenia, a w 117 przypadkach podjęto decyzje odmowne i 314 sprawach umorzono postępowania z urzędu lub na skutek wycofania wniosku.

Największej powierzchni dotyczyły zezwolenia wydane w 1998 roku spółkom z siedzibą w Polsce i ze 100% udziałem kapitału zagranicznego, tj. ok. 2471 ha (w 1997 roku - 2047 ha), następnie spółkom z udziałem kapitału zagranicznego i polskiego, tj. ok. 1495 ha (w 1997 roku - 645 ha). Osoby fizyczne uzyskały zezwolenia na nabycie ok. 370 ha (w 1997 roku - 274 ha). Inne pod-

mioty gospodarcze uzyskały natomiast zezwolenie na zakup 18 ha gruntów. Rozkład przestrzenny gruntów, na które wydano zezwolenia był następujący:

1. warszawskie, ok. 494 ha i 333 zezwoleń,
2. katowickie, ok. 440 ha i 186 zezwoleń,
3. wrocławskie, ok. 299 ha i 95 zezwoleń,
4. poznańskie, ok. 238 ha i 123 zezwolenia,
5. ciechanowskie, ok. 237 ha i 9 zezwoleń,
6. piotrkowskie, ok. 217 ha i 923 zezwolenia,
7. szczecińskie, ok. 199 ha i 64 zezwolenia,
8. skierniewickie, ok. 181 ha i 934 zezwolenia.

Ochrona gruntów w innych krajach

W dyskusjach o przyszłym kształcie naszej polityki gruntowej w kontekście wejścia Polski do UE jest często podnoszony problem „wykupienia Polski przez obcokrajowców”, chociaż doświadczenia w tym zakresie innych krajów tego nie potwierdzają. Bardzo często zgłaszana jest również argumentacja, że inni lepiej niż my chronią własne kraje przed inwazją kapitału do rolnictwa związanego z wykupem gruntów. W procesie wchodzenia do UE właściwie 3 kraje (Grecja, Dania i Austria) wynegocjowały okresy przejściowe dotyczące przepisów w zakresie zakupu gruntów przez cudzoziemców. Lęki w tych krajach dotyczące masowego wykupu ziemi przez obcych, wynikały z tych samych uwarunkowań historycznych co w Polsce, chociaż nasze doświadczenia w tym zakresie - szczególnie w relacji do Niemców - są wyraźnie gorsze. Obawa o wykupienie atrakcyjnych gruntów w Danii i Austrii w większym stopniu wiązała się z terenami rekreacyjnymi (np. Tyrol), a w mniejszym stopniu z gruntami rolnymi. W staraniach o okresy przejściowe dla swobodnego zakupu ziemi rolniczej ostatecznie wynegocjowano okresy 3 i 5 letnie i zwykle wiązały się one z uzasadnieniem dotyczącego ważnego interesu państwa, czy ochrony terenów w strefie przygranicznej (Grecja). W praktyce wcale nie udowodniono, że te tereny były szczególnie atrakcyjne dla zagranicznych inwestorów, np. w relacji do gruntów na wybrzeżu hiszpańskim, w Toskanii, czy na Wyspach Karaibskich. Na Węgrzech istnieje natomiast zakaz kupowania ziemi rolniczej przez osoby prawne, a także wprowadzano limit zakupu dla osób prywatnych (300 ha). W Danii łączny obszar gruntów posiadanych przez 1 gospodarstwo nie może przekraczać 150 ha, a odległość między polami należącymi do tego gospodarstwa nie może być większa niż 2 km. W Niemczech też istnieje kontrola ruchu gospodarstwa i obrotu gruntów. Państwo interweniuje przy nadmiernym rozdrobnieniu ziemi, nadmiernej koncentracji (gospodarstw powyżej 500 ha w landach zachodnich) i sprzedaży ziemi nierolników.

Kontrola zakupu ziemi przez cudzoziemców jest w wielu krajach prowadzona w sposób pośredni i dotyczy np. stawianych wymogów dotyczących kwalifikacji rolniczych, konieczności uprawiania kupowanej ziemi i co jest zrozumiałe,

także zachowania norm obszarowych, jeżeli w danym kraju takie istnieją. Jak widać przepisy te nie są specjalnie restrykcyjne i były wprowadzane w okresie wchodzenia danego kraju do UE. Zwykle w takich sytuacjach nie ma mowy o okresach przejściowych dochodzenia do swobodnego zakupu gruntów, a już na pewno nie takich jak to jest postulowane przez lobby rolnicze w Polsce. Mimo tych liberalnych przepisów odsetek ziemi rolniczej posiadanej przez obcokrajowców waha się od ok. 16% w Niemczech i 11% w Wielkiej Brytanii do 6% w Holandii i ok. 4% we Francji.

Interes narodowy w tych krajach trudny był do udowodnienia przy badaniu w dłuższym okresie czasu przyjętych przejściowo ograniczeń w obrocie gruntami rolnymi z obcokrajowcami, a zmiany te wcale nie spowodowały wykupu gruntów na większą skalę, niż to miało miejsce wcześniej, tzn. w okresie przed rozpoczęciem procesu wchodzenia do UE. Polska w rozmowach negocjacyjnych występowała o 10 letni okres przejściowy, chociaż lobby chłopskie domagało się 13, a nawet 30 lat. Sprawa ta nadal nie została rozstrzygnięta. Trudno jednak sobie wyobrazić żeby Polska wynegocjowała w tej kwestii specjalne przywileje, których uzasadnienie ekonomiczne wiążące się z interesem narodowym jest po prostu niemożliwe. Skala zakupu gruntów w Polsce przez obcokrajowców jest wciąż skromna, nawet jeżeli przyjmiemy, że część transakcji zawarto poza oficjalną statystyką i z naruszeniem prawa.

Nie można na zakupu gruntów przez cudzoziemców patrzeć tylko z punktu widzenia zjawisk ocenianych jako negatywne, gdyż na ewentualnym dopływie obcego kapitału do rolnictwa skorzysta także nasza wieś, przede wszystkim za tym kapitałem przyjdą w większym zakresie niż dotychczas nowe techniki i technologie, nowe wzory gospodarowania, a także organizacji pracy zespołowej producentów broniących swoich interesów. Zniszczenie w Polsce w czasie reformy ustrojowej spółdzielczości rolniczej zasługuje na odbudowę, gdyż na Zachodzie ta forma własności prywatnej ma znakomite wyniki i takie wzory gospodarowania zasługują na intensywnie upowszechnianiu, również za sprawą sąsiadów, nawet gdyby mieli być nimi Duńczycy, Niemcy czy Holendrzy.

Ziemia w Polsce jest 6-10 razy tańsza niż w krajach wysoko rozwiniętych UE, a możliwości swobodnego zakupu ziemi przez obcokrajowców z pewnością wywoła wzrost jej ceny. Ziemi na rynku w perspektywie będzie w Polsce coraz więcej. Gospodarstwa będą koncentrowały grunty, a przeciętny obszar gospodarstwa w granicach 8 ha w dłuższej perspektywie będzie tylko zaszłością historyczną. Czy transakcje sprzedaży, a także dzierżawy muszą być prowadzone przy niskich cenach? W 1998 roku średnie ceny gruntów w Polsce były niskie i to zarówno na rynku sąsiedzkim i transakcjach z AWRSP, natomiast czynsze dzierżawne dla gruntów ornych były ustalane na poziomie 500 zł za 1 ha, a duża część gruntów, szczególnie w sektorze chłopskim, dzierżawiona była po niższych cenach, a 1/3 tylko za podatek. Dobra koniunktura w rolnictwie, także za sprawą

dopływu obcego kapitału da w Polsce szansę 3-4 krotnego wzrostu cen. W takiej sytuacji decyzja o likwidacji gospodarstwa dostarczy kapitału, który lepiej niż obecnie służyć będzie rodzinie chłopskiej, np. w utworzeniu alternatywnego źródła dochodów i w stracie w nowym zawodzie zarówno na wsi jak i w mieście.

Obecne przepisy dobrze służą naszym interesom

Ustawa o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców ma charakter typowo reglamentacyjny. Nie zakazuje ona cudzoziemcom nabywania nieruchomości w Polsce, ale wprowadza ograniczenia prawno-administracyjne ze względu na osobę nabywcy. Ustawa umożliwia kontrolę nabywania nieruchomości ze względu na interes państwa, a funkcję tę pełni MSWiA. W ostatnich latach zainteresowanie nabywaniem gruntów w Polsce przez cudzoziemców dynamicznie rośnie, chociaż jest to nadal rynek bardzo wąski i chociaż wzbudza wiele kontrowersji natury politycznej i historycznej, to narazi nie obserwujemy większego zainteresowania gruntami i nieruchomościami rolnymi w naszym kraju, podobnie jak to miało miejsce w innych krajach wchodzących do UE. Wchodzenie Polski do struktur europejskich związane jest jednak z poluzowaniem ograniczeń jakie w tym zakresie istnieją, a odroczenie uregulowań w tej materii nawet na okres 3-5 lat wymagało będzie trudnych negocjacji z UE. W 1999 roku utrzymały się dotychczasowe tendencje na rynku ziemi rolniczej zakupywanej przez cudzoziemców, tzn. był to rynek atrakcyjny, chociaż trudny ze względu na obowiązujące ograniczenia legislacyjne. Ważnym argumentem w staraniu się o zakup ziemi w Polsce przez obcokrajowców były nadal zapewne i takie argumenty, że grunty rolne są u nas relatywnie tanie, a średnia cena 1 ha jest niższa od średniej we Francji, Niemiec czy Belgii. Spekulacyjny zakup ziemi rolniczej nie będzie jednak zjawiskiem masowym i będzie dotyczył np. gruntów rolnych w sąsiedztwie miast (budowa supermarketów), inwestycji liniowych (autostrady), ale są to sytuacje łatwe do przewidzenia, w których bardzo często nie obcokrajowcy, a Polacy są organizatorami takich inwestycji. W Polsce jest obecnie 56 supermarketów i prawie wszystkie do tej pory zostały zbudowane na gruntach rolnych przekwalifikowanych na nierolnicze.

Ustawa o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców nie określa żadnych przesłanek Ministrowi Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w kwestii udzielania czy też odmowy zgody na wydanie zezwolenia na nabycie nieruchomości rolnej przez cudzoziemca. Organ ten działa w oparciu o subiektywne kryteria, ocenę sytuacji w terenie, gdzie jest położona nieruchomość, a także bierze pod uwagę aktualne założenia prowadzonej polityki rolnej.

Zgodnie z praktyką ukształtowaną od kilku lat, odmowa wyrażenia zgody na nabywanie nieruchomości rolnych następuje najczęściej w przypadkach gruntów o znacznych powierzchniach, których zbycie cudzoziemcom spotka się z negatywnym odbiorem społecznym, jak również wówczas, gdy deklaracje cudzoziemca zawarte we wniosku dotyczą użytkowania takiej nieruchomości w sposób

sprzeczny z ustaleniami miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Ma to na przykład miejsce, gdy cudzoziemiec zamierza użytkować nieruchomości rolną na inne cele niż rolnicze. Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi odmawia również wyrażenia zgody na zakup gruntów, gdy osoba prawna będąca cudzoziemcem deklaruje zgodne z planem rolnicze wykorzystanie nieruchomości, ale jednak prowadzenie gospodarstwa rolnego nie należy do zakresu jej działania, określonego w statucie.

Nie bez znaczenia, przy odmowie wyrażenia zgody na nabycie nieruchomości rolnych, jest także okoliczność mieszkania przez cudzoziemca na stałe poza granicami i nie deklarowanie osiedlenia się w Polsce. Taka sytuacja nie gwarantuje racjonalnego gospodarowania ziemią i jest najczęściej przyczyną odmowy sprzedaży gruntów.

Z informacji Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi wynika, że w 1998 roku do decyzji o zakup gruntów rolnych przez cudzoziemców wpłynęły 233 wnioski, które dotyczyły łącznie 1827,7 ha użytków rolnych, z tego zgodę wyrażono na 135 wniosków i dotyczyły one 429,4 ha. odmownie załatwiono 50 wniosków, a 38 miało wady prawne i zostały zwrócone ubiegającym się o zgodę. Ponadto minister w 1998 roku rozpatrzył 61 wniosków dotyczących nabycia przez cudzoziemców akcji lub udziałów w spółkach prawa polskiego będących właścicielami lub użytkownikami wieczystymi gruntów rolnych. Wnioski te łącznie dotyczyły 1844,4 ha, z tego zgodę wydano w 37 wnioskach, które obejmowały 177,3 ha, w 5 przypadkach wydano decyzje odmowne, a w 19 stwierdzono tzw. brak właściwości.

Propozycje zmian zachowania 3-5 letniego okresu przejściowego w zmniejszaniu barier dla swobodnego zakupu ziemi przez cudzoziemców, jeżeli byłyby możliwe do osiągnięcia w negocjacjach z UE, dałyby szansę lepszemu przygotowania tych zmian, procedur organizacyjnych, administracyjnych i prawnych, a co najważniejsze przygotowania społeczeństwa do takich zmian w jednoczącej się Europie. W tym czasie jednak nie trzeba tylko koncertować się na wyjaśnieniu obaw, ale przygotować rolników do umiejętnego wykorzystania korzyści jakie przyniesie wsi wejście Polski do UE. Interes chłopski nie może być przecież rozumiany tylko w kategoriach własnej zagrody, gdyż świat się zmienia, a obrona tradycyjnych rozwiązań, które funkcjonowały od lat też ma swoje granice. Dwie sprawy wymagają w tym zakresie unormowania. Pierwsza to ograniczenie możliwości tworzenia bardzo dużych majątków, czemu mogłyby np. przeciwdziałać wyraźne normy obszarowe lub mechanizm ekonomiczny wyłączający np. formy pomocy ekonomicznej państwa i funduszy unijnych z jakich nie mogłyby korzystać gospodarstwa (np. większe niż 500 ha). Drugi problem to pierwszeństwo miejscowych rolników w przejmowaniu gruntów rolnych przed obcokrajowcami. W wypadku uspołecznienia procesu obrotu gruntami i restrukturyzacji rolnictwa te sprawy z powodzeniem załatwiałyby na przykład izby rolnicze, ARiMR czy inna organizacja rządowa lub samorząd rolniczy.

BOGDAN KLEPACKI

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

MARIA OCHAŁ

Akademia Rolnicza w Lublinie

PROCESY PRZYSTOSOWAWCZE GOSPODARSTW SADOWNICZYCH DO GOSPODARKI RYNKOWEJ¹

Stanem naturalnym nowoczesnej gospodarki są zmiany i dostosowywanie się do otoczenia. Dotyczy to całych państw, poszczególnych sektorów gospodarki, jak też pojedynczych przedsiębiorstw. Organizacje, które nie wykazują dynamizmu innowacyjnego, szybko bowiem tracą dystans do konkurentów.

Koncepcja ukierunkowanego rozwoju ludzkości, czyli postępu, jest relatywnie młoda, w dodatku nie bezsporna (Ziemiński 1990). Jeszcze w okresie renesansu działalność gospodarcza i życie społeczne były dość podobne do sytuacji z okresu starożytności. Wszelkie przemiany następowały bardzo wolno. Można by stwierdzić, iż w szerokich kręgach społecznych istniało przystosowanie do poziomu ubóstwa, nie została obudzona społeczna wola rozwoju (Galbraith 1987).

Współcześnie jednostki i przedsiębiorstwa, które chcą istnieć na rynku oraz rozwijać się są skazane na zmiany. Sukces mogą przynieść jednak tylko zmiany właściwe co do rodzaju, czasu, rozległości (zakresu) i sekwencji przeprowadzenia. Istotą pracy menadżera w nowoczesnym, rozwijającym się przedsiębiorstwie jest więc zmienianie aktualnego stanu firmy na bardziej konkurencyjny wobec innych uczestników gry rynkowej.

1. Zmiany w ogrodnictwie w ujęciu makroekonomicznym

W roku 1989 zdecydowanie uległy zmianie warunki gospodarowania w całej gospodarce polskiej, w tym również w rolnictwie. Producenci stanęli więc wobec konieczności dokonania wielu zmian dostosowawczych, często w warunkach przymusu, a nie dobrowolności działań. Przez poprzednich kilkadziesiąt lat zmiany następowały powoli, ewolucyjnie. Wprawdzie ogrodnictwo w stosunku

¹ Praca wykonana w projekcie KBN Nr -5 PO 6J01116.

do innych kierunków produkcji rolniczej już wcześniej dokonało znacznego skoku technologicznego, jednak także i ono odczuło skutki wprowadzonych reform.

Problematyka reformy gospodarczej z przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych doczekała się szerokiej literatury. Nie wnikając więc w szczególności warto zaznaczyć, iż jako najistotniejsze elementy zmiany sytuacji można wymienić:

1. Uwolnienie cen na środki produkcji i kilkakrotny ich wzrost (nawozy, pestycydy, ciągniki, maszyny rolnicze);
2. Wysokie oprocentowanie kredytów bankowych;
3. Niezorganizowany rynek zbytu płodów rolnych;
4. Pojawienie się nowych zjawisk w gospodarce, takich jak inflacja, recesja, czy bezrobocie;
5. Pogorszenie relacji w obrotach rolnych z zagranicą, wyrażające się dużym importem towarów rolnych i żywnościowych.

Szczególnie silnie rolnictwo odczuło wycofanie się państwa z kształtowania cen na produkty rolnicze i środki produkcji dla rolnictwa. Podobnie istotnie pogorszyło sytuację rolnictwa wycofanie się państwa z subsydiowania środków produkcji. Spowodowało to, iż wskaźnik nożyc cen w roku 1990, w stosunku do roku 1989, sięgnął zaledwie 49,5%, a w następnym roku 74,8%.

Polska jest potentatem w produkcji wielu warzyw i owoców. W 1998 r. znalazła się na drugim miejscu w świecie pod względem produkcji porzeczek i malin. W Europie byliśmy drugim producentem kapusty, trzecim natomiast truskawek i jabłek, a czwartym cebuli (Rolnictwo... 1999). Ważne jest więc stwierdzenie jak ogrodnictwo reaguje na wyzwania współczesności, jakie są tendencje w tym sektorze jako całości, jak to robią producenci, a więc na poziomie mikroekonomicznym. Na początku opracowania przedstawiamy zmiany, jakie miały miejsce w ostatnich latach w sadownictwie w skali makroekonomicznej, czyli w całym kraju (tab. 1).

Z danych zawartych w tabeli 1 wynika, że w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych zbiory owoców pozyskiwanych z drzew wyraźnie wzrosły. Wprawdzie w ostatnim roku badań wyniki były gorsze, jednak jest to odchylenie od trendu wynikające z warunków pogodowych. Systematycznie rosła też liczba drzew owocujących, w ostatnich latach nawet o 7,0% i 4,1%. Ogólnie można stwierdzić, iż w przypadku większości gatunków drzew zbiory z roku na rok rosły (poza rokiem 1998, w którym zmalały zbiory jabłek i śliw).

Tabela 1

Wybrane informacje o produkcji sadowniczej (owoce z drzew) w Polsce
w latach 1990 – 1998

Lp.	Wyszczególnienie	Wybrane dane w latach			
		1991-1995	1996	1997	1998
1.	Zbiory z drzew w tys. ton	1770	2315	2471	2091
2.	Liczba drzew owocujących w tys. sztuk	73391	89362	95645	99590
3.	Zbiory owoców w tys. ton:				
	a. jabłonie	1457	1951	2098	1687
	b. grusze	67	51	58	83
	c. śliwy	86	111	127	107
	d. wiśnie	122	149	136	156
	e. czereśnie	28	37	36	41
	f. pozostałe	10	15	16	17
4.	Liczba owocujących jabłoni w tys. sztuk	43824	54078	59516	61705
5.	Plon jabłek z jednego drzewa w kg	33	36	35	27

Źródło: Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w Polsce. MRiGŻ, Warszawa, 1999.

Wyrażnie wzrastała liczba owocujących jabłoni. W roku 1996 w stosunku do średniej z lat 1991 – 1995 zwiększyła się o 23,4%, w kolejnych latach o 10,0% i 3,7%. Do roku 1997 wysokie były też plony jabłek z jednego drzewa. Można więc stwierdzić, iż sadownicy Polsce w latach dziewięćdziesiątych dokonali znacznych przystosowań i zwiększyli poziom swojej produkcji. Kierunek zmian w tym sektorze jako całości, stanowiący wypadkową decyzji pojedynczych producentów, możemy ocenić pozytywnie.

W zakresie produkcji owoców jagodowych sytuacja była dość stabilna (tab. 2). Wprawdzie łączne zbiory w badanych latach wykazują tendencję zniżkową, zwłaszcza w zakresie jednego z dominujących produktów jakimi są truskawki, jednak wzrosły zbiory innej polskiej specjalności jaką są maliny, a zahamowana została tendencja spadkowa w produkcji porzeczek. Niebezpieczną tendencję wykazują natomiast plony roślin, zwłaszcza truskawek. Nie tylko brak jest postępu w tym względzie, ale wręcz można zaobserwować głęboki regres. Wynika to ze spadku nakładów materiałowych w tej produkcji, a także niekorzystnych warunków pogodowych. Ogólnie można stwierdzić, że do nowych warunków gospodarowania nieco lepiej dostosowują się sadownicy, aniżeli producenci owoców jagodowych.

Tabela 2

Wybrane informacje o produkcji owoców jagodowych w Polsce
w latach 1990 – 1998

Lp.	Wyszczególnienie	Wybrane dane w latach			
		1991-1995	1996	1997	1998
1.	Zbiory owoców jagodowych w tys. ton	468	468	416	425
2.	Zbiory owoców w tys. ton:				
	a. truskawki	204	181	162	150
	b. maliny	33	36	40	45
	c. porzeczki	180	193	162	175
	d. agrest	43	42	36	38
	e. pozostałe	7	15	16	18
3.	Powierzchnia truskawek w tys. ha	59	54	50	53
4.	Plon truskawek w dt/ha	35	34	32	28

Źródło: Jak w tabeli 1.

2. Zrzeszenia producentów jako forma dostosowań w ogrodnictwie

Wyzwaniom współczesności, zwłaszcza agresywnej konkurencji, można przeciwdziałać w różny sposób, zarówno w formie postępowania indywidualnego, jak też w ramach działań grupowych. Pojedynczy producenci rolni na ogół dysponują zbyt małą siłą oddziaływania na rynku, są zbyt rozproszeni, w znacznym stopniu zdani na decyzje odbiorców ich produktów. Sposobem na poprawę pozycji przetargowej producentów rolnych jest ich organizowanie się w grupy, które mogą przybierać różną postać organizacyjną, np. grup producenckich, stowarzyszeń, czy zrzeszeń. W opracowaniu przedstawiono w ujęciu syntetycznym działania dwóch takich ugrupowań producentów, a mianowicie Zrzeszenia Producentów Owoców „Lider-Sad” w Górach oraz Środkowowschodniego Regionalnego Porozumienia Organizacji Producentów Owoców i Warzyw. Przedstawione przykłady ilustrują możliwości działania wspólnego producentów, nawet w niezbyt dla nich sprzyjających warunkach.

2.1. Zrzeszenie Producentów Owoców „Lider-Sad” w Górach

Zrzeszenie to powstało w roku 1998 i obejmuje 15 członków, w tym 12 producentów (sadowników) oraz 3 pracowników Akademii Rolniczej w Lublinie. Jest ono efektem wielomiesięcznych dyskusji, prac przygotowawczych i konsultacji producentów oraz konsultantów.

Wszyscy członkowie zrzeszenia w 1999 r. użytkowali powierzchnię 58,5 ha, z czego 49,5 ha stanowiły sady (w tym 38 ha jabłoni i 7 ha wiśni). W sadach jabłoniowych (na powierzchni 22 ha) uprawiano nowoczesne odmiany, takie jak: Jonagold, Elstar, Sampion, Elise, Arlet, Fiesta, Pinova, Gala i Rubin. Sady analizowanych producentów są prowadzone intensywnie, z nasadzeniami po około 3000 drzew/ha, w wieku 2 – 6 lat. Umożliwiają one uzyskanie rocznie produkcji rzędu 1300 ton jabłek, z czego około 600 ton może być przechowywane we własnych pomieszczeniach, w tym 150 ton w chłodni.

Wspólne działania członków zrzeszenia obejmują kilka kierunków, a mianowicie:

1. Sprzedaż jabłek (głównie w supermarkecie MACRO), poprzedzoną akcjami promocyjnymi w Lublinie (w AR i w Ogrodzie Botanicznym).
2. Zaopatrywanie się w środki chemiczne (często w większych opakowaniach, a więc tańsze).
3. Wspólne konto bankowe.
4. Korzystanie z doradztwa fachowego, w tym prowadzonego przez profesjonalistów z Holandii, AR w Lublinie i Fundacji Spółdzielczości Wiejskiej.

Zamierzenia na przyszłość obejmują między innymi takie sprawy jak:

1. Rozbudowa pomieszczeń chłodniczych, zwłaszcza z kontrolowaną atmosferą;
2. Zakup urządzenia do wydajnego sortowania i pakowania jabłek;
3. Zwiększenie wielkości produkcji (powierzchnia sadów ma wzrosnąć o 20 ha);
4. Utworzenie własnej księgowości i biura;
5. Rozszerzenie kontaktów fachowych w zakresie organizacji rynku i nowoczesnych technologii produkcji;
6. Powiększenie liczby członków zrzeszenia.

Przedstawione osiągnięcia i zamierzenia wskazują na aktywne podejście członków zrzeszenia do wyzwań rynkowych. Jest to niezbędny warunek sukcesu, lecz nie wystarczający. Niezmiernie ważne jest także zaufanie, jakie poszczególni członkowie wykazują wobec siebie. Rzetelność wzajemna może bowiem pomóc zbudować silne gospodarstwa i silne zrzeszenie co daje szansę na skuteczne konkurowanie z producentami z krajów Unii Europejskiej.

2.2. Środkowowschodnie Regionalne Porozumie Organizacji Producentów Owoców i Warzyw

Porozumienie zostało utworzone przez 19 grup producentów owoców i warzyw (obecnie liczy 21 członków). Głównym celem Porozumienia było zacieśnienie współpracy producentów i zwiększenie ich siły oddziaływania na rynku,

a także lepsze przygotowanie do wyzwań związanych z integracją z Unia Europejską. Porozumienie m.in. opiniowało rządowy projekt o grupach producentów rolnych i ich związkach, przygotowało propozycje organizacji rynku produktów rolnych w regionalnym programie rozwoju wsi i rolnictwa, a także opiniowało projekt rozdziału dotowanych przez PHARE urządzeń sortująco-pakujących. Podjęto też działania na rzecz nawiązania kontaktów z przedsiębiorstwami i instytucjami z otoczenia rolnictwa, administracją i samorządami.

W odróżnieniu od omówionego wcześniej Zrzeszenia Porozumienie nie podejmuje działań związanych bezpośrednio z produkcją, czy przechowywaniem owoców, lecz zajmuje się raczej kreowaniem ogólnych warunków działania producentów. Wśród jego zamierzeń wymienić należy więc przede wszystkim:

1. Działania na rzecz tworzenia korzystnych warunków do tworzenia i działania organizacji producenckich (opiniowanie propozycji aktów prawnych, współudział w tworzeniu programów rozwojowych);
2. Współpracę z instytucjami z otoczenia rolnictwa;
3. Negocjacje dotyczące korzystnych dla ogrodnictwa ubezpieczeń;
4. Prowadzenie działalności szkoleniowej na rzecz producentów;
5. Promocję idei współpracy producentów;
6. Podejmowanie gospodarczej współpracy między grupami członkowskimi Porozumienia;
7. Nawiązywanie szeroko rozumianych kontaktów gospodarczych.

3. Dostosowanie gospodarstw sadowniczych do warunków rynkowych na poziomie mikroekonomicznym – „case study” z województwa lubelskiego

Władze państwowe, porozumienia, czy zrzeszenia mogą tworzyć określone warunki do działania producentom, jednak właściwa działalność gospodarcza odbywa się w konkretnym przedsiębiorstwie. Dlatego tak ważne jest, jak funkcjonują gospodarstwa w jaki sposób radzą sobie ze zmienną sytuacją rynkową poszczególni rolnicy. Dla przykładu zaprezentowano gospodarstwo, na zasadzie „case study”, jako wskazanie pewnej drogi aktywnego postępowania, co jest niezbędne zwłaszcza w warunkach znacznej zmienności otoczenia przedsiębiorstwa.

Analizowane gospodarstwo położone jest w powiecie puławskim, w gminie Markuszew. Zostało ono utworzone w roku 1965, lecz obecni właściciele użytkują je od roku 1985. Powierzchnia gospodarstwa prawie przez cały okres lat czterdziestych nie uległa zmianie i wynosiła 8 ha, z czego 7,5 ha stanowiły sady, zaś 0,5 ha zabudowania. Dopiero w roku 1998 dokupiono 4 ha i posadzono tam jabłonie (2 ha odmiany Golden Delicious, 0,5 ha podkładki jabłoni M 9) oraz czereśnie (0,8 ha), zaś 0,7 ha przygotowano do założenia sadu w roku 2000.

Gospodarstwo posiada niezłe wyposażenie techniczne. Składają się na nie m.in. dwa ciągniki (w tym jeden zakupiony w roku 1996), dwa opryskiwacze, kosiarka, a także dwa wózki widłowe (obydwa kupione w latach dziewięćdziesiątych). Ponadto gospodarstwo dysponuje przechowalnią na 40 ton i trzema chłodniami (agregaty z 1996 i 1999 roku) o łącznej pojemności 210 ton owoców. W gospodarstwie znajduje się jeszcze wiata o pojemności 600 ton, przygotowana do zainstalowania komór chłodniczych z kontrolowaną atmosferą. W 2000 roku planowane są dodatkowo zakupy ciągnika, opryskiwacza i wózka podnośnikowego.

W latach 1990 – 1999 miały miejsce pewne dostosowania produkcyjne. Rolnik nie tylko kupował trwałe środki produkcji, ale także podjął działania mające na celu dostosowanie produkcji do zmieniającego się popytu, zwłaszcza rosnących wymagań klientów i coraz silniejszej konkurencji. Te dostosowania obejmują zwłaszcza zmiany w zakresie struktury gatunkowej i odmianowej upraw sadowniczych, a także sposobów przechowywania owoców.

W pierwszym roku transformacji rynkowej, to jest w 1990 r., gospodarstwo dysponowało następującymi uprawami sadowniczymi:

- 5 ha sadu jabłoniowego, w tym 1 ha odmiany Mc Intosh, 1 ha Idared, 2 ha Jonathan, 1 ha sadu z innymi odmianami, takimi jak: Cortland, Gloster, Lobo i Szampion, a więc odmian na silnie rosnących podkładkach, w liczbie od 200 do 400 sztuk na 1 ha,
- 2,3 ha porzeczek czarnej,
- 0,2 ha wiśni.

W roku następnym (1991) powierzchnia sadów nie uległa zmianie. Rozpoczęto jednak modernizację sadu jabłoniowego. Polegała ona na ograniczaniu zakresu produkcji takich odmian jak Mc Intosh czy Jonatan. W ich miejsce dokonano nasadzeń drzew odmian: Jonagold, Elstar, Arlet, Elise i Pinova.

Kolejne istotne zmiany nastąpiły w roku 1994, kiedy zrezygnowano z uprawy porzeczek czarnej. Na jej miejsce (21,3 ha) zasadzono sad jabłoniowy, z takimi nowoczesnymi odmianami jak: Jonagold, Elise, Elstar, Golden Delicious. Drzewka posadzono z gęstością od 2,5 tys. do 6,7 tys. sztuk na 1 ha, na podkładce M 9. W tym samym roku zakupiono 3 tys. drzewek z Belgii. Wprawdzie ich cena była 5-krotnie wyższa od polskiego materiału szkółkarskiego, jednak decyzja o imporcie drzewek umożliwiła uzyskanie pierwszego zbioru już w drugim roku po posadzeniu. Plon w drugim roku wyniósł około 20 ton, zaś w trzecim roku – ponad 30 ton jabłek z 1 ha.

Wymianę odmian jabłoni rolnik kontynuował w latach kolejnych, to jest w 1995 i 1996 roku. Bardzo ważne wydarzenie dla gospodarstwa miało miejsce w roku 1998, kiedy zakupiono 4 ha gruntów ornych. Pole to, jak już wspomniano, wykorzystano na nowe nasadzenie: 2 ha jabłoni (odmiana Golden Delicious), 0,8 ha wiśni oraz 0,5 ha przeznaczono pod podkładki jabłoni. Pozostałe 0,7 ha

obsiano roślinami strączkowymi, które będą stanowiły nawóz zielony pod sad, jaki będzie zasadzony w 2000 roku.

Strukturę upraw sadowniczych w analizowanym gospodarstwie po dziewięciu latach dostosowań do gospodarki rynkowej przedstawiamy w tabeli 3.

Tabela 3

Gatunkowa i odmianowa struktura upraw sadowniczych w roku 1999

Lp.	Gatunek i odmiana	Powierzchnia w ha	Udział w %
1.	Jabłonie razem:	8,2	78,1
	a. Idared	1,0	9,6
	b. Jonagold	2,0	19,0
	c. Golden Delicious	2,4	22,9
	d. Elise	0,4	3,8
	e. Elstar	1,0	9,5
	f. Pinova	0,4	3,8
	g. Pozostałe	1,0	9,5
2.	Wiśnie	0,5	4,8
3.	Śliwy	0,6	5,7
4.	Czereśnie	0,8	7,6
5.	Czarna porzeczka	0,4	3,8
	Razem	10,5	100,0

Źródło: Badania własne.

Z danych zawartych w tabeli 3 wynika, iż w analizowanym gospodarstwie dominowały sady jabłoniowe, z nasadzeniami nowoczesnych odmian jabłoni. Pozostałe gatunki stanowiły pewne uzupełnienie produkcji, chroniące gospodarstwo przed nadmiernym ryzykiem przyrodniczym i ekonomicznym, jakie występuje w produkcji przy pełnej specjalizacji.

Zmiany w asortymencie i skali produkcji wiązały się z możliwością zbytu produktów. Do roku 1991 rolnik sprzedawał większość produkcji za pośrednictwem spółdzielni ogrodniczych. W następnych latach główny rynek zbytu stanowiły targowiska miejskie (w Lublinie i okolicznych miastach). Była to sprzedaż zarówno o charakterze detalicznym, jak i hurtowym. Z braku popytu na jabłka w 1993 roku producenci musieli nawet podjąć się obwoźnego handlu owocami w pobliskich wsiach. Poprawę przyniósł rok 1994, kiedy rozpoczęto współpracę ze sklepami detalicznymi w Lublinie, które płaciły korzystne ceny, pod warunkiem jednak dostarczania im owoców wysokiej jakości. Od roku 1998 producenci większość produkcji sprzedają do sieci supermarketów Macro Cash and Carry w Lublinie, Kielcach i w Białymstoku, będące członkami Zrzeszenia

Producentów Owoców „Lider Sad”. Zamówienia na owoce są składane przez telefon, zaś producenci, z uwagi na bardzo wysoką jakość ich owoców, nie mają problemów ze zbytem swojej produkcji. Całkowicie zrezygnowali więc z handlu na targowiskach. Nie są jednak w pełni zadowoleni z funkcjonowania rynku ogrodniczego w rejonie lubelskim, mają też obawy co do działania przyszłego ponadregionalnego rynku hurtowego w Lublinie (w budowie jest Lubelska Giełda Rolno-Ogrodnicza).

Oreślenie dokładne poziomu dochodów uzyskiwanych przez rolnika jest nie możliwe. Jednak kondycję ekonomiczną gospodarstwa trzeba ocenić jako bardzo dobrą. Rolnik dokupił ziemię, celem powiększenia obszaru gospodarstwa i dalszego zwiększenia dochodów rodziny. Nie mógł jednak w pełni sfinansować inwestycji ze środków własnych, stąd około połowa związanych z nimi wydatków finansowana była ze środków zewnętrznych. W roku 1999 roczny koszt obsługi zadłużenia gospodarstwa (raty plus odsetki) wynosił około 37 tys. zł.

Producenci są otwarci na nowości technologiczne i ekonomiczne dopływające z zewnątrz. Korzystają w tej mierze z pomocy specjalistów – naukowców. Właściciele gospodarstwa kilka razy w roku zapraszają specjalistów do spraw technologii w produkcji sadowniczej, którzy uczą ich nowych technologii, np. sposobów cięcia i formowania drzew czy też określania dojrzałości owoców. W latach 1992 – 1999 odbyli też wiele wyjazdów szkoleniowych za granicę do: Wielkiej Brytanii, Holandii, Niemczech, Austrii, Belgii, Szwajcarii czy Włoch. Tematyka wyjazdów szkoleniowych dotyczyła systemów prowadzenia sadów, uprawy śliwek, czereśni, przechowywania owoców, organizacji rynku rolnego itp. Właściciel gospodarstwa jest aktywnym członkiem takich organizacji jak: Polski Związek Ogrodniczy, Polski Związek Sadowniczy, Towarzystwo Rozwoju Sadów Karłowych, Lubelska Izba Rolnicza, a także Środkowowschodnie Regionalne Porozumienie Organizacji Producentów Owoców i Warzyw.

Właściciele gospodarstwa mają jednoznaczną opinię co do źródeł pozyskiwania wiedzy profesjonalnej. Najwyżej stawiają własną wiedzę i doświadczenie oraz pracowników naukowych z uczelni i instytutów badawczych (3 punkty w skali 3-punktowej), niżej natomiast cenią tradycję rodzinną, prasę, radio, telewizję oraz przykład innych producentów (po 1 punkcie). Nie dostrzegają natomiast roli tych, którzy powinni im pomagać bezpośrednio, to jest specjalistów doradztwa rolniczego (0 punktu). Podkreślają także utrudnienia w gospodarowaniu wynikające między innymi z następujących powodów:

1. Złe funkcjonowanie rynku;
2. Brak ustawowych uregulowań dotyczących działania grup producenckich;
3. Zbyt wysokie koszty ubezpieczenia plonów, wynikające z wysokiego ryzyka istniejącego w produkcji sadowniczej.

Ogólnie można stwierdzić, iż analizowane gospodarstwo sadownicze dostosowuje się sprawnie do nowych wyzwań. Na tle innych gospodarstw wyróżniają je:

1. Zmiany w strukturze gatunkowej i odmianowej produkcji, przeprowadzone w krótkim okresie, dostosowując produkcję do wymagań rynku.
2. Stosowanie bardzo intensywnych, nowoczesnych technologii produkcji, porównywalne do wykorzystywanych w krajach Europy Zachodniej.
3. Podjęcie produkcji owoców „bezpiecznych”, zdrowych, co potwierdzają odpowiednie certyfikaty.
4. Zwiększenie udziału owoców przechowywanych w chłodni z kontrolowaną atmosferą.
5. Podjęcie produkcji materiału szkółkarskiego wysokiej jakości dla własnych potrzeb.
6. Bardzo dobre wykorzystywanie wiedzy fachowej pozyskiwanej w trakcie szkoleń krajowych i zagranicznych (m.in. prywatne zapraszanie specjalisty z Holandii) oraz we współpracy z pracownikami nauki AR w Lublinie.

Gospodarstwo stanowi dobry przykład dla innych producentów sadowniczych rejonu lubelskiego. Uzyskiwane są tu dobre wyniki produkcyjno-technologiczne, jak i ekonomiczne. Omawiany przykład dowodzi, iż także w Polsce możliwe jest tworzenie nowoczesnych, wysokowydajnych gospodarstw sadowniczych, zdolnych do podjęcia konkurencji z producentami z Europy Zachodniej.

4. Wnioski

Przedstawiony materiał teoretyczny i empiryczny nie pozwala na uogólnienie wniosków na całą populację gospodarstw ogrodniczych w Polsce. Umożliwia jednak wysnucie kilku stwierdzeń, które mogą być istotne dla działalności gospodarczej w tym sektorze w Polsce.

1. Obserwacja sytuacji w gospodarce światowej, a także i polskiej wskazuje, że zmiany są nieuchronne. Można z dużą dozą pewności stwierdzić, że nawet bez transformacji ustrojowej w Polsce gospodarka musiałaby dokonać znacznych przekształceń. Jej dotychczasowe siły rozwojowe uległy wyczerpaniu, zaś globalne zmiany otoczenia, nawet przy pewnej izolacji gospodarki polskiej od światowej, wymusiłaby głębokie procesy dostosowawcze, choć nieco później i w wolniejszym tempie.
2. Po szoku początku lat dziewięćdziesiątych ogrodnictwo polskie dostosowuje się do nowych wyzwań. W drugiej połowie tej dekady nastąpił nawet wzrost produkcji, choć przebiegał on szybciej w sadownictwie, aniżeli w produkcji owoców jagodowych. Może to oznaczać, iż sadownictwo polskie jako całość podjęło wyzwanie i szybko dostosowuje się do nowych warunków konkurencyjnych.

3. Formą skutecznego dostosowania się sadownictwa, jak i całego rolnictwa, może być działalność zespołowa. Przytoczone przykłady Porozumienia i Zrzeszenia dowodzą, iż jest to możliwe, pod warunkiem wzajemnego zaufania i dużej aktywności producentów. Wspólne działanie zwiększa szansę przetrwania, a nawet rozwoju producentom drobniejszym, w zderzeniu z konkurencją krajów Europy Zachodniej.
4. Poszczególne gospodarstwa ogrodnicze mogą różnie zachowywać się w obliczu pojawiania się nowych wyzwań, takich jak konkurencja zagraniczna, zmiana warunków gospodarowania. Podejmowane przez producentów decyzje mogą przyczyniać się do ich sukcesów lub porażek. Przedstawiony przykład gospodarstwa wskazuje, iż możliwe są działania takie, które przynoszą sukces. Warunkiem jest jednak bardzo duża aktywność producentów, ich wiedza (a więc i chęć jej posiadania), umiejętność podejmowania ryzyka, elastyczność, umiejętność dokonywania zmian itd. Przytoczony przykład dowodzi, że polscy sadownicy wcale nie stoją na straconej pozycji konkurencyjnej wobec producentów z Europy Zachodniej. Kilka kolejnych lat, jakie dzielą nas od integracji z Unią Europejską muszą jednak wykorzystać na unowocześnienie swoich gospodarstw, a zwłaszcza wprowadzenia takich technologii produkcji, które umożliwią uzyskiwanie owoców najwyższej jakości, przy umiarkowanych kosztach wytwarzania.

LITERATURA

GALBRAITH J.K., 1987: Istota masowego ubóstwa. PWN, Warszawa.

KLEPACKI B., 1997: Wybrane pojęcia z zakresu organizacji gospodarstw, produkcji i pracy w rolnictwie. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

LIPNICKI J., 1998: Zrzeszenie Producentów Owoców „Lider-Sad” w Górach woj. lubelskie. Maszynopis. Plan pracy – kierunki działania Środkowowschodniego Regionalnego Porozumienia Organizacji Producentów Owoców i Warzyw na 1999 r., Lublin.

ROBBINS S.P., 1987: Organization Theory: Structure, Design and Applications. Prentice-Hall, London.

Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w Polsce. MRiGŻ, Warszawa 1999.

THOMPSON J.L., 1990: Strategic Management. Awareness and change. Chapman and Hall, London.

ZIEMBIŃSKI Z., 1990: Wykłady socjologii dla prawników i administratywistów. Wydawnictwo „Przemiany”, Warszawa.

RYSZARD KATA
Akademia Rolnicza w Krakowie

KREDYTOWANIE PRZEZ BANKI SPÓŁDZIELCZE ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH STRUKTURALNIE ROZDROBNIONYCH

1. Wprowadzenie

Problematyka rolnictwa i obszarów wiejskich jest przedmiotem zainteresowania społecznego, gdyż od rozwoju tej sfery gospodarki zależy stabilizacja społeczno-ekonomiczna na wsi, a także tempo i warunki na jakich Polska zmierzać będzie do integracji z Unią Europejską. Rozwój gospodarki obszarów wiejskich wymaga uruchomienia głębokich przekształceń strukturalnych zarówno w materii społecznej, jak i ekonomicznej. Przemiany w sferze społecznej winny zmierzać w kierunku kreacji nowych szans życiowych dla ludności rolniczej, a ich realizacja nie może deprecjonować - w sensie ekonomicznym i socjalnym - żadnej grupy ludności wiejskiej [Woś, 1999]. Przekształcenia ekonomiczne winny iść w kierunku takiej przebudowy wsi i rolnictwa, która stworzyłaby podstawy konkurencyjności i efektywności ekonomicznej sektora żywnościowego oraz możliwości wyprowadzenia nadmiaru siły roboczej w sferę aktywności pozarolniczej. Procesy te winny być realizowane poprzez:

- realokację potencjałów wytwórczych (ziemi, pracy i kapitału) w kierunku dziedzin efektywniejszych ekonomicznie,
- poszukiwanie form aktywności gospodarczej zgodnych z uwarunkowaniami wewnętrznymi (istniejące zasoby czynników wytwórczych) i zewnętrznymi (istniejący lub tworzący się popyt),
- kształtowanie nowych form powiązań gospodarstw rolnych oraz podmiotów przedsiębiorczości wiejskiej z instytucjami rynku, infrastruktury finansowej i informacyjno-konsultingowej,
- zmiany sposobów organizacji i zarządzania w rolnictwie i jego otoczeniu.

Zasadniczą barierą skuteczności narzędzi ekonomicznych w realizacji wyżej wymienionych procesów jest niska akumulacja kapitałowa rolnictwa, wynikająca

z chronicznej niewydolności dochodowej gospodarstw rolnych. Rolnictwo nie jest w stanie wygenerować środków na swoją restrukturyzację, stanowiąc tym samym hamulec przekształceń strukturalnych w całej gospodarce wiejskiej przy jej obecnym monofunkcyjnym charakterze. Istotnym zatem determinantem rozwoju tej sfery gospodarki winien być system finansowy (infrastruktura finansowa). Za jego pośrednictwem dokonuje się bowiem transfer zewnętrznych środków kapitałowych niezbędnych do zasilenia procesów przebudowy gospodarki wiejskiej. Im jest on stabilniejszy, sprawniejszy i bardziej innowacyjnym, tym łatwiej można planować i wdrażać ambitniejsze strategie rozwojowe [Kulawik, 1997]. System finansowy może wpływać na rozwój ekonomiczny poprzez mobilizację oszczędności, powiększanie udziału inwestycji w oszczędnościach oraz podwyższenie efektywności zaangażowanego kapitału (efekty dźwigni finansowej). Instytucje finansowe, w tym głównie banki, mogą stymulować wzrost stopy akumulacji kapitału poprzez tworzenie odpowiednich warunków do oszczędzania, inwestowania i aktywności gospodarczej. Mogą również zachęcać do efektywniejszego alokowania zasobów czynników wytwórczych, preferując bardziej produktywne działania i obszary inwestycji.

Istotnym elementem systemu finansowego gospodarki wiejskiej jest spółdzielczy sektor bankowy, którego aktywne uczestnictwo wydaje się nieodzowne w realizacji przemian strukturalnych na wsi. Założenie takie wynika z faktu, iż banki spółdzielcze tworzą najliczniejszą sieć bankową w Polsce, usytuowaną w strukturze lokalnej. Mają ponadto duże doświadczenie i tradycję w finansowaniu gospodarki wiejskiej, znają specyfikę tego sektora, a także potrzeby lokalnych środowisk. Utworzenie sprawnego systemu finansowania w obszarze gospodarki wiejskiej będzie w dużej mierze uwarunkowane dostosowaniem struktury organizacyjnej, kapitałowej i metod działalności banków spółdzielczych do warunków rynku, potrzeb restrukturyzacyjnych sektora rolnego oraz wymogów polityki strukturalnej wobec wsi i rolnictwa.

W aspekcie akcesji Polski z Unią Europejską wyłania się problem takiego przygotowania instytucji finansowych (w tym głównie banków), aby w pełni zrealizować zamierzenia inwestycyjne na poziomie jaki umożliwi wysokość wsparcia finansowego ze strony UE. Chodzi o środki z przedakcesyjnych programów pomocowych SAPARD i ISPA¹, a także przyszłe środki strukturalne. Zgodnie z koncepcją Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi w realizacji programu SAPARD funkcję instytucji płatniczej i wdrożeniowej ma pełnić Agencja

¹ SAPARD – Przedakcesyjny Instrument Wsparcia dla Rolnictwa i Obszarów Wiejskich (*Support of Pre-Accession Measures for Agriculture and Rural Development*) – instrument będzie wspierał działania w zakresie modernizacji rolnictwa oraz rozwoju obszarów wiejskich.

ISPA – Instrument Przedakcesyjny dla Polityk Strukturalnych (*Instrument for Structural Policies for Pre-Accession*) – instrument będzie wspierał inwestycje w sferze ochrony środowiska przyrodniczego oraz rozwoju sieci transportowych. Uruchomienie programów – rok 2000 [Szlachta, 1999].

Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR), która również po akcesji będzie zarządzać instrumentami Wspólnej Polityki Rolnej [Rutkowska, 1999]. W realizacji tych programów partnerem dla Agencji winny być banki spółdzielcze jako instytucje realizacyjne, odpowiedzialne za tworzenie systemu informacyjnego i proceduralnego oraz za alokację i kontrolę wykorzystania środków na założone cele inwestycyjne.

W tym świetle istotnym wydaje się zbadanie obecnej sprawności banków spółdzielczych w realizacji misji jaką jest świadczenie usług na rzecz środowisk wiejskich. W szczególności zaś, określenie kształtu i efektywności systemu kredytowania gospodarki wiejskiej w zakresie realizacji podstawowych funkcji kredytów.

2. Cel i metodyka badań

Przedmiotem opracowania jest analiza działalności kredytowej banków spółdzielczych w aspekcie jej wpływu na przebieg przekształceń strukturalnych lokalnej gospodarki wiejskiej. Wychodząc z założenia, iż procesy restrukturyzacyjne wymagają wsparcia finansowego w szczególności w strukturze rolnictwa rozdrobnionego do badań wytypowano region podkarpacki. W celu kompleksowego ujęcia problemu zawężono pole badawcze do skali lokalnej obejmującej obszar powiatu strzyżowskiego, o typowo rolniczym charakterze, zdominowanym przez indywidualną rodzinną gospodarkę chłopską. Banki do próby zostały dobrane w sposób celowy oparty o kryterium ich usytuowania na terenie ww. powiatu.

Badaniami objęto wszystkie banki spółdzielcze rejonu strzyżowskiego, tj. BS w Strzyżowie, BS w Czudcu, BS w Niebylcu, BS w Wiśniowej i BS we Frysztaku, poddając analizie ich działalność kredytową w sferze gospodarki wiejskiej w latach 1996–1998. Materiał źródłowy uzyskano w drodze wywiadów standaryzowanych przeprowadzonych w bankach, a także analizy sprawozdań finansowych oraz sprawozdań kredytowych banków obejmujących w szczególności finansowanie rolnictwa i przedsiębiorczości pozarolniczej w gospodarstwach chłopskich.

3. Specyfika i problemy kredytowania rolnictwa rozdrobnionego

Każdy rodzaj działalności posiada pewne cechy charakterystyczne z punktu widzenia finansowania. W przypadku rolnictwa wynika to ze specyfiki produkcji rolnej, a przede wszystkim sezonowości i charakterystycznej struktury czynników wytwórczych zaangażowanych w tę produkcję [Kulawik, 1995]. Dla potencjalnego kredytodawcy oznacza to konieczność zaakceptowania dłuższych okresów zaangażowania kapitałów oraz podwyższonego ryzyka. Ryzyko to jest pochodną zarówno obiektywnych czynników przyrodniczych, jak też makro i mikroekonomicznych wynikających ze specyfiki otoczenia rolnictwa, rynku

rolnego i samej produkcji rolnej. Dodatkowo kredytowanie gospodarki chłopskiej rozdrobnionej, o niskiej towarowości i słabej orientacji rynkowej jaka dominuje w regionie podkarpackim, wiąże się z jednostkowo niskim zapotrzebowaniem kapitałowym gospodarstw, podnosząc tym samym koszty transakcji udzielenia i monitorowania kredytu. Duże ryzyko kredytowe wynika również z silnej koncentracji funkcji ekonomicznej i socjalnej w gospodarstwach, co wiąże się z potencjalnym zagrożeniem wykorzystania kredytu na cele bytowo-konsumpcyjne.

Powyższe czynniki powodują, iż tego typu rolnictwo pozostaje poza strefą zainteresowań dużych komercyjnych pośredników finansowych, zaś główny ciężar jego finansowania realizują banki spółdzielcze i Bank Gospodarki Żywnościowej.

Oddziaływanie na rozwój rolnictwa przy pomocy narzędzi ekonomicznych, stanowi jedną z form funkcjonowania polityki rolnej. Barierą procesów restrukturyzacyjnych w strukturze rolnictwa rozdrobnionego jest daleko idące rozproszenie zasobów wytwórczych, połączone z niedorozwojem ich rynku. Skutkuje to w przypadku ziemi i pracy brakiem „normalnej” ceny rynkowej regulującej i ułatwiającej przepływ tych zasobów, co w zasadniczy sposób ogranicza również efektywność rynkowych instrumentów interwencjonizmu państwa w tej sferze. Postępujący wzrost kapitałochłonności rolnictwa, spowodowany ciągłym powiększaniem się strumienia zewnętrznych, coraz droższych środków produkcji sprawia, że gospodarstwa rolne zorientowane towarowo nie są w stanie finansować swojej działalności jedynie z środków własnych [Klepacki, 1996]. Niska towarowość w niewielkich obszarowo gospodarstwach uniemożliwia zwiększenie nakładów na rozwój i modernizację [Ostrowski 1997].

W tych warunkach jedynym efektywnym narzędziem stymulującym przemiany w strukturze zasobów i modernizację rolnictwa wydaje się być kredyt, zwłaszcza zaś kredyt inwestycyjny. Dopływ kapitału obcego, wspomagając kapitał wewnętrzny, może podwyższać jego efektywność w wyniku wyzwiania efektów mnożnikowych i akumulacyjnych, a zatem podnosić potencjał rozwojowy gospodarstwa i jego zdolność do zmian.

4. Działalność kredytowa banków spółdzielczych w obszarze gospodarki wiejskiej a ich sytuacja ekonomiczno-finansowa

Działalność kredytowa stanowi podstawową formę zarobkowania banku i ma decydujący wpływ na jego wynik finansowy i kondycję ekonomiczną. Jednakże zakres, forma i segment rynku będący przedmiotem kredytowania są uzależnione od wielkości banku, jego specjalizacji, usytuowania na rynku, a także od pozycji banku wynikającej z dotychczasowej działalności, tradycji i marki funkcjonującej w świadomości potencjalnych klientów. Zasadniczym zagadnieniem dla każdego banku jest więc określenie strategii działalności kredytowej. Warunkiem

skuteczności i efektywności ekonomicznej w tym zakresie jest znalezienie swojego „miejsca” na rynku.

Wszystkie banki spółdzielcze powiatu strzyżowskiego można zaliczyć do małych jednostek o prostej i słabo rozwiniętej strukturze organizacyjnej oraz niskich zasobach kapitałowych. Banki spółdzielcze w Strzyżowie, Czudcu, Niebylcu i Frysztaku są zrzeszone w Rzeszowskim Banku Regionalnym S.A. (RBR). Natomiast Bank Spółdzielczy w Wiśniowej należy do struktury Gospodarczego Banku Południowo-Zachodniego we Wrocławiu. Żaden z banków nie posiada wyodrębnionych punktów kasowych, oddziałów i filii, nie zamierza również w najbliższym czasie otwierać takich placówek w terenie.

Banki znajdujące się w strukturze Krajowego Zrzeszenia Banków Spółdzielczych (KZBS), czyli zrzeszone w RBR, w okresie przeprowadzania badań (kwiecień 1999), planowały konsolidację kapitałową wokół Banku Spółdzielczego w Strzyżowie². W wyniku połączenia miał powstać jeden bank o charakterze powiatowym, z terenowymi oddziałami w gminach. Plany koncentracji wynikały w opinii prezesów nie tyle z chęci stworzenia silniejszej struktury, połączenia kapitałów i wzmocnienia tym samym potencjału finansowego oraz możliwości operacyjnych banków, co głównie z faktu nie spełnienia przez ww. banki minimum kapitałów własnych do osiągnięcia progów kapitałowych ustalonych przez Komisję Nadzoru Bankowego³. Niemniej w ich opinii decyzja o konsolidacji jest słuszna ekonomicznie, a na połączeniu zyskają klienci banków, gdyż utworzona w wyniku koncentracji struktura będzie miała możliwość udzielania wyższych kredytów, zaś większe kapitały pozwolą na wzbogacenie dotychczasowej oferty i nowe inwestycje. Do korzyści wynikających z konsolidacji banków prezesi zaliczyli również znaczne ograniczenie kosztów (m.in. zatrudnienia) oraz wzrost wskaźnika koncentracji kredytów.

Do zasadniczych barier ograniczających działalność kredytową banków w ich obszarze operacyjnym prezesi zaliczyli (odpowiedzi uszeregowane wg. liczby wskazań):

- niski popyt na kredyty (rolne i pozarolnicze),
- nadmierne zdetalizowanie kredytów,
- niski poziom zamożności ludności,
- trudną sytuację finansową klientów (w szczególności gospodarstw rolnych),
- konkurencję innych banków,
- ograniczenia rynku pracy,
- brak restrukturyzacji w rolnictwie regionu,
- wysoki koszt kredytu dla potencjalnych klientów.

² Konsolidacja nastąpiła z dniem 01.07.1999 r.

³ Uchwała KNB z dnia 5 sierpnia 1998 ustaliła minimalny próg kapitałów własnych dla banków spółdzielczych na poziomie 300 tys. EURO.

Obok tego do zewnętrznych (pozaregionalnych) czynników ograniczających finansowanie gospodarki wiejskiej zaliczono:

- okrojenie preferencyjnych linii kredytów rolnych,
- brak spójnej polityki rolnej i programu rozwoju obszarów wiejskich,
- niską opłacalność produkcji rolnej.

Zdaniem prezesów czynnikami, które sprzyjać będą działalności kredytowej w regionie, są:

- duży potencjał przedsiębiorczości tkwiący w lokalnej społeczności,
- aktywność gospodarcza i zaradność samorządów lokalnych,
- możliwość pozyskania środków pomocowych UE na rozwój wsi i rolnictwa.

Oprócz korzyści wynikających z połączenia banków do czynników wewnętrznych, które mogą w przyszłości sprzyjać rozwojowi działalności kredytowej zdaniem prezesów należą:

- znajomość klientów i ich potrzeb,
- szybkie rozpoznawanie i zagospodarowywanie nowych segmentów rynku,
- dogodne położenie i bliskość do klienta,
- rozwój współpracy z innymi BS-ami i bankiem zrzeszającym,
- doskonalenie kadry i technik obsługi klienta.

Słabościami wewnętrznymi banków są ich niskie zasoby kapitałowe, które nawet po konsolidacji będą determinować zakres i skalę działalności kredytowej, a także spadek rentowności operacji kredytowych.

Zestawienie podstawowych pozycji bilansowych oraz parametrów finansowych wskazuje na niski poziom kapitalizacji banków spółdzielczych oraz pozwala na określenie pewnych tendencji w ich kondycji finansowej na przestrzeni badanego okresu (tab. 1).

Sytuację finansową banków spółdzielczych w badanym okresie można uznać za dobrą i względnie stabilną, jednakże przy niskim poziomie podstawowych parametrów finansowych, takich jak suma bilansowa oraz fundusze własne i zyski, co w znacznej mierze ogranicza ich możliwości rozwojowe w aspekcie potrzeb finansowych gospodarki wiejskiej. Wszystkie banki notowały nominalny wzrost aktywów, który w roku 1997 wynosił przeciętnie - 15,3%, zaś w roku następnym - 11%. Jednakże skorygowany o dynamikę inflacji odpowiada realnemu wzrostowi odpowiednio o; 1,8% oraz 2,4%⁴. Podobnie wszystkie banki notowały dodatnie wyniki finansowe oraz przeciętny – chociaż odbiegający znacznie od najlepszych banków sektora - poziom wskaźników rentowności (rentowność brutto, ROA, ROE) i wypłacalności (tab. 1).⁵ Zaobserwowana tendencja

⁴ Inflacja wg. GUS wyniosła w roku 1997 - 13,5%, zaś w roku 1998 - 8,6%.

⁵ Największych 150 banków sektora spółdzielczego w roku 1998 zanotowało następujący przeciętny poziom wskaźników; ROA – 1,81%, ROE – 19,8%, wsp. wypłacalności 13,7% [Kurasz, 1999].

wzrostu efektywności ekonomicznej banków w roku 1997 w stosunku do roku poprzedniego, uległa odwróceniu w roku 1998. Wszystkie banki zanotowały spadek zysków oraz rentowności, często poniżej poziomu tych mierników z roku 1996 (tab. 1). Stało się tak pomimo zmniejszania przez banki pozaoperacyjnych kosztów działalności, m. in. poprzez ograniczanie zatrudnienia (9% w stosunku do roku 1997). Świadczy to o znacznym pogorszeniu warunków funkcjonowania banków w sferze obszarów wiejskich.

Tabela 1

Charakterystyka ekonomiczno-finansowa banków spółdzielczych powiatu strzyżowskiego w okresie 1996-98 r.

Wyszczególnienie	Wartości przeciętne dla banków regionu za rok:							
	1996		1997		1998		Dynamika	
	Średnia	Wsp. zmienności	Średnia	Wsp. zmienności	Średnia	Wsp. zmienności	1997/96	1998/97
Suma bilansowa	3869,2	21,5	4461,0	17,8	4951,2	19,4	115,3	111,0
Kredyty ogółem	1043,2	52,5	1271,9	68,1	1473,4	71,5	121,9	115,9
Depozyty ogółem	3083,8	25,7	3536,8	26,0	4105,2	22,2	114,7	116,1
Fundusze brutto	264,8	59,0	363,3	60,8	440,8	47,6	137,2	121,3
Fundusze netto	262,4	60,4	324,6	46,8	342,9	49,3	123,7	105,6
Zysk brutto	87,6	46,6	118,6	22,2	72,5	46,5	135,4	61,1
Zysk netto	41,4	79,0	85,4	34,7	50,7	39,1	206,2	59,4
Rentowność brutto	13,4	45,3	16,1	28,2	8,6	47,2	120,1	53,4
Wsp. wypłacalności	13,7	29,8	15,5	21,3	13,2	11,7	113,1	85,1
ROA	1,1	86,0	1,9	44,8	1,0	45,3	172,7	52,6
ROE	13,8	59,7	31,9	52,0	16,1	33,4	231,1	50,4
Liczba zatrudnionych	11,8	17,4	11,8	17,4	10,8	13,7	100,0	91,5
Zysk brutto na 1 zat.	7,4	41,5	10,4	33,3	6,6	41,1	140,5	63,4

Źródło: Obliczenia własne na podstawie sprawozdań finansowych banków.

Najbardziej aktywną formą działalności operacyjnej banków jest udzielanie kredytów. Udział tej pozycji w strukturze aktywów jest istotnym miernikiem pozycji i aktywności banku na rynku finansowym. Analizowane banki spółdzielcze wykazywały w tym zakresie bardzo dużą zmienność (tab. 1). W 1996 roku przeciętna wartość udzielonych przez banki kredytów kształtowała się na poziomie 1.043,2 tys. zł, co stanowiło niespełna 27% wartości aktywów ogółem. Najwyższy udział, notowały BS Wiśniowa tj. 39% i BS Strzyżów - 37,1%, najniższy zaś BS Frysztak - 17,2%. W roku 1997 przeciętny udział kredytów w aktywach wzrósł do 28,5%, zaś w 1998 osiągnął poziom 29,8%. Zaobserwowano ponadto tendencję do dalszego pogłębiania różnicowania w zakresie tego miernika w badanej grupie banków. Banki które posiadały wysoki udział kredy-

tów w aktywach wykazywały wzrost wartości tego miernika (w 1998 roku BS Strzyżów – 45,1%, zaś BS Wiśniowa – 52,8%), zaś pozostałe obniżyły i tak już niski jego poziom: odpowiednio BS Frysztak do 11,8%, BS Czudec z 20,8% w roku 1996 do 17,7% w roku 1998, zaś BS Niebylec z 18,3% do 17,3%. Tendencja ta świadczy o alokacji funkcji operacyjnych na lokalnym rynku finansowym wynikających ze wzrostu konkurencyjności pomiędzy bankami. Bank Spółdzielczy w Strzyżowie - najmocniejszy kapitałowo w analizowanej grupie - wykorzystywał swoją pozycję do kredytowania inwestycji, które były poza możliwością finansową pozostałych banków spółdzielczych. Obok niego liderem w zakresie operacji finansujących był BS w Wiśniowej, który sukcesywnie zwiększał swój udział na lokalnym rynku kredytowym pomimo, iż pod względem własnych zasobów kapitałowych jest bankiem najmniejszym w regionie. Było to wynikiem strategii opartej na aktywnej działalności kredytowej oraz faktu, iż bank ten działając w innej strukturze zrzeszeniowej niż pozostałe banki, dysponował szerszymi możliwościami otwartej konkurencji o pozyskanie klienta.

W analizowanym okresie wszystkie banki spółdzielcze (za wyjątkiem BS we Frysztaku) notowały nominalny wzrost wartości udzielonych kredytów. Dynamika wzrostu kredytów kształtowała się przeciętnie w roku 1997 na poziomie 21,9%, zaś w roku 1998 spadła do 15,9%, co odpowiada wzrostowi realnemu odpowiednio; 8,4% oraz 7,3 % (tab. 1). Wydaje się, iż taki przyrost wartości kredytów nie pokrywa zapotrzebowania na ten rodzaj finansowania ze strony lokalnej gospodarki wiejskiej.

Analiza kondycji ekonomiczno-finansowej banków ukazuje istotną, dodatnią korelację pomiędzy udziałem kredytów w sumie bilansowej banków, a osiąganą przez nie rentownością zysku brutto i rentownością aktywów (ROA). Ważnym wskaźnikiem analitycznym jest wartość i udział procentowy należności nieregularnych w strukturze należności ogółem banku. Wysoki udział należności nieregularnych wiąże się ze znacznym ryzykiem kredytowym, wynikającym z zagrożenia zwrotności i terminowości kredytów, oraz skutkuje zamrożeniem środków pieniężnych na rezerwach celowych⁶. W analizowanych bankach należności takie kształtowały się przeciętnie na poziomie 69 tys. zł w 1996 roku, natomiast w latach następnych spadły do poziomu 8,3 tys. zł w roku 1997 i 0,5 tys. zł w roku 1998. Tendencja taka jest bardzo pozytywna i świadczy o lepszej merytorycznej analizie wniosków kredytowych, a co za tym idzie udzielaniu kredytów klientom posiadającym bieżącą i perspektywiczną zdolność kredytową oraz o dobrym i skutecznym zabezpieczeniu ich zwrotności.

⁶ Zarządzenie nr 13 Prezesa NBP, z dnia 10 grudnia 1994, w sprawie zasad tworzenia rezerw na ryzyko związane z działalnością banków. Dziennik Urzędowy NBP nr 23, z 14 grudnia 1994 roku.

Działalność kredytową banku można analizować w różnych przekrojach. Jednym z nich jest liczba i dynamika prowadzonych przez bank rachunków kredytowych (tab. 2).

Tabela 2

Liczba i dynamika rachunków kredytowych w bankach spółdzielczych powiatu strzyżowskiego w latach 1996-1998

Wyszczególnienie	Liczba rachunków kredytowych w latach:			Dynamika (w %)	
	1996	1997	1998	1997/1996	1998/1997
BS Strzyżów	1061	1530	1545	144,2	101,0
BS Niebylec	845	718	648	85,0	90,3
BS Czudec	705	598	624	84,8	104,3
BS Wiśniowa	620	780	870	125,8	111,5
BS Fryszak	384	456	426	118,8	93,4
Średnia	723,0	816,4	822,6	112,9	100,8
Współczynnik zmienności	34,9	51,2	52,7	—	—

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ankietowych.

Dane dotyczące liczby rachunków kredytowych oraz wartości kredytów przypadających na jeden rachunek dostarczają informacji o stopniu detaliczności tej sfery działalności banków. W badanej grupie była ona bardzo wysoka. Przeciętnie w roku 1996 jeden rachunek był obciążony kwotą kredytów o wartości 1,44 tys. zł, w roku następnym wartość ta wzrosła o 8%, zaś w roku 1998 o 15% do poziomu 1,79 tys. zł. Dynamika liczby prowadzonych rachunków kredytowych wskazuje natomiast na stopień aktywności banków na lokalnym rynku finansowym w zakresie operacji kredytowych. Badaną zbiorowość cechuje duże zróżnicowanie pod tym względem, potwierdzające hipotezę o stopniowej alokacji działalności operacyjnej i podziale rynku pomiędzy poszczególnymi bankami spółdzielczymi (tab. 2).

Tabela 3

Przeciętna struktura kredytów według okresów kredytowania banków spółdzielczych rejonu strzyżowskiego w okresie 1996-1998 r.

Wyszczególnienie	Rok		
	1996	1997	1998
Kredyty ogółem (w %)	100,0	100,0	100,0
w tym;			
- kredyty do 1 roku	66,1	43,4	40,5
- kredyty od 1 do 5 lat	28,8	47,1	53,1
- kredyty powyżej 5 lat	5,1	9,5	6,4

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych ankietowych.

Analiza struktury kredytowej banków ze względu na okres kredytowania pozwala wykazać ogólną tendencję wzrostową udziału kredytów średnioterminowych, tj. od 1 do 5 lat, kosztem kredytów krótkoterminowych (tab. 3). Jednakże struktura ta wykazuje duże zróżnicowanie pomiędzy poszczególnymi bankami, zwłaszcza w zakresie kredytów długoterminowych, a nawet w tym samych bankach na przestrzeni kolejnych lat. Tak duża zmienność w zakresie tego kryterium wskazuje, iż jedynie w części struktura kredytowa banków wynika z ich strategii działalności, w dużym stopniu determinowana jest natomiast doraźnymi potrzebami wynikającymi z otoczenia oraz warunkami polityki interwencyjnego kredytowego państwa.

W strukturze kredytowej banków spółdzielczych ze względu na cel kredytowania dominują kredyty konsumpcyjne, których przeciętny udział w 1998 roku wynosił 61,1% (tab. 4). Zdecydowana ich większość była kierowana do osób fizycznych tj. 96%, pozostałe zaś trafiały do lokalnych drobnych przedsiębiorców i gospodarstw rolnych. W przeważającej części były to kredyty ratalne przeznaczone na zakup dóbr trwałego użytku. Najwięcej tego typu kredytów udzielił BS w Strzyżowie, co niewątpliwie wiąże się z jego pozycją i funkcjonowaniem na rynku miejskim, stwarzającym większe możliwości popytowe w zakresie kredytowania konsumpcyjnego. Wychodząc naprzeciw konkurencji banków komercyjnych BS w Strzyżowie oferował szereg ułatwień dla klientów wynikających z aktywnej współpracy z lokalnymi podmiotami handlowymi i usługowymi w zakresie finansowania sprzedaży ratalnej. Banki spółdzielcze w Czudcu i Frysztaku działające na obszarach typowo wiejskich udzieliły 3-krotnie mniej kredytów konsumpcyjnych niż BS w Strzyżowie, natomiast BS w Niebylcu nie prowadził tego typu kredytowania.

Tabela 4

Przeciętna wartość i struktura kredytów ze względu na ich przeznaczenie i rodzaj kredytobiorców w bankach spółdzielczych w roku 1998

Wyszczególnienie	Rodzaj kredytobiorców						
Rodzaj kredytów (w tys. zł.)	Gospo- darstwa rolne	Podmioty gospo- darcze	Osoby fizyczne	Inni	Ogółem	Struktura w %	Współ- czynnik zmien- ności
Konsumpcyjne	16,4	12,0	880,1	4,5	913,0	61,1	84,8
Inwestycyjne	95,0	37,1	23,4	27,5	183,0	12,3	81,5
Obrotowe	203,8	143,4	48,4	2,2	397,8	26,6	61,9
Ogółem	315,2	192,5	951,9	34,3	1493,8	100,0	66,0
Struktura w %	21,1	12,9	63,7	2,3	100,0	–	–
Współczynnik zmienności	35,4	113,7	76,5	114,1	66,0	–	–

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych ankietowych.

Kredyty obrotowe stanowiły w roku 1998 drugą pozycję w strukturze rodzajowej kredytów (tab. 4). Były to głównie kredyty o charakterze interwencyjnym lub sezonowym kierowane do gospodarstw rolnych (51%) oraz typowe kredyty eksploatacyjne dla przedsiębiorstw i osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą (48%). Struktura kredytowania obrotowego była we wszystkich bankach podobna tj. wykazująca dominację kredytów rolnych za wyjątkiem BS w Strzyżowie i BS w Niebylcu, gdzie nieznacznie przeważały kredyty obrotowe finansujące przedsiębiorczość pozarolniczą.

Kredyty inwestycyjne wykazywały najniższy udział w strukturze kredytowej banków (12,3% w roku 1998), co jest niewątpliwie zjawiskiem niekorzystnym w świetle potrzeb restrukturyzacyjnych lokalnej gospodarki wiejskiej (tab. 4). Znaczna ich część była kierowana do gospodarstw rolnych – 51,9% (głównie kredyty preferencyjne z dofinansowaniem ARiMR). W latach 1996-98 z kredytów inwestycyjnych skorzystało zaledwie 1,5% gospodarstw rolnych powiatu strzyżowskiego, zaś średnia wartość takiego kredytu wynosiła 7400 zł. Drugim segmentem działalności gospodarczej, korzystającym z kredytowania inwestycyjnego były przedsiębiorstwa, głównie zaś podmioty przetwórstwa rolno-spożywczego oraz przedsiębiorstwa o charakterze lokalnym (20,3%), a także jednostki budżetowe (15%) i osoby fizyczne (12,8%).

Wysoki stopień zróżnicowania działalności kredytowej banków - zarówno pod względem celu kredytów, jak i segmentu kredytobiorców (zmienność obu cech na poziomie 66%), przy zbliżonych warunkach lokalnego rynku na którym funkcjonują - świadczy, iż ich strategię w tym zakresie wyznacza wewnętrzna konkurencja pomiędzy bankami, a także dostosowanie działalności kredytowej do charakteru i możliwości lokalnego popytu na kredyt.

5. Kredytowanie rolnictwa przez banki spółdzielcze rejonu strzyżowskiego w latach 1996-1998

Kredyt rolny jest taką samą kategorią kredytu jak inne, jednakże będąc jednym z instrumentów wspierania rozwoju wsi i rolnictwa, spełnia dodatkowe pozafinansowe funkcje [Rogowski, Kata, 1998]. Popyt na kredyty w rolnictwie zaczął wzrastać gdy minął szok związany z wprowadzeniem wolnego rynku i kredytów komercyjnych. Potrzeby restrukturyzacyjne w obszarze gospodarki wiejskiej, będą determinować dalszy wzrost zapotrzebowania na ten rodzaj finansowania.

Ustawa z dnia 24 czerwca 1994 roku o restrukturyzacji finansowej banków spółdzielczych i BGŻ, wyznacza bankom spółdzielczym szczególną rolę w finansowaniu rolnictwa⁷, ten bowiem segment rynku jest ich naturalną bazą. Jego

⁷ Dz.U., 1994, nr. 80 poz. 369.

obsługa i finansowanie wymaga wiedzy i doświadczenia wynikającego z specyfiki i charakteru produkcji rolnej. Pozycja banków spółdzielczych w tej sferze jest ugruntowana dotychczasowym doświadczeniem, tradycją oraz względami praktycznymi wynikającymi z bliskości tych banków do klienta na wsi i w małych miasteczkach [Czerwiec, 1999].

Tabela 5

Wartość i udział kredytów rolnych w działalności finansowej banków spółdzielczych powiatu strzyżowskiego w latach 1996-1998

Wyszczególnienie	Rok								
	1996			1997			1998		
	Średnia wartość w tys. zł	Struktura w %	Wsp. zmienności	Średnia wartość w tys. zł	Struktura w %	Wsp. zmienności	Średnia wartość w tys. zł	Struktura w %	Wsp. zmienności
Kredyty ogółem	1043,2	100,0	52,5	1271,9	100,0	68,1	1473,4	100,0	71,5
Kredyty rolne	420,4	40,3	48,9	422,3	33,2	27,1	336,2	22,8	30,9
Kredyty preferencyjne	278,6	26,7	24,1	322,0	25,3	28,7	237,6	16,1	43,7

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych ankietowych.

Przeciętna wartość kredytów udzielonych rolnikom przez banki spółdzielcze w roku 1996 wynosiła 420,4 tys. zł (tab. 5). Kredyty rolne ogółem stanowiły średnio 40,3% działalności kredytowej banków, z czego 2/3 to kredyty o preferencyjnym oprocentowaniu z dofinansowaniem ARiMR. W roku 1997 kredytowanie rolnictwa utrzymywało się nominalnie na podobnym poziomie jak w roku 1996, realnie nastąpił jednak spadek finansowania tej sfery działalności. Spadkowi temu nie towarzyszyło zmniejszenie kredytowania preferencyjnego (15,6% nominalny wzrost), co świadczy, iż był on głównie efektem mniejszego popytu na kredyty o komercyjnym oprocentowaniu. W roku 1998 wartość kredytów rolnych kształtowała się przeciętnie na poziomie 336,2 tys. zł, czyli znacznie poniżej wartości z roku poprzedniego - zarówno nominalnie (20,3%), jak i realnie (26,7%). Przyczyną tej sytuacji było ograniczenie środków budżetowych na finansowanie rolnictwa, jak również dalsze pogorszenie rentowności produkcji rolnej. Spadek udziału kredytów rolnych w strukturze kredytowej analizowanych banków, przy wzroście wartości kredytów ogółem w badanym okresie świadczy o tym, iż banki spółdzielcze angażowały swoje zasoby finansowe w innych pozarolniczych sferach gospodarczych. Warto zaznaczyć, iż w zakresie kredytowania rolnictwa banki wykazywały znacznie mniejsze zróżnicowanie (wartościowe i strukturalne) niż w aspekcie całej działalności kredytowej (tab. 5).

Udział kredytów preferencyjnych w strukturze kredytów rolnych ogółem wynosił przeciętnie w roku 1996 - 66,2%, zaś w roku 1997 wzrósł do 76,2 %. W tym okresie rolnicy, mając taką możliwość chętnie korzystali z kredytowania subwencjonowanego przez budżet, przede wszystkim na nakłady bieżące, a także

na inwestycje w gospodarstwach. W 1998 roku wskutek ograniczenia części linii preferencyjnych oraz zmniejszenia limitu środków przyznanych bankom przez ARiMR (zwłaszcza w I półroczu) większy odsetek rolników zmuszony był do finansowania działalności na zasadach komercyjnych. Sytuacja taka spowodowała spadek zainteresowania rolników kredytami, bowiem wielu z nich nie było stać na pokrycie kosztów obsługi tego typu finansowania. Zaobserwowana tendencja wystąpiła we wszystkich bankach, jednakże miała zróżnicowaną siłę, najbardziej dotykając te które były liderami w grupie pod względem kredytowania rolnictwa. Przeciętnie w roku 1998 banki zanotowały 32% realny spadek kredytów preferencyjnych, zaś ich udział w kredytach rolnych ogółem zmniejszył się do 70,2%.

Tabela 6

Charakterystyka działalności kredytowej banków spółdzielczych
w sferze kredytowania rolnictwa w latach 1996-1998

Wyszczególnienie		Wartości przeciętne w tys. zł			Średnia kwota kredytu dla gosp. indywid. (w zł)
		1996	1997	1998	
I.	Kredyty z dofinansowaniem ARiMR				
	1. Inwestycyjny podstawowy	37,2	33,4	23,0	12.300
	2. Zakup gruntów rolnych	–	–	–	–
	3. „Młody Rolnik”	28,5	30,5	8,0	15.930
	4. Branżowe i regionalne programy	1,2	–	–	6.000
	5. Kredyty inwestycyjne na nowe miejsca pracy	–	5,0	–	25.000
	6. Inne	12,2	25,0	31,4	3.573
II.	Zakup rzeczowych środków do produkcji rolniczej	200,4	252,3	150,6	1.080
III.	Komercyjne kredyty inwestycyjne na cele rolnicze	96,0	17,6	20,0	16.700
IV.	Kredyty skupowe	3,4	3,0	–	16.000

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych ankietowych.

Najwyższą pozycję w strukturze kredytowania preferencyjnego zajmowały kredyty obrotowe na zakup rzeczowych środków do produkcji rolnej. W roku 1996 stanowiły one prawie 53% wszystkich kredytów rolniczych (tab. 6). Duże znaczenie miały też kredyty z linii „Inwestycyjny Podstawowy” (9,8%) oraz „Młody Rolnik” (7,5%). Pierwsze z nich były udzielane głównie na zakup środków trwałych (ciągników i maszyn rolniczych), a także na cele budowlane i modernizacyjne. Drugie zaś rolnikom do 40 roku życia na utworzenie lub urządzenie gospodarstwa rolnego. W roku 1997 struktura kredytowania rolnictwa była podobna jak w roku poprzednim, przy niewielkim wzroście kredytów obrotowych w stosunku do inwestycyjnych. Natomiast w roku 1998 spadkowej

tendencji wartości kredytów rolnych ogółem towarzyszyło znaczne ograniczenie udziału kredytów inwestycyjnych z dofinansowaniem ARiMR (tab. 6).

Charakterystyczne jest, że z podstawowych linii preferencyjnych żaden z badanych banków nie udzielił kredytów na zakup gruntów rolnych, a także z linii kredytów na rozpoczęcie lub zwiększenie produkcji. Świadczyć to może o słabym przebiegu procesów strukturalnych w rolnictwie rejonu strzyżowskiego. Niedostatek wolnych zasobów ziemi, wynikający z braku w badanym rejonie ziemi popegeerowskiej i niewielkiego obrotu gruntami chłopskimi jest hamulcem przemian w zakresie struktury agrarnej. Podupadającym gospodarstwom rolnym nie towarzyszy zbywanie ziemi i na tej bazie tworzenie nowych lub powiększanie już istniejących gospodarstw. Praktyczne nie istnienie rynku ziemi skutkuje brakiem popytu na ten rodzaj kredytów. Za wyjątkiem jednego przypadku, banki nie znajdowały również kredytobiorców na kredyty inwestycyjne tworzące nowe miejsca pracy. W badanym okresie nie były także udzielone pożyczki na małą przedsiębiorczość (tab. 5). Świadczyć to może o słabym potencjale przedsiębiorczości w rejonie strzyżowskim. Jeżeli jednak zważyć, iż w badanym okresie na obszarze powiatu zanotowano prawie 8% wzrost liczby podmiotów gospodarczych, przy ich nasyceniu (60 podmiotów na 1000 mieszkańców) na poziomie przeciętnej dla regionu podkarpackiego, wskazuje to raczej na niską aktywność banków w zakresie finansowania inicjatyw gospodarczych. Wydaje się, iż w trudnych uwarunkowaniach rozwoju lokalnej przedsiębiorczości, banki spółdzielcze nie potrafią dostatecznie rozpoznawać i wychodzić na przeciw prywatnej inicjatywie gospodarczej, w dużej mierze ustępując tu pola bankom komercyjnym i ponadregionalnym.

Niska wartość i niewielka liczba (łącznie 40 szt.) kredytów inwestycyjnych na cele rolnicze o komercyjnym oprocentowaniu, wskazuje na niedostatek w rejonie gospodarstw o silnych motywacjach rozwojowych (tab. 6). Głównymi klientami banków spółdzielczych byli rolnicy indywidualni, posiadający gospodarstwa drobnotowarowe. W strukturze kredytowania niewielki odsetek to kredyty przeznaczone dla dużych gospodarstw o charakterze przedsiębiorstw rolnych, a także jednostek zajmujących się obsługą rolnictwa (kredyty branżowe i regionalne, skupowe). W większości podmioty takie były obsługiwane przez BGŻ lub inne banki. Niska średnia kwota kredytów inwestycyjnych, a także obrotowych (limitowanych obszarem gospodarstwa) jednoznacznie wskazuje na rozdrobnienie i słabość lokalnego rolnictwa (tab. 6).

6. Wnioski

Analiza działalności banków spółdzielczych rejonu strzyżowskiego w sferze finansowania gospodarki wiejskiej pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

1. Banki spółdzielcze funkcjonujące na terenie badanego powiatu należą do małych instytucji finansowych o niskim poziomie kapitałów własnych. Charakter i zakres ich działalności jest warunkowany położeniem w strukturze rolnictwa rozdrobnionego, niskotowarowego o monofunkcyjnym charakterze obszarów wiejskich.
2. W najbliższych latach nie należy oczekiwać zasadniczych zmian w strukturze celów i strategii funkcjonowania banków spółdzielczych. Natomiast nowe wymogi prawa bankowego, a także konkurencja ze strony innych instytucji finansowych będą czynnikiem wymuszającym konsolidację kapitałową.
3. Wskaźniki finansowe dotyczące rentowności i wypłacalności banków kształtowały się w analizowanym okresie na bezpiecznym poziomie. Do korzystnych tendencji należy zaliczyć zmniejszenie kredytów nieregularnych w strukturze należności banków. Jednakże struktura bilansowa wskazuje na pewną pasywność w ich działalności operacyjnej.
4. Niestabilność przestrzeni ekonomiczno-prawnej połączona z wzrostem konkurencyjności na rynku finansowym stanowi wyzwanie dla aktywności operacyjnej banków, która w trudnych warunkach rozdrobnionej gospodarki wiejskiej będzie decydować o ich pozycji i perspektywach rozwojowych.
5. W zakresie finansowania rolnictwa banki spółdzielcze nie obawiają się konkurencji ze strony innych banków, o czym świadczy niepostrzeżenie przez kierownictwo potrzeby działań marketingowych w tej sferze.
6. Dalsze perspektywy rozwojowe w zakresie finansowania rolnictwa banki upatrują w przyśpieszeniu tempa i skuteczności procesów restrukturyzacyjnych w tym sektorze. Przeprowadzone badania wskazują jednak, iż dotychczasowa wysokość i struktura kredytów według ich przeznaczenia wpływa w ograniczonym zakresie na restrukturyzację potencjału wytwórczego gospodarstw chłopskich. Głównie są to bowiem kredyty obrotowe, krótkoterminowe, które nie zmieniają lecz utrzymują tradycyjną, wadliwą strukturę produkcyjną gospodarstw.
7. Analizowane banki w niewielkim stopniu finansują przedsiębiorczość pozarolniczą na wsi, co jest niekorzystne w świetle potrzeby finansowego wsparcia procesów wielofunkcyjnego rozwoju lokalnej gospodarki wiejskiej.

LITERATURA

1. Czerwiec K.: Bank połączonych sił. „Bank Spółdzielczy”, nr 1, 1999.
2. Klepacki B.: Zmiany w korzystaniu z kredytów przez rolników indywidualnych w okresie transformacji ustrojowej (1998-1994). [w:] „Działalność kredytowa banków oraz warunki uzyskiwania kredytu w rolnictwie”. Wyd. „Fundacja Rozwój SGGW”, Warszawa 1996.
3. Kulawik J.: Infrastruktura finansowa a rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich. *Wieś i Rolnictwo*, nr 4, 1997, s. 4.
4. Kulawik J.: Kapitał w rolnictwie. *Studia i monografie*, nr 76, IERiGŻ, 1995, s. 24.
5. Kurasz K.: Czas fuzji. Ranking; Największe banki spółdzielcze w 1998 r., „Rzeczpospolita” nr 160, 1999, s. B 4.
6. Ostrowski L.: Kredytowanie gospodarki chłopskiej w latach 1992-1996. „Bank i Kredyt”, nr 11, 1997.
7. Rogowski J. Kata R.: Kierunki i efektywność wykorzystania kredytów inwestycyjnych w rolniczych gospodarstwach rodzinnych województwa krośnieńskiego. *Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie*, nr 335, 1998, s. 179.
8. Rutkowska A.: Chcemy być dystrybutorami środków sapardowskich. „Bank Spółdzielczy” nr 8, 1999, s. 30.
9. Szlachta J.: Polska polityka regionalna w aspekcie polityki Unii Europejskiej. „Wieś i Rolnictwo”, nr 3, 1999, s. 62.
10. Woś A.: Instrumenty restrukturyzacji i modernizacji gospodarstw rolnych. IERiGŻ, Warszawa 1999, s. 17.

PAWEŁ PRUSZEK

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa
i Obszarów Wiejskich w Brwinowie*

ZINTEGROWANY SYSTEM ZARZĄDZANIA I KONTROLI (IACS)*

W związku z często artykułowaną przez doradców rolniczych jak i samych rolników potrzebą szerszego zaznajomienia się z zasadami funkcjonowania Zintegrowanego Systemu Zarządzania i Kontroli (IACS), w oparciu o ustawodawstwo UE, jak i dostępne materiały polskie dokonano szerszego opracowania tego tematu. W artykule omówiono również podjęte przez Polskę działania zmierzające do wprowadzenia tego systemu w naszym kraju.

Ogólne zasady funkcjonowania Zintegrowanego Systemu Zarządzania i Kontroli w Unii Europejskiej

W ramach Wspólnej Polityki Rolnej można wskazać cztery główne instrumenty wspierania rolnictwa. Należą do nich: podtrzymywanie cen rynkowych, ilościowe ograniczenia produkcji, bezpośrednie podtrzymywanie dochodów rolniczych oraz formy wspierania rolnictwa polegające na redukcji kosztów produkcji (polityka podatkowa i kredytowa, doradztwo i promocja).

Bezpośrednie podtrzymywanie dochodów rolniczych realizowane jest poprzez przekazywanie producentom rolnym w UE pewnej sumy pieniędzy (płatności bezpośrednie), niezależnie od tego co otrzymują oni ze sprzedaży swych produktów na rynku. Subwencje te są przyznawane ze względu na użytkowane działki rolne i posiadaną ilość inwentarza zwierzęcego (bydło i owce). System płatności bezpośrednich wymaga sprawnego systemu zbierania informacji i kontroli danych przedstawianych we wnioskach pomocowych. W ostatnich latach „zważywszy, że w trosce o dostosowanie mechanizmów zarządzania i kontroli (...) oraz w trosce o wzmocnienie ich skuteczności jak też rentowności, okazuje się koniecznym utworzyć nowy, zintegrowany system zarządzania i kontroli

* Artykuł sfinansowano ze środków Unii Europejskiej.

obejmujący systemy wsparcia finansowego w sektorze upraw ornych, a także w sektorach mięsa wołowego, baraniego i koziego”¹ na mocy Rozporządzenia Rady nr 3508/92 władze UE ustanowiły Zintegrowany System Zarządzania i Kontroli (Integrated Administration and Control System - IACS). W oparciu o wymienione rozporządzenie państwa członkowskie UE zostały zobowiązane do utworzenia zintegrowanych systemów, które stosuje się w sektorze produkcji roślinnej, w systemie wspierania producentów niektórych upraw ornych² i w sektorze produkcji zwierzęcej w systemie premii na korzyść producentów mięsa wołowego, oraz w przypadku środków specyficznych na rzecz rolnictwa w rejonach górskich oraz niektórych strefach o trudnych warunkach gospodarowania, które dotyczą dopłat kompensacyjnych świadczonych w dziedzinie produkcji bydła, owiec lub kóz i koni.

Zintegrowany system zarządzania i kontroli złożony jest z następujących elementów:

1. Komputerowej bazy danych.
2. Alfanumerycznego systemu identyfikacji działek rolnych.
3. Alfanumerycznego systemu identyfikacji i rejestracji zwierząt.
4. Wniosków subwencyjnych.
5. Zintegrowanego systemu kontroli przedmiotowo-finansowej.

IACS jest narzędziem, dzięki któremu zbierane są od rolników informacje dające formalne podstawy do wypłacania bezpośrednich płatności kompensacyjnych. System ten rejestruje również informacje z zakresu ochrony środowiska i rolnictwa ekologicznego.

Wysokość subwencji przysługujących rolnikom zależy od areалу uprawy określonych płodów, rodzaju upraw i liczby posiadanych zwierząt. Niezbędne informacje uzyskuje się z katastru oraz rejestru gospodarstw i zwierząt gospodarskich. Wnioski wypełnione przez rolników na ujednoliconych formularzach są kierowane do Ministerstwa Rolnictwa lub innych wyspecjalizowanych agencji. Płatności dla rolników realizowane są przez odpowiednie agencje. W ramach IACS rozdzielane są również środki na programy związane z ochroną środowiska.

W chwili uzyskania członkostwa w UE Polska powinna posiadać instytucje pozwalające na wprowadzenie wszystkich obowiązujących instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej, w tym również Zintegrowany System Zarządzania i Kontroli.

Tworzenie i funkcjonowanie IACS-u wymaga powołania odpowiednich instytucji koordynujących. W przypadku Polski oznacza to konieczność stworzenia nowych struktur obsługujących.

W UE można wyróżnić trzy podstawowe modele instytucjonalne obsługujące WPR:

¹ Rozp. Rady (EWG) NR 3508/92.

² Tamże.

1. *Model brytyjski* – zasadnicza część instrumentów WPR realizowana jest w obrębie Ministerstwa Rolnictwa i Agencji Interwencyjnej, która operuje na wszystkich rynkach rolnych.
2. *Model francuski* – Ministerstwo Rolnictwa współpracujące z silnymi Urzędami ds. Interwencji operującymi oddzielnie na podstawowych rynkach, tj. na rynku zbóż, mleka, wołowiny, cukru oraz owoców i warzyw.
3. *Model niemiecki* – WPR realizowana jest przez Izby Rolnicze na poziomie regionów (landów) we współpracy z Agencją Interwencyjną. Ministerstwo Rolnictwa kształtuje jedynie ogólne wytyczne polityki.

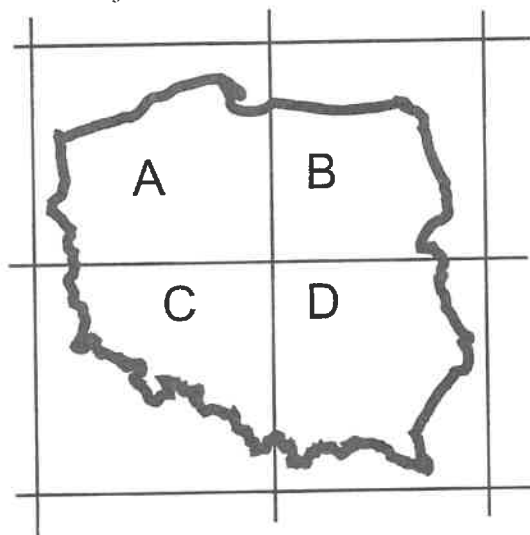
W Polsce funkcjonowanie IACS będzie realizowane w oparciu o struktury Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

Przykładowy model Zintegrowanego Systemu Zarządzania i Kontroli

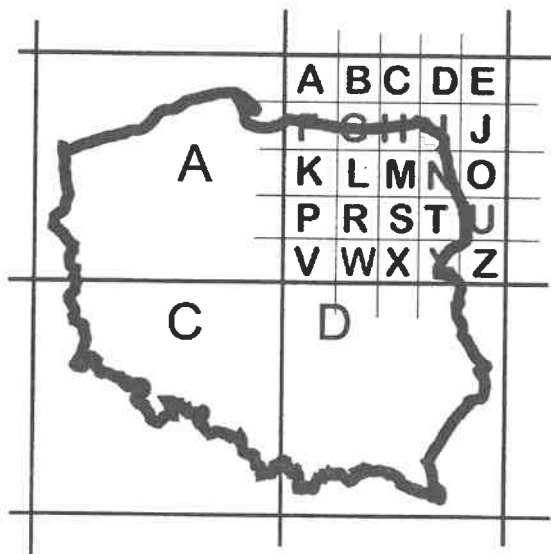
Każde państwo członkowskie tworzy własny model Zintegrowanego Systemu Zarządzania i Kontroli, warunkiem jego akceptacji przez UE jest zapewnienie skuteczności kontroli i realizacji płatności wynikających z WPR. W Polsce nie przyjęto jeszcze konkretnego modelu IACS. Zaprezentowany poniżej model stosowany w systemie duńskim, ze względu na swoją przejrzystość i prostotę wydaje się autorowi szczególnie godny uwagi. Podkreślam, że model ten nie jest uznany za obowiązujący w Polsce.

Alfnumeryczny system identyfikacji działek rolnych

- I. Podział powierzchni kraju na cztery kwadraty o bokach 500 km

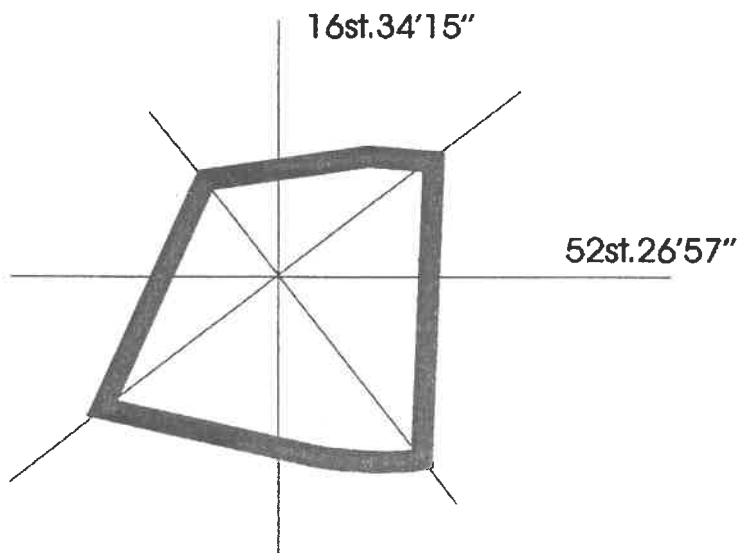

- II. Podział każdego z kwadratów na mniejsze jednostki – kwadraty o bokach 100 km

- III. Wyznaczenie numeru działki

Dla wyznaczenia numeru działki niezbędne będzie określenie jej środka wraz z podaniem jego długości i szerokości geograficznej. Za środek działki będzie uważany punkt przecięcia dwóch najdłuższych przekątnych danej działki. Można to zobrazować następującym rysunkiem:

Przykładowa działka znajdująca się w gospodarstwie leżącym w województwie mazowieckim mogłaby posiadać następujący numer:

BW 08965523280. W zapisie tym obowiązują następujące oznaczenia:

- 1) Pierwsza litera (**B**) oznacza położenie w kwadracie o boku 500 x 500 km
- 2) Druga litera (**W**) oznacza położenie działki w kwadracie o boku 100 x 100 km
- 3) Pierwsze pięć cyfr (**08965**) oznacza odległość środka działki w kierunku wschodnim od lewego brzegu kwadratu na mapie (przykładowy kwadrat W); u nas 8 965 m.
- 4) Kolejnych pięć cyfr oznacza odległość środka działki w kierunku północnym od dolnego brzegu kwadratu na mapie (przykładowy kwadrat W); u nas **23 280** m.

Każda z działek będących w dyspozycji rolnika powinna (w celu uzyskania subwencji) posiadać swoje oznaczenie identyfikacyjne i powinna zostać zarejestrowana w bazie danych o gospodarstwie. Każde państwo członkowskie określa minimalną powierzchnię działki, która uprawnia do wystąpienia o przyznanie pomocy. Minimalna powierzchnia działki nie może być mniejsza niż 0,3 hektara.

Alfanumeryczny system identyfikacji i rejestracji zwierząt

Podstawę do realizacji programów premii od pogłowia zwierząt, stanowi Dyrektywa Rady Nr 92/102 dotycząca identyfikacji i rejestracji zwierząt.

W celu poprawienia kontroli i uproszczenia działań dotyczących realizacji subwencji „inwentarzowych” wprowadzono w Unii³ system identyfikacji i rejestracji zwierząt - bydła, który winien obejmować następujące elementy:

- a) kolczyki identyfikujące zwierzęta indywidualnie;
- b) komputerowe bazy danych;
- c) paszporty zwierząt;
- d) rejestry indywidualne prowadzone w poszczególnych gospodarstwach.

Każde zwierzę urodzone po 1 stycznia 1998 musi być oznakowane kolczykiem w obu uszach. Wzór kolczyka zatwierdza odpowiedni urząd w państwie członkowskim. Obydwa kolczyki muszą posiadać te same unikalne kody identyfikacyjne, składające się nie więcej niż z 14 symboli. Kolczyk musi zawierać: symbol państwa członkowskiego, znak stada i numer zwierzęcia. Informacje te pozwalają na identyfikację każdego zwierzęcia i gospodarstwa, w którym się urodziło.

Przykładowy kod identyfikacyjny może wyglądać następująco:

PL MZ 0323 00541

PL – symbol kraju (Polska)

MZ – symbol województwa (Mazowieckie)

0323 – numer stada

00041 – numer zwierzęcia w stadzie

³ Rozp. Rady Nr 820/97.

Okres od urodzenia do kolczykowania nie może być dłuższy niż 30 dni i musi być ono przeprowadzone przed opuszczeniem przez zwierzę gospodarstwa, w którym się ono urodziło.

Państwo musi zapewnić, aby każde zwierzę otrzymało Dokument Identyfikacyjny Bydła (paszport), który jest niezbędny do rejestrowania wypłat premii na poszczególne zwierzęta. Zintegrowany System pozwala prześledzić ruch zwierzęcia zarówno wewnątrz państw członkowskich, jak i poza nimi.

Wszyscy posiadacze bydła muszą prowadzić rejestr liczby zwierząt znajdujących się w gospodarstwie, który powinien zawierać aktualny zapis zmian z podaniem dat oraz źródeł pochodzenia i przeznaczeniem zwierząt.

Zapisów tych należy dokonywać w określonych limitach czasowych:

- 36 godzin zapisanie przemieszczenia zwierząt do lub z gospodarstwa;
- 7 dni zapis urodzin zwierzęcia w stadzie krów mlecznych;
- 30 dni zapis urodzin zwierzęcia w innym stadzie niż mleczne;
- 7 zapis śmierci zwierzęcia w gospodarstwie;
- 36 godzin zapis zmiany kolczyka, przy powtórnym kolczykowaniu.

Niewłaściwe prowadzenie zapisów może spowodować ograniczenia w wypłacanych subwencjach. Muszą być one przechowywane przez 3 lata.

Wnioski subwencyjne

1. Wniosek o tzw. pomoc „powierzchniową”, tzn. dopłatę do areálu musi zawierać następujące informacje:

- dane personalne rolnika;
- dane pozwalające na zidentyfikowanie wszystkich działek rolnych wchodzących w skład gospodarstwa, uwzględniając ich powierzchnię, lokalizację, typ użytkowania (rodzaj uprawy lub też brak upraw);
- oświadczenie producenta rolnego o znajomości zasad przyznawania pomocy, której dotyczy wniosek.

Wprowadzanie zmian do wniosku o pomoc „powierzchniową” jest możliwe tylko w wyjątkowych wypadkach – w szczególności w przypadku zgonu, zawarcia małżeństwa, zakupu lub sprzedaży ziemi, zawarcia umowy dzierżawnej.

2. Wniosek o pomoc „inwentarzową” zawierać musi następujące informacje:

- dane personalne rolnika;
- wskazanie wniosku o dopłatę do areálu (jeśli został złożony);
- pogłowie i gatunek zwierząt, których dotyczy wniosek;
- zobowiązanie do utrzymania zwierząt w gospodarstwie przez obowiązkowy okres odniesienia wraz ze wskazaniem miejsc, w których zwierzęta będą trzymane, jak również dla bydła, numer identyfikacyjny każdej sztuki;

- określony indywidualnie limit pogłowia sztuk, którego dotyczy wniosek
- indywidualną kwotę mleczną przyznaną rolnikowi na bieżący 12-miesięczny okres stosowania systemu dopłat;
- oświadczenie producenta rolnego o znajomości zasad przyznawania pomocy, której dotyczy wniosek.

Zintegrowany system kontroli przedmiotowo-finansowej

Narzędziem gwarantującym właściwe sprawdzenie czy warunki przyznawania pomocy i premii są dotrzymywane mają być kontrole administracyjne i on-trole w terenie.

Kontrola administracyjna przewiduje sprawdzenie danych na temat działek i zwierząt zawartych w deklaracjach. Kontrole te mają na celu uniknięcie dwukrotnego nieuzasadnionego przyznawania pomocy w tym samym roku kalendarzowym.

Kontrole w terenie przeprowadza się w oparciu o losowy dobór wniosków, analizę ryzyka i kryterium reprezentatywności dla całości złożonych wniosków. Kontrole te muszą dotyczyć odpowiedniej grupy wniosków, tzn. co najmniej 10% wniosków o pomoc inwentarzową i 5% wniosków o dopłatę do areálu.

Analiza ryzyka uwzględnia przede wszystkim:

- wysokość kwot pomocy,
- liczbę działek, powierzchnię gruntów i pogłowie zwierząt, których dotyczy wniosek,
- zmiany w stosunku do roku ubiegłego,
- wyniki kontroli z lat ubiegłych,

Kontrole mają być przeprowadzane bez zapowiedzi i mają obejmować wszystkie działki rolne i zwierzęta, których dotyczy wybrany wniosek. Dla potrzeb kontroli może zostać zastosowana metoda teledetekcji, polegającą na interpretacji zdjęć satelitarnych lub lotniczych w celu zidentyfikowania upraw oraz dokonania pomiaru wszystkich działek objętych kontrolą.

Po stwierdzeniu niezgodności stanu rzeczywistego ze zgłoszonym we wniosku, nastąpi zredukowanie lub całkowite odebranie (zależnie od wielkości stwierdzonej różnicy) deklarowanej pomocy.

Realizacja IACS w Polsce

Z uwagi na zbliżający się termin akcesji wprowadzenie w Polsce Zintegrowanego Systemu Zarządzania i Kontroli IACS jest potrzebą chwili i sprawą szczególnej wagi. Funkcjonowanie tego systemu jest warunkiem koniecznym dla korzystania przez rolników z pomocy udzielanej z budżetu Unii Europejskiej w postaci dopłat kompensacyjnych bezpośrednich – od użytkowanych i odłogowanych działek rolnych oraz od posiadanego inwentarza.

„Podstawą budowy takiego systemu jest utworzenie rejestru gospodarstw opartego na podziale administracyjnym kraju. Rejestr w powiązaniu z ewidencją gruntów, rejestracją zwierząt oraz mapami gruntów będzie stanowił podstawę do funkcjonowania w przyszłości Zintegrowanego Systemu Zarządzania i Kontroli (IACS).”⁴

W roku 1999 Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi uruchomiło w dwóch województwach dwa pilotażowe programy twinningowe współpracy bliźniaczej nt.: „Wzmocnienia instytucjonalnego MRiRW dla Zintegrowanego Systemu Zarządzania i Kontroli” (we współpracy z Niemcami i Austrią) oraz „Wdrożenia Systemu Identyfikacji i Rejestracji Zwierząt” (we współpracy z Niemcami i Danią). Programy te będą realizowane jednocześnie w województwie warmińsko-mazurskim i podkarpackim. W ramach wymienionych programów zostanie opracowany i wdrożony system rejestracji działek oraz będzie wypracowana i wdrożona koncepcja systemu rejestracji zwierząt.

W ciągu najbliższych dwóch lat przewidziane są działania obejmujące wprowadzenie „wielofunkcyjnego rejestru gospodarstw” na obszarze wybranych województw. Wyniki realizacji programów pilotażowych stanowić będą instrukcję do wprowadzenia zintegrowanego rejestru gospodarstw w dalszym etapie na terenie całego kraju⁵, będą wobec powyższego podstawą do stworzenia polskiego modelu funkcjonowania Zintegrowanego Systemu Zarządzania i Kontroli. Przewiduje się, że w okresie przygotowań do akcesji tzn. do końca 2002 możliwe będzie zbudowanie w Polsce zintegrowanego systemu zarządzania płatnościami. System ten administrowałby obecnie funkcjonującymi w Polsce płatnościami a w przyszłości objęte nim zostałyby płatności wynikające z WPR, zgodnie z obowiązującym w UE prawodawstwem.

Wymienione projekty mają być finansowane z funduszu PHARE oraz ze środków budżetowych.

LITERATURA:

1. Chmielewska-Gill W.: Procesy dostosowawcze w sferze instytucjonalnej polskiego rolnictwa. [w:] *Integracja polskiej wsi i rolnictwa z Unią Europejską ...*, ss. 111 – 112, FAPA, Warszawa 1998.
2. Sochaczewski W.: Organizacja i funkcjonowanie rynku zbóż oraz wybrane elementy regulacji rynków roślin oleistych i wysokobiałkowych w Unii Europejskiej. [w:] *Problemy Integracji Rolnictwa 1/98*, ss. 17.

⁴ Zasady szacowania kosztów wprowadzania systemu IACS w Polsce na bazie umowy twinningowej PL. 98/IB/AG/01, str. 2, ARiMR, Warszawa, czerwiec 1999.

⁵ Tamże.

3. Jakubowski P.: Rynek wołowy i jego regulacja w Unii Europejskiej. [w:] *Problemy Integracji Rolnictwa 1/98*, ss. 41 – 45.
4. Mikulski J., Kosiarska M.: Zasady szacowania kosztów wprowadzenia systemu IACS w Polsce na bazie umowy twinningowej PL. 98/IB/AG/01, ARiMR, Warszawa, czerwiec 1999.
5. Mikulski J., Pomianowska A., Kosiarska M.: Informacja o możliwości wdrożenia systemu dla korzystania z płatności bezpośrednich w Polsce do roku 2003, zgodnego z prawodawstwem UE, ARiMR. [w:] *Integracja polskiego rolnictwa z UE. Materiały z Konferencji PTNA*, Warszawa, marzec 2000, ss. 47-52.

MARIA GRZYBEK
Akademia Rolnicza w Krakowie

SPOŁECZNE I EKONOMICZNE ZNACZENIE JAKOŚCI ORAZ METODY JEJ ZAPEWNIENIA W ODNIESIENIU DO PRODUKTÓW ŻYWNOŚCIOWYCH

1. Uwagi wstępne

Celem artykułu jest naświetlenie głównych zagrożeń mikrobiologicznych, chemicznych i fizycznych surowców żywnościowych. Zwrócenie uwagi na uwarunkowania ekonomiczne i integracyjne stymulujące gwarantowaną jakość żywności oraz na konieczność upowszechnienia stosowania systemu HACCP w sferze przedprodukcyjnej, produkcyjnej i poprodukcyjnej w polskim agrobiznesie.

Realizując powyższy cel, w artykule przedstawiono:

- społeczne przesłanki żywności gwarantowanej jakości,
- ekonomiczne aspekty jakościowo dobrej żywności,
- znaczenie jakości produktów żywnościowych w polskim agrobiznesie.

2. Społeczne przesłanki żywności gwarantowanej jakości

Jakość jest różnie interpretowana przez przedstawicieli poszczególnych dyscyplin naukowych. Występujące w literaturze definicje jakości można podzielić na dwie grupy:

- utożsamiające jakość produktu z jego cechami,
- określające jakość jako stopień, w jakim produkt zaspokaja potrzeby użytkownika.

Znaczenie pojęcia jakości zmieniało się na przestrzeni wieków i w dużej mierze opierało się na myśli filozoficznej Arystotelesa i Platona. Również w dzisiejszych czasach systemowe ujęcie jakości, jako takie, wzoruje się na dorobku Arystotelesa, natomiast pojęcie jakości na którym opiera się system ISO 9000, opracowany przez Komitet Techniczny wspólny dla europejskich organizacji normalizacyjnych, wywodzi się z dorobku myśli Platona [9]. Według tego syste-

mu jakość definiowana jest jako: „Ogół właściwości obiektu, wiążących się z jego zdolnością do zaspokajania potrzeb stwierdzonych i oczekiwanych”[6]. Uzupełnieniem tej definicji jest uwaga, według której „w wielu przypadkach potrzeby mogą zmieniać się w czasie, co pociąga za sobą konieczność okresowego przeglądu wymagań jakościowych [4]. Definicja ta w pełni odnosi się także do produktów żywnościowych, wytwarzanych w jednym z najważniejszych podsystemów gospodarki narodowej jakim jest agrobiznes.

Należy podkreślić iż produkty spożywcze są towarem szczególnym ze względu na swoją podstawową rolę jako źródła energii i składników odżywczych oraz ze względu na ścisły związek ze stanem zdrowia człowieka. Konsument jest tym, który ponosi ryzyko konsekwencji zdrowotnych związanych ze spożyciem żywności [1]. Dlatego dobra jakość produktów żywnościowych ma szczególne znaczenie w zaspokajaniu potrzeb.

Jakość dla artykułów żywnościowych jest pojęciem kompleksowym, gdyż obejmuje:

- bezpieczeństwo (brak mikrobiologicznych, chemicznych i fizycznych zagrożeń),
- wartości odżywcze (zawartość białek, węglowodanów, tłuszczów, składników mineralnych i witamin), niezbędne dla zdrowia i dobrego samopoczucia,
- cechy sensoryczne,
- wygodę użycia (specjalne opakowanie), łatwość i trwałość przygotowania.

Zagwarantowanie bezpieczeństwa zdrowotnego żywności w łańcuchu żywnościowym, tzn. w takich ogniwach agrobiznesu jak: produkcja, przetwórstwo i dystrybucja jest dość trudnym zadaniem, gdyż na każdym etapie występują trzy główne źródła zagrożeń: mikrobiologiczne, chemiczne i fizyczne.

Jakość mikrobiologiczna surowców determinowana jest głównie obecnością w nich potencjalnie patogennych mikroorganizmów lub ich toksyn oraz mikroorganizmów saprofitycznych, których rozwój jest przyczyną pogorszenia jakości oraz cech sensorycznych żywności. Natomiast pozostałe cechy składowe jakości mikrobiologicznej (trwałość mikrobiologiczna i wartość dietetyczna) tworzone są w procesie przetwórczym [5]. Zagrożenia mikrobiologiczne związane z surowcami do produkcji wybranych grup żywności prezentuje tabela 1.

Dane zawarte w tabeli wskazują, że bardzo liczne są zagrożenia mikrobiologiczne, które powodują zarówno obniżenie jakości, jak też duże straty surowców żywnościowych. Oprócz zagrożeń mikrobiologicznych równie obszerne jest zestawienie zagrożeń chemicznych i fizycznych artykułów żywnościowych.

Zagrożenia chemiczne występujące w żywności dzielą się na:

- naturalnie występujące w surowcach (np. solanina w ziemniakach),

- obecne w wyniku zabiegów agrotechnicznych i zootechnicznych (pozostałości, pestycydów, azotyny, pozostałości leków weterynaryjnych),
- celowo dodawane w przemyśle spożywczym w procesie technologicznym (dodatki funkcjonalne),
- przypadkowo dostające się w procesie technologicznym,
- pozostałości środków myjących i dezynfekujących,
- będące wynikiem rolniczego wykorzystania terenów ekologicznie zagrożonych (np. metale toksyczne),
- mikotoksyny,
- skażenia radioaktywne.

Wśród zagrożeń fizycznych należy wymienić:

- ciała obce dostające się z surowcami (piasek, kamyki, patyki),
- ciała obce pochodzące z surowców (pestki owoców, kości w wędlinach, ości),
- dostające się do żywności w trakcie procesu przetwórczego (z opakowań szkło, plastik, odłamki metalowe),
- w wyniku zaniedbań personelu (biżuteria, włosy),
- w wyniku nieprzestrzegania zasad GMP* (brak osłon lamp oświetleniowych).

Tabela 1

Zagrożenia mikrobiologiczne surowców żywnościowych

Surowce	Liczba i nazwa mikroorganizmów o największym znaczeniu	
	powodujące zepsucie surowca	chorobotwórcze
Warzywa zielone i korzeniowe	8 rodzajów saprofitów, drożdże i pleśnie	8 rodzajów patogenów
Owoce	3 rodzaje saprofitów, 2 rodzaje bakterii, drożdże, pleśnie	3 rodzaje patogenów
Mięso	10 rodzajów saprofitów, 3 rodzaje pleśni	10 rodzajów patogenów
Drób	12 rodzajów saprofitów, 3 rodzaje pleśni	8 rodzajów patogenów
Ryby i surowce pochodzenia morskiego	4 rodzaje saprofitów	4 rodzaje patogenów, wirusy
Mleko	5 rodzajów saprofitów	11 rodzajów patogenów
Ziarna zbóż	6 rodzajów saprofitów, pleśnie, bakterie, mikrokoki	4 rodzaje patogenów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [10].

* GMP - dobra praktyka produkcyjna.

Występująca bogata lista wyszczególnionych zagrożeń sprawia, że zatrucia i zakażenia pokarmowe są powszechnym problemem zdrowotnym zarówno na świecie, jak też w Polsce. W latach dziewięćdziesiątych rejestrowano w naszym kraju średnio rocznie około 40 tys. zachorowań tego rodzaju. Z literatury wynika, że jakość mikrobiologiczna produktów wytwarzanych przez przemysł spożywczy poprawiła się, zarazem jednak odnotowuje się wzrost zachorowań wywołanych obecnością mikroorganizmów i ich metabolitów [12]. Sytuacja ta być może jest spowodowana większym przemieszczaniem się ludzi, korzystaniem z usług gastronomicznych, preferowaniem żywności naturalnej o niskim stopniu przetworzenia lub produktów gotowych do spożycia, unikaniem nadmiaru soli, cukru i innych konserwantów w produkcji żywności, minimalizowaniem dawek cieplnych do gotowania bądź wyjaławiania, odchodzenie od głębokiego zamrażania (które uszkadza strukturę produktów) [14]. Należy także wskazać, że wraz ze zmianą patogenów o podstawowym znaczeniu pojawiły się także nowe, wywoływane przez nie schorzenia, nie ograniczone jedynie do przewodu pokarmowego, np. zaburzenia neurologiczne, choroby serca i układu krwionośnego jak również choroby nerek. Naukowcy zwracając uwagę na toksyczność i kancerogenność zagrożeń chemicznych, wiążą z nimi etiologię wielu chorób nowotworowych [3].

Przedstawione fakty wskazują na konieczność zwrócenia szczególnej uwagi na wszystkie czynniki, które mają podstawowe znaczenie dla zapewnienia bezpieczeństwa spożywanej żywności.

3. Ekonomiczne aspekty jakościowo dobrej żywności

Oprócz czynników społecznych równie ważne są determinanty ekonomiczne stymulujące jakość żywności wśród których na szczególną uwagę zasługują:

- silnie rozwinięta konkurencja,
- utworzenie Wspólnego Rynku Europejskiego,
- nowe przepisy i uregulowania prawne obowiązujące w UE,
- obowiązujący w krajach UE system HACCP,
- zapewnienie dobrego wizerunku firmy na rynku,
- zapewnienie rentowności firmy.

Cechą charakterystyczną gospodarki rynkowej jest silnie rozwinięta konkurencja. Firmy działające w sferze agrobiznesu konkurują na różnych płaszczyznach. Najpowszechniej występującą jest konkurencja cenowa. W krajach wysoko rozwiniętych od lat sześćdziesiątych, obok ceny, coraz większą wagę przywiązuje się do jakości produktów. W ten sposób zapoczątkowana została ostra konkurencja jakościowa. Część ekonomistów twierdzi, że obecnie jakość uznawana jest za najważniejszą broń w konkurencji rynkowej, a w szczególności

w handlu międzynarodowym. Zauważa się, że wyprzedza ona takie elementy gry rynkowej jak marketing, reklamę i obsługę klienta.

Równocześnie z silnie występującą konkurencją dynamicznie rozwijające się procesy integracji gospodarczej krajów wysoko rozwiniętych oraz utworzenie Wspólnego Rynku Europejskiego spowodowało wejście w życie wielu nowych przepisów i uregulowań prawnych, rozszerzających wymagania stawiane produktom i wprowadzanym do obrotu artykułom, w tym również żywnościowym. Należy mieć na uwadze fakt, że żywność w krajach Unii Europejskiej należy do najostrzej kontrolowanych grup produktów.

Nowa filozofia jakości, dająca klientowi gwarancję nabywania jak najlepszych produktów, została zawarta w normach serii ISO 9000, które od 1987 roku stanowią podstawę do opracowania systemu zapewnienia jakości w przedsiębiorstwach prawie w stu krajach świata. W odniesieniu do artykułów żywnościowych szczególne znaczenie ma stosowanie przez firmy agrobiznesu systemu Hazard Analysis and Critical Control Points (HACCP) – Analiza Zagrożeń i Krytycznych Punktów Kontrolnych, uważanego za najbardziej skuteczny sposób zapewnienia bezpieczeństwa żywności. Zastosowanie HACCP oparte jest na założeniu, że potencjalne zagrożenia i nieprawidłowości w procesie wytwarzania żywności zostaną zidentyfikowane przed lub podczas procesu przetwórczego, w odpowiednim momencie, tak aby od razu zminimalizować ryzyko zagrożenia. Metoda ta została specjalnie opracowana w celu wyeliminowania zagrożeń pochodzenia mikrobiologicznego, a następnie rozszerzona także do innych zagrożeń biologicznych oraz chemicznych i fizycznych. Uważa się, że system HACCP reguluje parametry o podstawowym znaczeniu dla zdrowia konsumentów. Głównym dokumentem, który przedstawia ideę HACCP, podstawowe pojęcia, zasady i etapy wdrażania, jest dokument Komisji Kodeksu Żywnościowego FAO/WHO, Alinorm 97/13 [7]. Od stycznia 1999 r. w krajach Unii Europejskiej system HACCP staje się obowiązkowy na mocy Dyrektywy 93/94 EWG.

Bardzo ważną rolę w warunkach rynkowych odgrywa mocna pozycja przedsiębiorstwa na rynku. Firmy agrobiznesu produkujące żywność wysokiej jakości zapewniają sobie dobry wizerunek przedsiębiorstwa na rynku, który wpływa na ich pozycję, gdyż o sukcesie przedsiębiorstwa przesądza m.in. stopień zaspokojenia potrzeb oraz spełnienie oczekiwań stron, czyli partnerów w biznesie, do których oprócz dostawców, wykonawców, udziałowców należą przede wszystkim zadowoleni konsumenci.

Ponadto według G. Taguchi [11]: „jakość jest tym, czego brak oznacza straty dla wszystkich”. Wobec powyższego do strat w przedsiębiorstwie sfery agrobiznesu należy zaliczyć wyprodukowanie artykułów żywnościowych, które powodując powstawanie kosztów, nie przynoszą przyrostu wartości firmie. Eliminacja tak rozumianych strat powinna być traktowana jako pozytywny wynik ciągłego doskonalenia przedsiębiorstwa.

P. Crosby [2] twierdzi natomiast, że: „W czasach gdy nikt nie wie co stanie się z naszą firmą następnego dnia, nie istnieje zbyt wiele metod prowadzących do poprawy rentowności. Jeśli więc skoncentrujemy się na procesie zapewnienia jakości, najprawdopodobniej zwiększy to nasze zyski o kwotę oscylującą wokół 5-10% obrotu. To ogromnie duża suma – uzyskana bez specjalnych nakładów”.

4. Znaczenie jakości produktów żywnościowych w polskim agrobiznesie

W Polsce ciągłe doskonalenie jakości produktów jest koniecznością dla każdej firmy, która zamierza w perspektywie prowadzić działalność rynkową. Warunek ten jest szczególnie istotny do spełnienia, gdyż w ciągu najbliższych lat nasz wewnętrzny rynek, który dla wielu firm sfery agrobiznesu jest jedynym rynkiem, stanie się międzynarodowym rynkiem globalnej konkurencji.

Do zwrócenia szczególnej uwagi na jakość skłania Układ o Stowarzyszeniu Polski ze Wspólnotą Europejską, który wszedł w życie z dniem 1 lutego 1994 r. Status ten wymusza na Polsce obowiązek stworzenia ram dla integracji, co wymaga zmian i dostosowania przepisów i aktów normatywnych do standardów europejskich. Spełnienie tych warunków nakłada różnorodne obowiązki na rząd, parlament i całą gospodarkę. Obowiązki te zostały zawarte w dokumencie o nazwie „Biała Księga – przygotowanie krajów Europy Środkowej i Wschodniej do integracji z rynkiem wewnętrznym Unii Europejskiej” oraz w Aneksie do „Białej Księgi”. Barrier, które muszą pokonać polskie firmy jest bardzo dużo. Szczególnie ważny jest ich zespół zgrupowany w pakiet „Jakość produktów i usług”. Obejmuje on zagadnienia zarządzania jakością opartego na normach serii EN ISO 9000 i EN 45000 oraz Kompleksowym Zarządzaniu przez Jakość (TQM) – Total Quality Management. Normy serii EN ISO 9000 zawierają wymagania dotyczące systemów jakości, natomiast grupa norm serii EN 45000 określa zasady działania jednostek certyfikujących i laboratoriów. System TQM dotyczy kompleksowego stosowania jakości i możliwości rozwoju wieloletniej strategii firmy.

Do firm działających w sferze agrobiznesu odnosi się wspomniany już system HACCP oraz ISO 9002.

Z uzasadnionych względów społecznych, ekonomicznych i integracyjnych celowe wydaje się zastosowanie systemu HACCP w polskim agrobiznesie w sferze przedprodukcyjnej, produkcyjnej i poprodukcyjnej.

W sferze przedprodukcyjnej, w systemie HACCP, kontrola dotyczy surowców pochodzenia rolniczego (żywności, mleka, owoców, warzyw), sprawdzenia opakowań, materiałów pomocniczych, jakości wody, sprzętu transportowego (chłodzi, cystern) na zgodność z wymaganiami systemu. Podstawowe znaczenie w tym ogniwie agrobiznesu ma przede wszystkim sprawny odbiór surowców, pozyskanych we właściwy sposób i skierowanie ich do szybkiego przerobu.

Bardzo dużą rolę odgrywa na tym etapie przeszkolenie rolników i zapoznanie ich z wymaganiami odnośnie surowca i rygorystycznymi zasadami odbioru jakościowego. Niezbędne jest przekazanie informacji producentom surowców żywnościowych pochodzenia roślinnego i zwierzęcego o tym, że duża zawartość mikroorganizmów, antybiotyków, pestycydów, środków ochrony roślin stanowi duże zagrożenie dla zdrowia konsumentów oraz przeszkadza w dalszych procesach przetwórczych. Producent obecnie musi liczyć się z uzasadnionymi jakościowymi wymaganiami odbiorców, gdyż jak słusznie stwierdza A. Woś [13] „jakość jest kategorią ekonomiczną, gdyż ona definiuje produkt”. Jakość nadaje produktowi odpowiednią klasę, co ma bezpośredni związek z jego ceną. Produkt o niższej jakości od standardowej jest gorszym produktem i ma odpowiednio niższą cenę, która w konsekwencji warunkuje mniejszy dochód.

Uwzględniając coraz większe wymagania jakościowe surowców pochodzenia rolniczego współpraca rolników z odbiorcami powinna w najbliższej przyszłości oprzeć się na następujących zasadach:

- jakość surowca decyduje o jakości produktu końcowego,
- producent jest zainteresowany materialnie dostarczaniem surowca najlepszej kategorii,
- przetwórca jednoznacznie określa kryteria jakości i dysponuje środkami technicznymi do ich oceny.

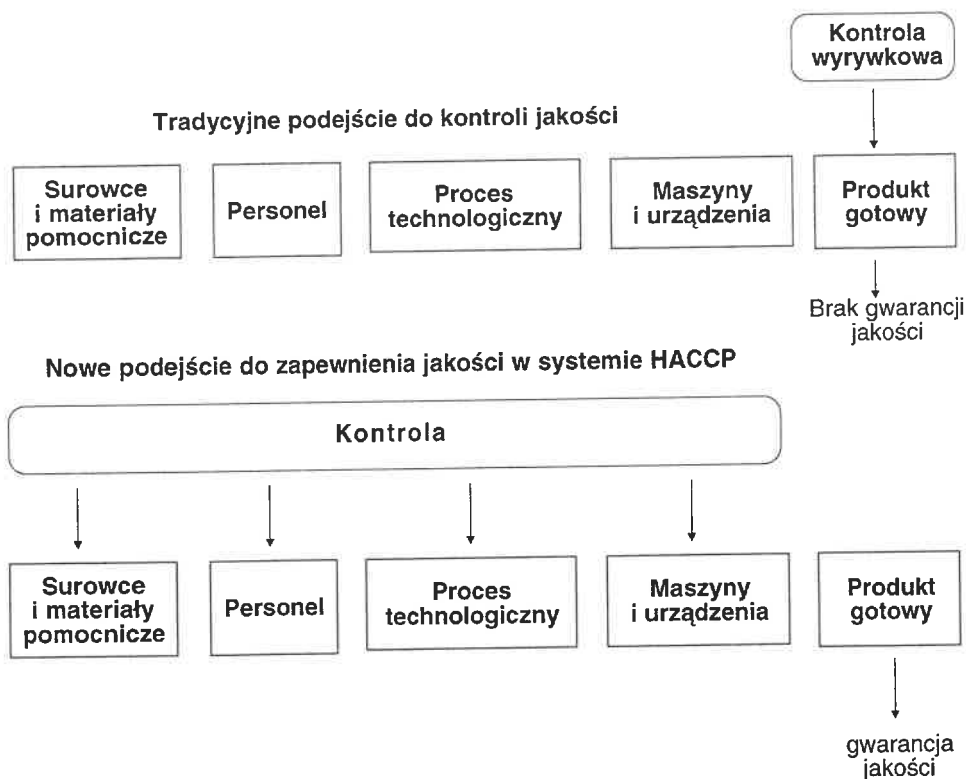
Szczególne uzasadnienie ma powszechne wprowadzenie systemu HACCP w sferze produkcyjnej agrobiznesu dotyczącej przemysłu rolno – spożywczego, gdyż następują w nim permanentnie duże zmiany. Polegają one na tym, że produkty spożywcze wytwarzane są coraz częściej w całkowicie zautomatyzowanych liniach produkcyjnych, w dużych ilościach, na bardzo wysoko wydajnych urządzeniach, obsługiwanych przez coraz mniejszą liczbę osób, co prowadzi do innego spojrzenia na jakość żywności i jej zapewnienie. Coraz trudniejsze staje się kontrolowanie i usuwanie wad podczas produkcji. Koszty usuwania wad rosną wraz ze stopniem przetworzenia żywności i wielkością produkcji. W procesach całkowicie zautomatyzowanych ponowne przetworzenie zapakowanych produktów spożywczych jest często praktycznie niemożliwe i zwiększa koszty produkcji. Wady dużo kosztują, zmniejszają zyski i wpływają na zmniejszenie konkurencyjności firm. W tym aspekcie zapewnienie odpowiedniej jakości jest sprawą szczególnie dużej wagi. System HACCP w przemyśle spożywczym obejmuje kontrolą wszystkie czynności, począwszy od sprawdzenia surowców i materiałów do produkcji, ocenę dostawców, bieżącą kontrolę i prewencję procesów technologicznych, poprzez sprawdzenie warunków sanitarnych i porządkowych pomieszczeń, następnie urządzeń produkcyjnych, maszyn i urządzeń kontrolno – pomiarowych, na kontroli gotowych wyrobów w momencie przekazywania ich do magazynów i hurtowni kończąc. W celu rzetelnego przeprowadzania ozna-

czeń i kontroli, firmy przetwórcze zobowiązane są do posiadania i wyposażenia laboratoriów analitycznych oraz mikrobiologicznych w odpowiednie urządzenia i odczynniki. Niezbędnym warunkiem do wprowadzenia systemu HACCP jest przeszkolenie wszystkich pracowników, założenie uproszczonej dokumentacji i sprawny przepływ informacji pomiędzy kierownictwem a pracownikami.

Należy zauważyć, że występuje zasadnicza różnica w kontroli jakości produktów w systemie tradycyjnym i przy zastosowaniu HACCP (rys. 1). Stosując tradycyjne podejście kontroluje się tylko wrywkowo próbki towarów, co oczywiście nie gwarantuje jakościowo dobrej żywności. Przy zastosowaniu systemu HACCP kontrolą objęta jest każda partia przetwarzanego surowca w ciągu całego procesu produkcyjnego. Rygorystycznie są również przestrzegane zasady higieny personelu i hal produkcyjnych. Taki sposób postępowania gwarantuje pełne bezpieczeństwo żywnościowe wytworzonego produktu.

Rys.1

Kontrola jakości produktu w systemie tradycyjnym i przy zastosowaniu HACCP

Źródło: Opracowano na podstawie [16]

Kolejnym ogniwem agrobiznesu jest sfera poprodukcyjna obejmująca cały ciąg dystrybucji art. żywnościowych z magazynu producentów do sieci detalicznej. W tym ogniwie również celowe jest wprowadzenie nadzoru HACCP.

Stosowanie systemu HACCP ma następujące zalety:

- zapewnia produkcję całkowicie bezpiecznej żywności,
- każda partia poddana jest kilku pomiarom,
- występuje możliwość przewidzenia potencjalnego zagrożenia,
- występuje możliwość szybkiego wykonania działań zapobiegawczych,
- ma miejsce kontrola szybka i tania,
- występuje samokontrola wśród pracowników.

W Polsce, rozporządzeniem MZiOŚ z dn. 22.08.1996 r., został wprowadzony obowiązek stosowania systemu HACCP w odniesieniu do dietetycznych środków spożywczych, używek przeznaczonych do celów dietetycznych i odżywek [8]. Natomiast w przygotowaniu znajduje się rozporządzenie MZiOŚ dotyczące możliwości stosowania HACCP w przetwórstwie żywności.

Wprowadzanie systemu HACCP w naszym kraju występuje w początkowym stadium o czym świadczy fakt, że system ten w 1998 r. realizowały zaledwie trzy zakłady mleczarskie, pięć cukrowni, kilka zakładów mięsnych i przetwórstwa owocowo – warzywnego oraz co dziesiąte przedsiębiorstwo przemysłu rybnego.

W najbliższej przyszłości należy oczekiwać upowszechnienia się tego systemu w polskim agrobiznesie, biorąc pod uwagę fakt, że od 1 stycznia 1999 r. Unia Europejska wymaga, by wszystkie wyroby przemysłu spożywczego, importowane do krajów członkowskich, wytwarzane były zgodnie z zasadami higieny i kontroli żywności na podstawie metody HACCP.

Słuszne jest zatem stwierdzenie W.E. Deminga [15], że: „Jakość trzeba wprowadzać, trzeba ją wypracować”. Wzrost poziomu jakości powinien wyrażać się nie tylko wzrostem satysfakcji klienta, ale i poprawą produktywności, wydajności i obniżki kosztów, a także zauważalnym wzrostem udziału danego produktu na rynku.

5. Uwagi końcowe

Podsumowując należy stwierdzić, iż priorytetowe znaczenie jakości produktów żywnościowych wytwarzanych w polskim agrobiznesie i celowość upowszechnienia systemu HACCP wynika z następujących przesłanek:

- zapewnienia zaopatrzenia konsumentów w żywność gwarantowanej jakości,
- postępującej dyferencjacji potrzeb i oczekiwań konsumentów,
- rosnącej konkurencji,
- zmieniającej się sytuacji na rynku wewnętrznym,
- perspektyw większego uczestnictwa na rynkach międzynarodowych,

- zmian w ustawodawstwie spowodowanych wymogiem kompatybilności w odniesieniu do rozwiązań Unii Europejskiej,
- postępie w rozwiązaniach technologicznych,
- konieczności upowszechniania stosowania systemu HACCP, jako metody zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego żywności.

LITERATURA

1. Baryłko-Pickielna N.: Konsument a jakość żywności. „Żywność. Technologia. Jakość”, nr 4 (5), 1995.
2. Crosby P.: Quality is Free: The Art of Making Quality Certain. Mc Graw-Hill, New York, 1979.
3. Ehiri J.E., Morris G.P., Mc. Ewen J.: Implementation of HACCP in Food Business: the Way Ahead. „Food Control”, rol.6, nr 6, 1995.
4. ISO – 9000.: Quality Management „System in the Food and Drink Industry. „Leatherhead Food Research Association, Training, 1995.
5. Kołożyn-Krajewska D.: Gwarantowana jakość mikrobiologiczna żywności a metody predykcyjne. „Żywność, Technologia. Jakość”, nr 2 (3), 1995.
6. PN-ISO 8402.: Zarządzanie jakością i zapewnienie jakości. „Terminologia”, 1996.
7. Recommended International Code of Practice. General Principles of Food Hygiene. Dokument Komisji Kodeksu Żywnościowego FAO/WHO 97/13, Rzym 1997.
8. Rozporządzenie MZiOS, z dn. 22.VIII 1996 r., w sprawie szczególnych warunków produkcji i wprowadzania do obrotu dietetycznych środków spożywczych, używek przeznaczonych do celów dietetycznych i odżywek. Dz. U. Nr 108, poz. 520.
9. Salermo-Kochman J.: Trzy szkoły jakości. [w:] Jakość wyrobów w gospodarce rynkowej. AE, Kraków, 1998.
10. Sikora T., Kołożyn-Krajewska D.: Zagwarantowanie bezpieczeństwa zdrowotnego żywności w produkcji, przetwórstwie i dystrybucji przy zastosowaniu HACCP. [w:] Jakość wyrobów w gospodarce rynkowej. AE, Kraków, 1998.
11. Skrzypek E.: Ekonomiczne aspekty kompleksowego zarządzania jakością w nowoczesnym przedsiębiorstwie. [w:] Jakość wyrobów w gospodarce rynkowej. AE, Kraków, 1998.
12. Windyga B.: Regulations on Health Quality of Food in the Context of Microbiological Requirements. Raport on Int. Conf. on Food and Nutrition Regulations Hold at National Food and Nutr. Inst. Warszawa, 1994.
13. Woś A.: Strategiczne cele rozwoju rolnictwa i jego otoczenia (studium teoretyczne). IERiGŻ, Warszawa, 1995.
14. Zalewski R.I.: HACCP i ISO 9000 jako narzędzia w dostosowaniu sektora rolno - spożywczego do reguł Rynku Europejskiego. [w:] Jakość wyrobów w gospodarce rynkowej. AE, Kraków, 1998.
15. Zanberg J.: Williams Edwards Deming – legenda zapewnienia jakości. „Quality Land”, nr 3, 1995.
16. Ziajka S., Dzwolak W.: Wdrażanie systemu HACCP w produkcji bezpiecznej żywności w Polsce. „Przemysł Spożywczy”, nr 6, 1998.

ANNA WACHOWIAK, ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA
Akademia Rolnicza w Poznaniu

ZMIANY STRUKTURALNE SPOŁECZEŃSTWA A POTENCJAŁ GOSPODARSTW DOMOWYCH I RODZIN DLA SPOŁECZEŃSTWA. NOWE OBLICZA DOMOWEJ EKONOMII

Wstęp

Wzajemnie powiązane, strukturalne zmiany społeczne dokonują się na poziomie społeczeństwa, rodziny i jednostek. Postępujące przemiany stanowią wyzwanie m.in dla domowej ekonomii. Określenie, jakiego rodzaju są to wyzwania, było głównym zadaniem III Kongresu Domowej Ekonomii, w którym uczestniczyły autorki niniejszego artykułu. Kongres ten odbył się w Bonn 25-29 IX 1999 roku, obradując pod hasłem: „Rodzina 2000”¹.

W prezentowanym cyklu kilku kolejnych artykułów, postaramy się zapoznać czytelników z wybranymi zagadnieniami, które były przedmiotem gorących debat międzynarodowego grona naukowców, przedstawiających problemy rodziny i domowej ekonomii, zarówno z perspektywy globalnej, uniwersalnej, jak i tej uwzględniającej narodową specyfikę.

Sprawą, która nie budziła kontrowersji, był zgodny pogląd, iż rzeczą konieczną staje się ocena bieżących strategii rozwoju pod kątem wzmocnienia rodziny, aby z powodzeniem zmagą się ona ze zmianami i osiągnęła trwale pomyśłe warunki życia. Pomimo postępującego zmniejszania się rozmiarów rodziny oraz coraz większego zróżnicowania jej form, rodzina oraz różnorodne gratyfikacje płynące z życia rodzinnego, nie przestają być najważniejszym społecznym, emocjonalnym oraz materialnym systemem oparcia dla jednostek. Jednakowoż coraz bardziej upowszechniające się zróżnicowanie form życia rodzinnego kontestuje tradycyjną koncepcję rodziny nuklearnej oraz pojęcie o tym, czym jest „dobra

¹ Zob.: A.Swulińska-Katulska, Anna Wachowiak: Doradztwo rolnicze a domowa ekonomia. ZDR 1999, nr 4, s. 53.

rodzina". Akceptacja tych sprzeczności oraz nauczenie się, „jak z nimi żyć”, stanowią witalną strategię przetrwania dla rodziny przyszłości.

Wyzwania dla rozwoju społecznego – wobec polaryzacji gospodarstw

Regionalne nierówności i polaryzacja gospodarstw domowych w zakresie akumulacji zasobów, stawia wyzwanie dla egalitarnego rozwoju społecznego w XXI wieku, który widziany jest jako wiek zmniejszającej się podaży usług oraz bezrobocia i konieczności wsparcia dochodów drugiej generacji. Można zadać sobie dalsze pytanie, jakie skutki wywoła coraz bardziej rozszerzający się globalny rynek oraz wzrastająca konkurencja, tak dla ekonomicznej, jak i społecznej polaryzacji rodzin oraz gospodarstw domowych.

Wprowadzone niedawno pojęcie „zagubionego obywatelstwa” odzwierciedla poszerzającą się stopniowo przepaść pomiędzy rolą konsumenta a obywatela, w wyniku czego rola obywatela traci jakby coraz bardziej na swej wyrazistości. Coraz bardziej ekspandujący rynek konsumpcji oraz rosnące rozmiary samej konsumpcji sprawiają, iż to właśnie rola konsumenta zaczyna stanowić zasadniczą część ludzkiego życia i sposobu budowania własnej tożsamości. Taki stan rzeczy ma swoje uwarunkowanie nie tylko w ekspansji rynku. Również rozczarowanie i brak zaufania do bloku władzy manifestują się między innymi w odwróceniu się wielu obywateli tyłem do wyborów parlamentarnych we własnych państwach, powodując eskapizm w rolę konsumenta.

Stwarza to takie m.in. ważne pytania: w jaki sposób zaktywizować ludzi, aby sami wywierali wpływ na swoje życie oraz położenie społeczne jako obywatele, a nie tylko jako konsumenci? W jaki sposób uniknąć braku bezpieczeństwa, wynikającego z braku równości, w kierunku świadomego obywatelstwa? Jak kreować możliwości i przestrzeń społeczną dla odpowiedzialności i odpowiedzialnego działania?

Rosnący brak bezpieczeństwa spowodowany przez zakłócenia na rynku pracy, problemy związane z zanieczyszczeniem środowiska oraz zróżnicowanie społeczne – kładą się cieniem na codziennym życiu. Konflikty społeczne pomiędzy różnymi grupami etnicznymi i religijnymi, międzynarodowy terroryzm oraz wiele postaci fundamentalizmu - zagrażają pokojowi w europejskich społeczeństwach.

Jak to się wszystko ma do domowej ekonomii?

Z pewnością profesjonalna, teoretyczna domowa ekonomia, nastawiona na aplikację w gospodarstwie domowym, stanowi proaktywne narzędzie w zarządzaniu zmianami w sposobie funkcjonowania rodziny. Praktyczne zastosowanie opartej na badaniach wiedzy - odnoszącej się tak do sposobu funkcjonowania gospodarstwa, jak i rodziny - umożliwi rodzinie rozwój, poprzez wdrażanie wielu praktycznych projektów. Z drugiej strony ma wpływ na kształtowanie

polityki w określonym kierunku, korzystnym dla funkcjonowania określonego typu gospodarstwa domowego (J.Leskinen, 1999).

Wewnątrz europejskich społeczeństw, z wyjątkiem Wschodniej Europy, następuje szybkie przesuwanie się przemian społecznych w kierunku postmodernizmu. Bardzo ważnym elementem obecnego etapu w tym procesie jest – jak wiemy – wzrastająca dominacja sektora usług, ponad sektorem przemysłowym. Innym elementem tego procesu jest przesunięcie akcentu z wartości materialistycznych na indywidualistyczne. Wskazuje się, iż fazę postmodernistyczną osiągnęły już takie kraje jak: państwa nordyckie i Holandia, a także: Szwajcaria, Wielka Brytania, państwa Europy Centralnej i dalej: Hiszpania, Portugalia, Irlandia.

Gospodarstwa domowe i rodziny są zarówno aktywnymi graczami, ale również czasami ofiarami procesów postmodernizmu. Model rodziny, opisany jako dominujący przez amerykańskiego funkcjonalistę T. Parsonsa, tj. rodziny składającej się z pary małżeńskiej i przeciętnie dwojga dzieci, a więc zachodni model rodziny nuklearnej, stracił swoją normatywną funkcję i dominującą pozycję. Dla kontrastu – wiele gospodarstw domowych wyłoniło się z tego, co dzisiaj zyskało etykietkę postmodernistyczną, tj. jednoosobowe gospodarstwa młodych pojedynczych osób, żyjących samotnie lub też będących w parze, lecz zamieszkających osobno, następnie niezamężne pary bez dzieci (związki kohabitacyjne), jak i zamężne pary bez dzieci, rodziny z jednym dzieckiem, jak i rodziny monoparentalne (t.j. samotnego rodzica z dzieckiem lub dziećmi). Ekstremalnym modelem postmodernistycznym są sztuczne rodziny nuklearne, ustanowione za pomocą reprodukcyjnej medycyny, jak i rodziny binuklearne, tzn. takie, które dzielą się wzajemnie opieką nad dziećmi po rozwodzie lub po nieformalnej separacji. Rośnie również na znaczeniu nowy typ rodziny rozszerzonej, jako efekt separacji lub rozwodu, a także powtórnego małżeństwa. Poza tymi postmodernistycznymi formami małżeństwa i rodziny znajdujemy także poprzednią modernistyczną postać rodziny nuklearnej, która przecież nie umarła całkowicie.

„Techniczne powody” przemian społecznych (tzn. rozwój cywilizacyjny), jak i rezultaty w postaci przemian strukturalnych w gospodarstwach domowych oraz rodzinach, spowodowały iż ich dość odległe skutki są już teraz dość łatwe do przewidzenia. Są to spadek wskaźnika zawieranych małżeństw, wzrost wskaźnika urodzeń poza małżeństwami, lecz głównie i przede wszystkim zmniejszanie się populacji z jednej strony, a z drugiej wydłużanie ludzkiego życia. Ten ostatni czynnik zasługuje na szersze omówienie.

Gospodarstwa domowe osób starszych a gerontologia społeczna

Wzrost populacji osób starszych powoduje, jak określają to niektórzy socjologowie tzw. społeczne starzenie (M.Burkhard Piorkowsky, 1999), tzn. rosnący odsetek w globalnej populacji ludzi powyżej 65 roku życia. Szacuje się, że w roku 2025 na świecie będzie żyło ponad 800 milionów ludzi powyżej 65 roku

życia, z tego dwie trzecie w krajach rozwiniętych. Demograficzne szacunki wskazują też, że roczny przyrost ludności powyżej 65 roku życia będzie wynosił około 2% rocznie, podczas gdy niemowląt tylko 0,2%. W Polsce natomiast obecna liczba ludności w wieku powyżej 65 lat wynosi już 16,2 %, tj. 6.269 tys. (Z. Kawczyńska-Butrym, 1999). Dodatkowego dramatyzmu nabiera fakt, iż więzi rodzinne stają się coraz bardziej rozluźnione. Coraz bardziej popularna staje się forma tzw. *rodziny konfederacyjnej*, tzn. luźno powiązanej rodziny prokreacji z rodziną pochodzenia, a system zabezpieczeń społecznych coraz bardziej załamuje się.

Czynniki te stały się głównym powodem socjologicznych zainteresowań badaniami nad problemami ludzi starych. Liczbowy i procentowy wzrost populacji ludzi starych, w połączeniu z przemianami w strukturze rodziny współczesnej przysporzył wielu problemów natury medycznej, ekonomicznej, socjalnej i psychospołecznej, wymagających badań naukowych i rozwiązań praktycznych. Jeden z głównych nurtów rozważań tutaj obecnych to polityczna ekonomia starości. W tym ujęciu starość widziana jest przede wszystkim jako produkt polityki socjalnej, podziału pracy, różnic ekonomicznych i społecznych. Współczesne społeczeństwa „nadają” ludziom starym status osób zależnych, poprzez obniżanie ich dochodu i pozycji społecznej. Teoria naznaczania społecznego wskazuje na podatność ludzi starych na mechanizm naznaczania społecznego. Utrata ról społecznych i brak odniesienia pozostawiają osobę starszą w pewnej izolacji, sprzyjając autoidentyfikacji osoby zależnej, dostosowującej swoje zachowanie do tej autoidentyfikacji. Ten obraz (tzw. bezrolnej roli, tj. roli bez praw i obowiązków) jako nie w pełni adekwatny odrzucają ci socjologowie, którzy ukazują problem starości z innej perspektywy (Encyklopedia Socjologii, K-N 1999). Wskazując na wyłączenie się selektywne osób starszych, podkreślają inny charakter aktywności osób starszych. Tak czy owak pewne jest jednak, iż gospodarstwa domowe ludzi starszych posiadają swoją specyfikę, wynikającą zarówno z charakterystyki demograficznej osób tworzących te typy gospodarstwa jak i z ich sytuacji dochodowej. Sytuacja dochodowa niestety nie jest dobra w Polsce. Wyniki sondażu CBOS przeprowadzone pod koniec ubiegłego roku wskazują, iż prawie 1/3 osób starszych żyjących w miastach (32,8 %) deklaruje złe samopoczucie, a na wsi odsetek ten wzrasta do 41,2%. Podobne wyniki podaje raport o rozwoju społecznym – Polska 1999 „Ku godnej i aktywnej starości”, przygotowany przez ekspertów w ramach Programu ONZ ds. Rozwoju (UNDP) i Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych. Na przeszkodzie godnej starości stać może również niewspółmierny do stopnia inflacji - stopień rewaloryzacji rent i emerytur w Polsce. Ten pierwszy wynosi około 8,7 %, a indeksacja niewiele powyżej 5% w 1999 roku.

Efekty zmian globalnych w różnych typach gospodarstw domowych

Społeczne efekty przemian globalnych prowokują do kontrowersyjnych dyskusji. Wyłaniają się z niej dwie sprzeczne tezy. Z jednej strony podkreśla się

indywidualizację, powodującą strukturalne zaniedbanie funkcjonalnych subsystemów społecznych, co obraca się przeciw rodzinie. Teza przeciwna mówi, iż każdy społeczny subsystem posiada swoją specyficzną racjonalność, która nie różni się od systemu rodziny nuklearnej. Oznacza to, iż pewne funkcje będą stałe, np. funkcja ekonomiczna. Z drugiej jednak strony niektóre z nich (np. pewne, nowe typy gospodarstw, wykreowane przez postmodernizm), nie spełniają już dłużej wszystkich funkcji, o których wspomina parsonowski model rodziny nuklearnej – tj. biologicznej reprodukcji, socjalizacji oraz wychowywania potomstwa. *Rozpatrywanie grup rodzinnych i typów gospodarstw domowych dokonuje się więc głównie pod kątem rynków produktów i ich dostępności.* Z drugiej strony nowe, postmodernistyczne gospodarstwo domowe oznaczać będzie podniesienie jakości życia i indywidualnej autonomii - a więc życie w harmonii z sobą, intensyfikację działań ruchów zielonych, które będą coraz więcej miały do powiedzenia w swym oddziaływaniu na rząd, wzrost funkcji ekologicznej tj. ochrony środowiska, w swym wymiarze mikro- jak i makroekonomicznym, globalną solidarność, tj. akceptację wszystkich narodowych i etnicznych grup. Biorąc pod uwagę rekonstrukcję i wzmocnienie społecznej funkcji poprzedniej, modernistycznej rodziny nuklearnej, warte uwzględnienia staje się rozważenie tzw. „Nowej Kultury Rodziny”, które wymaga skupienia się na takich zagadnieniach jak: wzory tworzenia rodziny, rodzicielstwo oraz niezwykle aktualna funkcja międzypokoleniowej odpowiedzialności. Ponadto powinna być wzmocniona nowa funkcja rodziny i jej nowa rama – orientacja ekologiczna, w związku z ekologicznym rynkiem. Nowe formatywne elementy ramy, charakterystyczne dla polityki rodzinnej, będące swoistym *signum temporis*, to pomoc związana ze startem młodej, tworzącej się rodziny, a zwłaszcza przysposobienie, pomoc i poradnictwo w zakresie samopomocy. Koresponduje to ze wspomnianą już indywiduacją życia. Ustalenie i ochrona tych ram stanowi główny cel systemu politycznego społeczeństwa, gdyż właściwe wypełnienie przez rodzinę swych społecznych funkcji stanowi publiczne dobro. Być może występuje potrzeba nowego rodzaju ukierunkowania i pomocy rodzinie w dzisiejszym pluralistycznym społeczeństwie. Będzie to stanowić przedmiot publicznej dyskusji.

Obecne strukturalne zmiany dokonują się pod szyldem „globalizacji”. Idą one ręką w rękę z digitalizacją oraz indywiduacją. Podstawą tego rozwoju jest fakt, że produkty są miniaturyzowane, produkcja do pewnego stopnia dematerializuje się, a koszty transakcji (np. transport, komunikacja), w bardzo dużym stopniu zmniejszają się. Upadek ekonomii centralnie planowanej zdaje się, że ostatecznie przekonał ludzi iż istnieje tylko jeden skuteczny mechanizm regulowania ekonomii - wolny rynek.

Jakość życia a typ gospodarstwa domowego.

Wiejskie gospodarstwo domowe w badaniach nad jakością życia

Jakość życia, a mówiąc ściślej sposób konceptualizacji tej problematyki, ulegał zmianie począwszy od lat sześćdziesiątych, kiedy zaczęto prowadzić tego rodzaju badania. „Pojęcie jakości życia JŻ, które ściśle wiązało się z problematyką powodzenia w życiu, można rozpatrywać z dwóch różnych punktów widzenia:

1. Obiektywna JŻ, która opiera się na analizie obiektywnych wskaźników takich jak: dochód, poziom wykształcenia, ilość dzieci, poziom życia, sposób odżywiania, itd. oraz
2. Subiektywnie postrzegana JŻ, oceniana przez respondenta.

Od czasu drugiej wojny światowej przeważającą metodą mierzenia postępu ludzkości jest metoda ekonometryczna, ze wskaźnikami takimi jak dochód narodowy brutto, mający mierzyć dobrobyt. Niezadowolenie z takiej metody doprowadziło do wyodrębnienia serii „społecznych wskaźników”, rozwiniętych w latach siedemdziesiątych. Ostatnio pojawiły się one w opracowanym przez ONZ Programie Rozwoju – UNDP Indeksie Rozwoju Społeczeństwa (Human Development Index), który oprócz dochodu narodowego uwzględnia takie wskaźniki jak: śmiertelność niemowląt, umiejętność czytania i pisanie, ogólny poziom wykształcenia ludności, dostęp do środków masowego przekazu” (B. Wejnert, 1999), stwarzające bardziej adekwatny sposób mierzenia oceny jakości życia. W ten sposób opracowują swoje analizy m.in. Międzynarodowe Biuro Pracy czy też Bank Światowy.

Demokracja, systemy elektoralne, wolny rynek, jak i swobodny dostęp do dóbr i towarów konsumpcyjnych w żadnym wypadku - jak się okazuje - nie wpływają w sposób automatyczny na wzrost zadowolenia ludzi z życia. Mierzona obiektywnymi wskaźnikami Jakość Życia, nie znajduje odzwierciedlenia w subiektywnym poczuciu jednostek, że żyją w lepszej rzeczywistości, że nastąpił w ich życiu wzrost. Rozbieżności pomiędzy obiektywną JŻ a subiektywną JŻ mają ogromne społeczne i polityczne implikacje (np. wywierają wpływ na opinie oceniające działania przywódców politycznych). Badania poświęcone społecznym skutkom dostosowywania się do gospodarki rynkowej mają istotne znaczenie. Wynika to między innymi z faktu, że poparcie dla demokracji i kierunku społecznych przeobrażeń uwarunkowane jest również poparciem społecznym dla zachodzących zmian. W niektórych grupach społecznych stopień tego poparcia jest niewielki (np. w Polsce, wśród ludności wiejskiej, obiektywny i subiektywny wskaźnik JŻ jest niski). Badacze problematyki jakości życia, dostrzegając często występujący kontrast, rozbieżności pomiędzy obiektywnymi wskaźnikami JŻ (wskazującymi na ewidentny wzrost jakości życia), a subiektywnymi wskaźnikami JŻ (wskazującymi na jego spadek), zadawali sobie pytanie - czy „zespół obiektywnych zmian na lepsze w życiu ludzi przynosi w rezultacie

czysty zysk czy stratę jeśli chodzi o indywidualną ocenę J.Ż. W krajach byłego bloku komunistycznego - obiektywnie wiele zmian, mogło by się wydawać, prowadzi do poprawy egzystencji materialnej, jednak zaburzenia w życiu społecznym, w życiu społeczności lokalnej, w życiu małżeńskim i rodzinnym, mogą prowadzić do niskich rezultatów w aspekcie subiektywnej oceny J.Ż." (B.Wejnert, 1999).

Brak konsekwentnych korelacji pomiędzy jednym i drugim wskaźnikiem J.Ż., wskazuje na nieodzowną konieczność oceny obu typów wskaźników w każdym badaniu. Dla badaczy zainteresowanych problematyką gospodarstwa domowego i domowej ekonomii ciekawym może się okazać spostrzeżenie, iż wśród ważnych życiowych problemów, składających się na subiektywną ocenę J.Ż., dla respondentów najważniejsze są problemy związane m.in. z: rodziną, mieszkaniem, pracą i dochodem. Ponadto, przy globalnej ocenie stopnia satysfakcji z życia bada się także takie dodatkowe problemy jak:

- 1) osobista satysfakcja z poziomu obecnych osiągnięć oraz
- 2) satysfakcja ze stopnia realizacji własnych aspiracji.

Luka pomiędzy realnymi osiągnięciami a aspiracjami i możliwe tutaj do dostrzeżenia dysproporcje, również decydują znacznie o subiektywnym poziomie J.Ż. Mikro i makro determinanty zadowolenia z życia, wskazują na złożoność problemów decydujących w każdym indywidualnym przypadku o J.Ż. Społeczeństwo przechodzące gwałtowne zmiany społeczno-polityczne, powiązane z przekształceniami mikro- i makro-społecznymi, z nierównomiernie rozłożonym podziałem dóbr społecznych, dysproporcjami w poziomie życia, które zderzają się z rozbudzonymi aspiracjami i motywacjami ludzi, powinny być szczególnie starannie diagnozowane w aspekcie potrzeb i oceny sytuacji życiowej różnych grup społecznych. Zwłaszcza znajomość sytuacji życiowej mniej uprzywilejowanych grup społecznych, mierzona skalami nie tylko ekonometrycznymi, lecz również indeksami UNDP (Indeks Rozwoju Społeczeństwa), powinna być przesłanką dla polityki społecznej. W centrum zainteresowania powinny się więc znaleźć przede wszystkim rodziny wiejskie i wiejskie gospodarstwo domowe, w których dysparytet dochodowy jest największy. Pociąga to za sobą inne problemy, mające zgeneralizowany charakter. Wydaje się więc nam rzeczą szczególnie ważną, aby doradcy rolniczy i władze samorządowe, układając swoje plany działania, nie tracili z pola widzenia spraw związanych z kryteriami oceny jakości życia tak, aby pomóc w udostępnianiu równiejszych szans obywatelom, a tym samym podnieść poziom rozwoju społecznego na wsi.

LITERATURA:

1. M. Burkhard Piorkowsky, (Germany): Plenary presentation at the European Conference, (Bonn IX 1999).
2. Encyklopedia socjologii (K-N; Oficyna Naukowa – Warszawa 1999).

3. Z. Kawczyńska-Butrym: Seniorzy w rodzinie. Przegląd badań. [w]: Problemy Rodziny 5-6, 1999, s. 33.
4. J. Leskinen, (Finland): Plenary presentation at the European Conference of the German Association of Home Economics „Families 2000”, (Bonn IX 1999).
5. A. B. Muir, (United Kingdom): Plenary presentation at the European Conference, (Bonn IX 1999).
6. H. Steinmüller, (Germany): Plenary presentation at the European Conference, (Bonn IX 1999).
7. B. Wejnert: Problematyka subiektywnej i obiektywnej jakości życia w badaniach amerykańskich (tekst w druku 1999).

WINCENTY WRZEŚNIEWSKI
Akademia Rolnicza w Poznaniu

PORADNICTWO PSYCHOLOGICZNO-PEDAGOGICZNE W PRACY DORADCY ROLNICZEGO

Wprowadzenie

Pogłębiający się kryzys ekonomiczny polskiej wsi powoduje, że rodzina rolnicza przeżywa dziś poważne trudności ekonomiczne, które determinują postawy i zachowanie jej członków.

Należy się więc spodziewać, że doradca rolniczy będzie się spotykał coraz częściej także z problemami edukacyjnymi i wychowawczymi rodziny rolniczej, które będą zgłaszane przez rolników równolegle z kwestiami branżowymi i ekonomicznymi. Na te problemy nie może być obojętny doradca rolniczy. Powinien udzielić określonej porady oraz wskazać osoby lub instytucje, do których będzie się mógł zgłosić rolnik.

Biorąc pod uwagę, że wielu doradców rolniczych posiada przygotowanie pedagogiczne i często wieloletni staż pracy w szkole podstawowej lub rolniczej mogliby oni być doskonałym ogniwem przekazu informacji między rodziną rolniczą (środowiskiem rolniczym) a władzami administracji państwowej i samorządu terytorialnego oraz szkołami. Wiele rodzin rolniczych jest bardziej otwartych i szczerych w kontakcie z doradcą rolniczym, z którym spotyka się na co dzień, niż z urzędnikiem administracji państwowej, czy też samorządowej.

W prezentowanym artykule przedstawiono kluczowe informacje na temat poradnictwa psychologiczno-pedagogicznego, z którego aktualnie rodziny rolnicze korzystają w niewielkim stopniu.

1. Podstawy prawne poradnictwa psychologiczno – pedagogicznego

Powstanie poradnictwa psychologiczno-pedagogicznego i zawodowego w Polsce datuje się na początek XX wieku. Generalnie rozwijało się ono w czterech kierunkach:

- a) opieka nad dziećmi mającymi trudności w obowiązkach szkolnych,

- b) pomoc uczniom w wyborze określonego zawodu,
- c) opieka psychologiczno-pedagogiczna nad szkołami,
- d) badanie stopnia upośledzenia umysłowego dzieci.

Aktualna ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 roku (Dz. U. nr 95, poz. 425) wraz z późniejszymi zmianami, zapewnia „dostosowanie treści, metod i organizacji nauczania do możliwości psychofizycznych uczniów, a także możliwości korzystania z opieki psychologicznej i specjalnych form pomocy dydaktycznej” (Art. 1, pkt. 4). Formą działalności dydaktyczno-wychowawczej są „zajęcia korekcyjno-wyrównawcze organizowane dla uczniów mających trudności w nauce oraz inne zajęcia wspomagające rozwój dzieci i młodzieży z zaburzeniami rozwojowymi, (Art. 64, pkt. 3). Ponadto poradnie wychowawczo-zawodowe, psychologiczno-pedagogiczne oraz inne poradnie specjalistyczne funkcjonujące w ramach systemu oświaty udzielają „dzieciom i młodzieży, rodzicom i nauczycielom specjalistycznej pomocy psychologiczno-pedagogicznej, a także pomocy uczniom w wyborze kierunku kształcenia i zawodu” (Art. 2, pkt. 4).

Zagadnienia powyższe zostały szczegółowo przedstawione w Rozporządzeniach Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 maja 1993 roku w sprawie zasad udzielania uczniom pomocy psychologicznej i pedagogicznej (Dz. Urz. MEN nr 6, poz. 19) oraz 11 czerwca 1993 roku, w sprawie organizacji i zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych oraz innych publicznych poradni specjalistycznych (Dz. U. nr 67, poz. 322).

Na podstawie Rozporządzenia MEN z dnia 19 kwietnia 1999 roku, w sprawie zasad oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania egzaminów i sprawdzianów w szkole „nauczyciel jest zobowiązany, na podstawie pisemnej opinii poradni psychologiczno-pedagogicznej lub innej poradni specjalistycznej, obniżyć wymagania edukacyjne, o których mowa w §4, ust. 1, w stosunku do ucznia u którego stwierdzono specyficzne trudności w uczeniu się lub deficyty rozwojowe, uniemożliwiające sprostanie wymaganiom edukacyjnym wynikającym z programu nauczania” (Dz. U. Nr 41, poz. 413).

Z kolei Rozporządzenie MEN z dnia 15 lutego 1999 roku, w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych, upoważnia dyrektora szkoły do „zorganizowania zajęć dla grupy uczniów, z uwzględnieniem ich potrzeb i zainteresowań, w tym zajęć wyrównawczych”, w ramach tzw. godzin do dyspozycji dyrektora szkoły, które są organizowane, jeśli są stosowne środki finansowe (Dz. U. Nr 14, poz. 128 i nr 41, poz. 415).

Organizację i prowadzenie różnych form pomocy psychologicznej, pedagogicznej oraz rewalidacji indywidualnej określa Zarządzenie nr 29 MEN, z dnia 4 października 1993 roku, w sprawie zasad organizowania opieki nad uczniami niepełnosprawnymi i ich kształcenia w ogólnodostępnych i integracyjnych publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach oraz organizacji kształcenia spe-

cjalnego (Dz. Urz. MEN nr 9, poz. 36) oraz Rozporządzenie MEN z dnia 21 lutego 1994 roku w sprawie rodzajów i zasad działania publicznych placówek opiekuńczo-wychowawczych i resocjalizacyjnych oraz ramowych statutów tych placówek (Dz. U. nr 41, poz. 156 oraz nr 67, poz. 758 z 1999 r.).

Natomiast zasady dokumentacji zajęć dydaktyczno-wyrównawczych i specjalistycznych określa Rozporządzenie MEN z dnia 19 kwietnia 1999 roku, w sprawie sposobu prowadzenia przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki dokumentacji przebiegu nauczania, działalności wychowawczej i opiekuńczej oraz rodzajów tej dokumentacji (Dz. U. nr 41, poz. 414).

2. Formy pośredniej pomocy udzielanej przez poradnie psychologiczno-pedagogiczne

W ramach form pośredniej pomocy udzielanej dzieciom i młodzieży, dominują głównie orzeczenia kwalifikujące do:

- indywidualnego nauczania,
- kształcenia integracyjnego,
- kształcenia w szkołach średnich dla uczniów z problemami zdrowotnymi,
- specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych,
- placówek resocjalizacyjnych,
- domów dziecka oraz rodzinnych domów dziecka,
- kształcenia z wadami różnych zmysłów,
- kształcenia upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim, umiarkowanym, znacznym i głębokim,
- kształcenia niedostosowanych społecznie i uzależnionych.

Ponadto poradnie opiniują wnioski w sprawie :

- odroczenia obowiązku szkolnego,
- przyspieszenia obowiązku szkolnego,
- zezwolenia na indywidualny tok nauki,
- obniżenia wymagań programowych,
- zwolnienia z nauki przedmiotów,
- kwalifikowania do klas wyrównawczych i terapeutycznych,
- skierowania do szkoły przysposabiającej do pracy zawodowej,
- skierowania do placówki opiekuńczo-wychowawczej.

3. Formy bezpośredniej pomocy udzielanej przez poradnie psychologiczno-pedagogiczne

Do form bezpośredniej pomocy należą zajęcia i porady prowadzone przez pracowników poradni, na przykład:

- zajęcia z uczniami zdolnymi,
- zajęcia korekcyjno-kompensacyjne,
- zajęcia związane z wyborem zawodu,
- zajęcia dla dzieci mających trudności w nauce szkolnej,
- zajęcia antystresowe dla maturzystów,
- terapia logopedyczna,
- terapia dla dzieci z mózgowym porażeniem,
- terapia dla dzieci moczących się,
- terapia dla zagrożonych uzależnieniami,
- terapia dla dzieci z zaburzeniami nerwicowymi,
- konsultacje dla zagrożonych sektami.

4. Inne usługi świadczone przez poradnie psychologiczno-pedagogiczne

Poradnie prowadzą także:

- doskonalenie nauczycieli,
- ekspertyzy stanu placówek oświatowych i wychowawczych,
- działalność wydawniczą i promocyjną w zakresie wiedzy i terapii psychologiczno-pedagogicznej (ulotki, broszury, programy radiowe, telewizyjne i komputerowe),
- poradnictwo sądowe,
- zajęcia edukacyjne dla rodziców dzieci jękających się, moczących się, upośledzonych, uzależnionych, z wadami słuchu, dyslektycznych i innych.

Ważną formą pomocy dla młodzieży jest udzielanie porad w ramach „Telefonu Zaufania”, która polega na tym, że specjaliści poradni psychologiczno-pedagogicznej pełnią dyżury w Młodzieżowym Telefonie Zaufania (MTZ). Kluczową zasadą MTZ jest zapewnienie osobom kontaktującym się dostępności przez całą dobę, anonimowości, życzliwości i wyczerpujących informacji.

Najczęstszą tematyką poruszaną przez młodzież w trakcie komunikowania się z MTZ jest przeważnie:

- alkoholizm i narkomania,
- przemoc w rodzinie,
- problematyka dojrzewania (antykoncepcja, ciąża, itp.),
- niepowodzenia w szkole,
- wybór zawodu,
- depresja (tendencje samobójcze, osamotnienie, itp.) i inne.

5. Inne instytucje świadczące bezpłatne porady psychologiczno-pedagogiczne dla młodzieży i rodziców

Bezpłatne porady specjalistyczne w zakresie rozwiązywania problemów życiowych dzieci, młodzieży i rodziców udzielają także różne instytucje i stowarzyszenia:

1. W zakresie problematyki szkolnej i rodzinnej:
 - Komitet Ochrony Praw Dziecka,
 - Pogotowie Opiekuńcze,
 - Policyjna Izba Dziecka,
 - Ośrodek Adopcyjno-Opiekuńczy,
 - Wojewódzka Przychodnia Odwykowa.
2. W zakresie problematyki uzależnień:
 - „MONAR”,
 - Psychologiczny Telefon Zaufania,
 - Wojewódzkie Centrum Medycyny Pracy.
3. W zakresie problematyki sekt:
 - Dominikańskie Centrum Informacji o Sektach i Nowych Ruchach Religijnych.

6. Wnioski

1. Rolnicze służby doradcze powinny w większym stopniu uwzględniać w codziennej pracy pomoc poradni psychologiczno-pedagogicznych oraz wychowawczo-zawodowych w celu przezwyciężania stresu, lęków i zagubienia w rodzinach rolniczych, uczenia pozytywnego myślenia i kreatywnych postaw.
2. Koniecznym jest przeprowadzenie cyklu konferencji dla doradców rolniczych poświęconych tematyce psychologiczno-pedagogicznej, a zwłaszcza w zakresie doskonalenia asertywności rolników.

INFORMACJE

ANNA PABICH

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu*

POTRZEBY SZKOLENIOWE DORADCÓW OŚRODKÓW DORADZTWA ROLNICZEGO

W końcu 1999 roku przekazano dla potrzeb doradztwa zaktualizowaną „Ofertę – informator szkoleniowy 2000”, zawierający 177 propozycji szkoleniowych planowanych do realizacji w 2000 roku przez jednostki naukowo-badawcze, uczelnie rolnicze, fundacje, stowarzyszenia i inne. Oferta ta różni się nieco od swojego pierwszego wydania w 1998 roku, zarówno pod względem treści jak i form proponowanych szkoleń. W tym roku pojawiło się dużo tematów problematyki Unii Europejskiej dotyczących wykorzystania środków pomocowych z funduszy przedakcesyjnych, zarządzania projektami, strategii rozwoju lokalnego itp. Więcej jest krótkich form w postaci seminariów i warsztatów tematycznych.

Które, z proponowanych na 2000 rok tematów szkoleń najbardziej odpowiadają potrzebom doradców określono na podstawie ankiet uzyskanych z 29 ODR (wg poprzedniego układu wojewódzkiego, bez ankiet RCDRRiOW). Przy wyborze tematów nie brano pod uwagę kosztów uczestnictwa, ani nie była to deklaracja uczestnictwa w doskonaleniu.

Przy nieograniczonej liczbie wskazywanych tematów spośród 177 ofert szkoleniowych, liczba uznanych za przydatne w doskonaleniu w poszczególnych ODR była dość zróżnicowana i wynosiła od 104 do 25. Najmniej uznania w opinii doradców zyskały tematy z działu 05 przetwórstwo spożywcze. Połowa spośród udzielających odpowiedzi nie wybrała żadnej oferty z tego działu. Osiem ofert szkoleniowych z całego informatora nie zyskało zainteresowania doradców ODR, sześć z nich to studia podyplomowe.

Największe zainteresowanie (15 pkt. i więcej na 29 możliwych) wykazali doradcy wobec 41 ofert szkoleniowych, najwięcej w działach:

07 rozwój wsi, przedsiębiorczość	9
06 zarządzanie, ekonomika rachunkowość	8
01 produkcja roślinna	6
02 produkcja zwierzęca	6
03 ogrodnictwo	5
05 wiejskie gospodarstwo domowe	2
08 ekologia i ochrona środowiska	2
10 inne	2
09 metodyka doradztwa, pedagogika	1

Oferty cieszące się największym zainteresowaniem doradców pochodzą z następujących instytucji:

KCDRRiOW Oddział Poznań	9
Instytut Sadownictwa i Kwiaciarstwa	4
RCDRRiOW Radom	4
IHAR, KCDRRiOW Brwinów, RCDRRiOW Poświętne	po 3
IBMER, IOR, RCDRRiOW Stare Pole, Barzkowice	po 2

Przyjmując wskazanie na wybrany temat w Ofercie przez ośrodek doradztwa rolniczego jako jeden punkt, uszeregowano tematy szkoleń wg stopnia zainteresowania. Liczba punktów oznacza liczbę ODR wskazujących na dany temat jako odpowiadający potrzebom doskonalenia danej instytucji (tabela 1).

Wśród zaproponowanych w Ofercie tematów szkoleń, najbardziej odpowiadających potrzebom doradców najczęściej dotyczy zagadnień rozwoju wsi i przedsiębiorczości oraz zarządzania i rachunkowości. Znacznie mniej (10 tematów) dotyczy technologii produkcji.

Większość z uznanych tematów szkoleń to seminaria lub warsztaty (14 do 24 godzin), kilka konferencji i 4 kursy, w tym tylko jeden 40 godzinny. Brak wśród nich wskazań na dłuższe formy doskonalenia np. studia podyplomowe.

Mimo iż „Oferta – informator szkoleniowy 2000” wg odbiorców zawiera dość szeroką tematykę proponowanych szkoleń, to doradcy sformułowali również własne tematy szkoleń, których brak w Ofercie, a uznają je za ważne. Są to:

- planowanie rozwoju gospodarstw, z uwzględnieniem oceny efektywności inwestycji i ryzyka gospodarczego,
- ekonomiczne aspekty funkcjonowania gospodarstwa domowego,
- organizacja i działalność rynków rolnych,
- rozwój małych i średnich przedsiębiorstw na obszarach wiejskich – uwarunkowania techniczno-ekonomiczne,
- przetwórstwo owoców w małej skali – propozycje mini linii technologicznych,

- przetwórstwo warzyw w małej skali – propozycje mini linii technologicznych,
- przetwórstwo surowców zbożowych (kaszarnie, makaroniarnie),
- mini linie technologiczne tłoczenia oleju na zimno (rzepak, len, słonecznik),
- wyłączenie gruntów z rolniczego użytkowania,
- budownictwo i mechanizacja w chowie bydła, drobiu i innych zwierząt,
- produkcja wołowiny wysokiej jakości,
- produkcja żywca baraniego na obszarach o dużej ilości użytków zielonych,
- weterynaria i profilaktyka chorób,
- bezpieczeństwo i higiena pracy w rolnictwie,
- ekologia w domu i zagrodzie,
- problemy rodziny wiejskiej (socjologia, psychologia, medycyna),
- prawo autorskie i prasowe.

Wszystkie zgłaszane tematy dotyczą tylko zagadnień technologicznych, mogą stanowić oddzielne szkolenia lub propozycję uzupełnienia innych szkoleń.

Propozycje szkoleniowe przedstawione w „Ofercie – informatorze szkoleniowym 2000”, określone przez samych doradców jako wyczerpujące i wielostronne, obejmujące całość zagadnień związanych z doskonaleniem kadry doradczej i odpowiadające ich oczekiwaniom, mogą okazać się mało przydatne w podnoszeniu kwalifikacji. Powód ciągle ten sam – niewystarczające lub brak środków finansowych niezbędnych na realizację szkoleń zarówno dla organizatorów jak i uczestników. Ogranicza to w znacznym stopniu możliwość udziału kadry doradczej w doskonaleniu.

Tabela 1

„Oferta – informator szkoleniowy 2000”
tematy priorytetowe wg doradców ODR

Numer szkolenia	Temat – organizator	Punkty (max 29)
06 - 21	VAT oraz inne podatki w rolnictwie. RCD Radom	23
07 - 11	Możliwości uzyskania pomocy dla roln. z funduszy UE. KCD Brwinów	23
06 - 19	Analiza efektywności gospodarowania na podst. analizy wskaźnikowej. KCDRRiOW Poznań	22
09 - 01	Opracowywanie projektów służących pozyskiwaniu środków..... na cele doradcze i edukacyjne. RCDRRiOW Stare Pole	22
01 - 06	Aktualne tendencje w techn. prod. i przechowywaniu ziemniaka. IHAR	20
02 - 05	Współczesna technika, technologia i budown. w chowie bydła. IBMER	20
02 - 06	Przygotowanie producentów mleka do restrukturyzacji sektora mleczarskiego. FSW ROUS Lublin	20

Numer szkolenia	Temat – organizator	Punkty (max 29)
02 - 12	Wymogi w zakresie utrzymania bydła i trzody wg norm UE. RCD Poświętne	20
05 - 04	Estetyka zagrody wiejskiej. RCDRRiOW Radom	20
06 - 16	Analiza ekonomiczno-finansowa w rolnictwie..... KCD Poznań	20
07 - 01	Stan przygot. polskiego sektora rolnego do integracji z UE. KCD Brwinów	20
07 - 07	Wykorzystanie środków pomocowych z funduszy przedakcesyjnych. RCD Stare Pole	20
07 - 13	Jak tworzyć i wdrażać projekty przedsięwzięć KCD Poznań	20
01 - 04	Pszenice jakościowe – źródło dobrej mąki. IHAR	19
07 - 08	Procedury stosowane przy korzystaniu z instrumentów przedakcesyjnych. RCD Wrocław	19
05 - 03	Metody działań edukacyjnych prowadzące do kształtowania prozdrowotnych zachowań żywieniowych ludności wiejskiej. IŻŻ	19
01 - 20	Proekologiczne programy ochrony roślin. IOR	18
02 - 09	Proekologiczne technologie utrzymania i żywienia świń I Zoot.	18
02 - 11	Rgulacje prawne i preferowane technologie w chowie i hodowli zwierząt. RCD Radom	18
06 - 20	Zasady liczenia i analizy wskaźników ekonomicznych gospodarstw rolnych. KCD Poznań	18
01 - 03	Agrotechniczne i ekonomiczne aspekty prod. zbóż chlebowych. IHAR	17
03 - 11	Integrowana produkcja truskawek. ISiK	17
03 - 13	Przechowywanie, przygotowanie owoców do obrotu i marketing ISiK	17

Źródło: Opracowano na podstawie 29 odpowiedzi ankietowych spośród 43 dawnych ODR.

ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA,
JOLANTA PRZYTUŁA
Akademia Rolnicza w Poznaniu

„RODZINA 2000 – SZANSA DOBREGO ŻYCIA NA WSI”

W październiku i listopadzie 1999 roku pracownicy Studium Wiejskiego Gospodarstwa Domowego Akademii Rolniczej w Poznaniu zrealizowali program szkoleniowy dla doradców Ośrodków Doradztwa Rolniczego, nauczycieli szkół rolniczych, rolników prowadzących gospodarstwa agroturystyczne i liderów społeczności wiejskiej z województwa Wielkopolskiego. Program ten był zaakceptowany i dofinansowany przez Wojewodę Wielkopolskiego. W zajęciach uczestniczyło 150 słuchaczy.

Przez zrealizowanie szkolenia „Rodzina 2000 – szansa dobrego życia na wsi” pogłębiono kontakty z mieszkańcami wsi. Rozpoznano także potrzeby w zakresie szkoleń zgłaszane przez jej mieszkańców. Szkolenia odbyły się w miejscowościach: Stara Łubianka, Marszew, Sielinko (zajęcia w Pięchowie), Kościelec i Leszno (zajęcia w Bojanowie).

Tematyka zajęć

Uwarunkowania psychosocjologiczne życia na wsi:

- Przewycięzanie oporu przed zmianami (ze zwróceniem uwagi na zmiany związane z restrukturyzacją polskiej wsi);
- Problem bezrobocia a turystyka wiejska, integracja społeczności wiejskiej;
- Racjonalne gospodarowanie zasobami materialnymi:
 - a) wybór produktów na rynku;
 - b) opracowywanie budżetów domowych;
- Partnerstwo w rodzinie wiejskiej;
- Propagowanie kultury i tradycji regionu - umiejętność wyeksponowania atutów własnego gospodarstwa.

Zagrożenia zdrowotne i społeczne:

- Alkoholizm;
- Narkomania;

- Zakażenia HIV oraz zachorowania na AIDS;
- Stres jego rola oraz metody łagodzenia skutków nadmiernego stresu;
- Otyłość, anoreksja, bulimia;
- Wypadki i choroby w domu i przy pracy w rolnictwie;
- Świadome rodzicielstwo;
- Rola higieny w procesie przygotowywania żywności;
- Żywnienie wobec zagrożeń ekologicznych i zdrowotnych.

Cele i efekty szkolenia

Przez zrealizowanie programu osiągnięto następujące, założone wcześniej cele:

- zachęcono do przezwyciężenia oporów przed zmianami przez wyjaśnienie mechanizmów psychologicznych,
- wykazano potrzebę i sens prowadzenia ksiąg budżetowych i planowania wydatków,
- wskazano na możliwość poprawy jakości życia na wsi poprzez rozwijanie turystyki wiejskiej, integrację środowiska, pobudzenie własnej inicjatywy i przedsiębiorczości, umiejętności wyeksponowania własnego gospodarstwa i regionu,
- zapoznano uczestniczki szkoleń z problematyką uzależnień, z położeniem nacisku na rozpoznanie pierwszych, niepokojących sygnałów świadczących o tym, że dziecko może brać narkotyki,
- omówiono zagrożenia zdrowotne i społeczne oraz wskazano jak ich unikać lub minimalizować skutki,
- nauczono słuchaczy metod planowania poczęć,
- zapoznano uczestników szkolenia z zasadami udzielania pomocy doraźnej w nagłych wypadkach i zachorowaniach,
- omówiono rolę higieny w życiu codziennym, ze szczególnym naciskiem na higieniczne obchodzenie się z żywnością.

Efektem szkolenia było:

- uświadomienie zagrożeń zdrowia,
- uczulenie rodziców na niepokojące objawy u dzieci i młodzieży związane z przyjmowaniem i uzależnieniem od środków narkotycznych,
- przekonanie słuchaczy do przełamywania stereotypów funkcjonujących w rodzinie wiejskiej w zakresie partnerstwa, planowania dietetyki rodziny i żywienia,
- uświadomienie uczestnikom szkolenia konieczności zmian w sferze społeczno-ekonomicznej kraju, mających wpływ na jakość życia na wsi oraz wskazanie na sposoby przełamywania oporów co do tych zmian,
- przekonanie słuchaczy do podejmowania nowych inicjatyw,

- wskazanie, że wieś zajmuje ważne miejsce w polityce społecznej, edukacyjnej i kulturalnej kraju,
- uaktywnienie przedstawicieli środowiska wiejskiego przez czynne włączanie się do dyskusji.

Wnioski

Szkolenie zostało przeprowadzone zgodnie z założonym harmonogramem i spełniło oczekiwania słuchaczy co do doboru tematów i sposobu przekazywania treści (wyniki ankiety).

Wyciągnięto następujące wnioski z przeprowadzonych szkoleń:

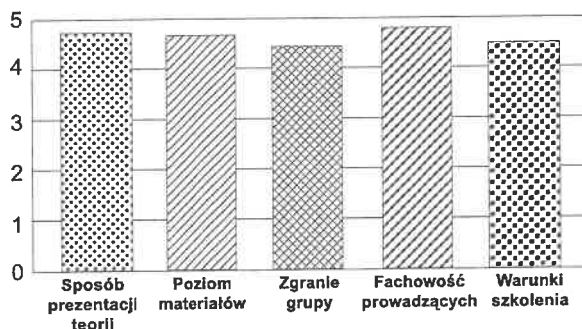
- wskazane byłoby poszerzenie tematyki i objęcie szkoleniem większej liczby uczestników (wyniki ankiety).
- środowisko wiejskie oczekuje szerszej informacji o kierunkach przemian na wsi, aby łatwiej było zrozumieć i zaakceptować zmiany, które są nieuniknione.
- należałoby zachęcić do udziału w tego typu szkoleniach mężczyzn - takie były sugestie uczestniczek.
- konieczna jest edukacja mieszkańców wsi w zakresie współczesnego gospodarstwa domowego, czego dowodem jest liczny udział i duże zainteresowanie szkoleniem “Rodzina 2000 - szansa dobrego życia na wsi”.

Ankieta oceny poziomu szkolenia

W ostatnim dniu szkolenia 131 osób wypełniło ankietę oceniającą poziom szkolenia, jej wyniki przedstawione są poniżej:

1. Oceny - skala 1 do 5 (średnie)

- sposób prezentacji teorii - 4,79 (107x5, 21x4, 3x3);
- poziom materiałów - 4,74 (90x5, 25x4, 1x3, 1x2);
- zgranie grupy - 4,42 (82x5, 39x4, 9x3);
- fachowość prowadzących - 4,87 (114x5, 17x4);
- warunki w jakich odbyło się szkolenie - 4,49 (84x5, 42x4, 5x3);

2. Czy szkolenie spełniło Twoje oczekiwania? Dlaczego? (131 odpowiedzi tak)

Najczęściej powtarzające się uzasadnienia:

- tak, bo pogłębiłam moją wiedzę,
- tak, bo dowiedziałam się dużo nowych rzeczy,
- wiedza zdobyta na zajęciach przyda mi się na użytek mojej rodziny,
- ciekawie zaprezentowane tematy pozwolą na dostosowanie się do potrzeb,
- współczesności wiedza teoretyczna popierana przykładami pozwoli na zrozumienie i inne spojrzenie na omawiane problemy,
- łatwiej jest mi rozumieć przemiany dokonujące się na wsi,
- tak, bo prowadzący byli bardzo zaangażowani w realizację tematów,
- zagadnienia i problemy poruszone podczas szkolenia były bardzo ciekawe.

3. Silne i słabe strony szkolenia (najczęściej powtarzające się argumenty)

silne strony szkolenia	słabe strony szkolenia
• bardzo dobre przygotowanie wykładowców • przystępny sposób prezentacji teorii • komunikatywność • poruszanie aktualnych problemów • miła atmosfera • dostosowanie treści tematów i sposobu ich przekazywania do poziomu grupy • przyjaźnie nastawieni prowadzący • aktywizowanie grupy • dużo przykładów „z życia” • możliwość dyskusji	• zbyt mało czasu na niektóre tematy • zbyt mała ilość osób objętych szkoleniem • zbyt mało tego typu szkoleń na wsi • brak materiałów, które można byłoby przekazać innym • brak mężczyzn na szkoleniach – rodzina to także mężczyzna • zbyt duża odległość od miejsca zamieszkania do miejsca szkolenia

4. Czy poleciłbyś to szkolenie innym osobom? (131 odpowiedzi tak)

- tak, bo wszystkim jest potrzebna wiedza o rodzinie i problemach jej dotyczących,
- tak, bo mało wiedzy z tematyki objętej programem dociera na wieś,
- powinno na tego typu szkolenia trafiać więcej osób młodych,
- ciekawa problematyka,
- tematy poruszone na szkoleniu dotyczą każdego,

- tak, powinni w takich szkoleniach brać udział wszyscy pracownicy ODR-ów, pracownicy opieki społecznej, całe rodziny wiejskie – mężczyźni,
- wszyscy powinni być świadomi w problematyce objętej szkoleniem,
- takie szkolenia powinny być prowadzone w szkołach,
- materiały ze szkoleń będą mogły wykorzystać w swojej pracy zawodowej,
- ciekawe potraktowanie tematów,
- dużo ciekawych informacji,
- tak, bo wiedza teoretyczna była poparta przykładami,
- wykładowcy w sposób zrozumiały przedstawili aktualne problemy.

Biorąc pod uwagę wyniki ankiety uważamy, iż założone cele szkolenia zostały spełnione. Wszyscy uczestnicy uznali je za przydatne i potrzebne.

Wskazano również na konieczność szerszego propagowania omawianej tematyki w większym zakresie godzinowym, dla szerszej rzeszy środowiska wiejskiego (ludzi młodych, rodzin, mężczyzn). Wysoko oceniano przygotowanie i fachowość prowadzących oraz sposób prowadzenia szkolenia. Wielu uczestników wykazywało zaangażowanie podczas dyskusji, co świadczyło o dużym zainteresowaniu i zrozumieniu prezentowanej tematyki. Zapotrzebowanie na tego typu szkolenia jest duże i przynajmniej część tematów powinna być realizowana w gminach, aby uczestnicy nie tracili dużo czasu na dojazdy do odległych o kilkadziesiąt kilometrów ODR-ów.

IWONA KAJDAN-ZYSNARSKA
*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu*

MECHANIZMY WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ

W grudniu ubiegłego roku Ministerstwo Rolnictwa w Grecji oraz Międzynarodowe Centrum Wyższych Studiów Rolniczych Regionu Śródziemnomorskiego zorganizowało na Krecie tygodniowe seminarium nt.: „Mechanizmy Wspólnej Polityki Rolnej”. W szkoleniu uczestniczyły 23 osoby z Polski, w tym: 9 przedstawicieli z Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, 4 z Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa oraz 10 z Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich (Brwinów, Poznań, Wrocław, Radom, Przysiek, Barzkowice).

Seminarium odbyło się w Centrum Konferencyjnym Śródziemnomorskiego Instytutu Rolniczego w Chanii (The Mediterranean Agronomic Institute of Chania – MAICh), jednym z instytutów Międzynarodowego Centrum Wyższych Studiów Rolniczych Regionu Śródziemnomorskiego. Program szkolenia obejmował 6 dni wykładów prowadzonych przez przedstawicieli greckiego Ministerstwa Rolnictwa oraz wykładowców wyższych uczelni z Grecji i Kanady.

Tematyka seminarium dotyczyła następujących zagadnień:

- Wspólnej Polityki Rolnej w krajach członkowskich UE, w tym:
 - zasady i cele WPR,
 - finansowanie WPR,
 - reforma WPR,
 - Agenda 2000,
 - cele GATT,
 - wspólna organizacja rynku rolnego UE
- oceny inwestycji rolniczych;
- zarządzania finansami w UE;
- polityki monetarnej UE;
- przemysłu spożywczego w UE;
- agrobiznesu w UE;

- marketingu i promocji produktów z uwzględnieniem ich jakości;
- instytucji UE i procesów podejmowania decyzji.

Grupa polskich doradców rolniczych z Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich zainteresowana była najbardziej postanowieniami zawartymi w Agendzie 2000 - dokumencie przygotowanym przez Komisję Europejską i przyjętym przez Radę Europejską podczas obrad w Berlinie w dniu 26 marca 1999 roku. Dokument ten jest szczególnie ważny dla państw stowarzyszonych, ubiegających się o członkostwo z UE, ponieważ zawiera nową perspektywę finansową obejmującą wydatki UE na Wspólną Politykę Rolną w latach 2000 – 2006, uwzględniając środki przedakcesyjne na wsparcie sektora rolno-przetwórczego i rozwój obszarów wiejskich w Polsce.

Agenda 2000 określa następujące cele zreformowanej polityki rolnej:

- zwiększenie konkurencyjności rolnictwa Unii Europejskiej na rynku zewnętrznym i wewnętrznym,
- zagwarantowanie konsumentom bezpieczeństwa żywności,
- podejmowanie działań na rzecz poprawy jakości produktów rolnych,
- zapewnienie rolnikom godziwych warunków życia i stabilnych dochodów z gospodarstw rolnych,
- podejmowanie działań na rzecz ochrony środowiska,
- stworzenie alternatywnych źródeł dochodu w gospodarstwach rolnych i poza nią.

W ramach Wspólnej Polityki Rolnej można wyróżnić cztery główne instrumenty wspierania rolnictwa:

- podtrzymywanie cen rynkowych (market price support) prowadzące do kształtowania się cen unijnych na poziomie wyższym od cen światowych poprzez:
 - stosowanie instrumentów polityki handlowej,
 - zakupy interwencyjne,
 - dotowanie do eksportu rolnego,
 - zagospodarowanie nadwyżek.
 - ograniczenia ilościowe (m.in.: cukier, mleko, zboża) polegające na ograniczeniu produkcji na poziomie niższym od tego, jaki miałby miejsce bez stosowania ograniczeń,
- bezpośrednie podtrzymywanie dochodów rolniczych (direct income support) polegające na tym, że rolnicy w UE otrzymują pewną sumę pieniędzy ponad to, co uzyskują ze sprzedaży,
- redukcja kosztów produkcji (instrumenty polityki kredytowej, dotacja do środków produkcji, polityka podatkowa) oraz usługi ogólne, tj.: badania, doradztwo, inspekcja sanitarno-weterynaryjna, zwalczanie szkodników i chorób, marketing, promocja itd.).

Finansowanie WPR odbywa się w dużym stopniu z budżetu Unii Europejskiej. Najważniejszym źródłem dochodu budżetu są wpływy z podatku VAT, składki członkowskie oraz opłaty celne.

W ramach seminarium jeden dzień przeznaczono na zwiedzanie rolniczych spółdzielni produkcyjnych zajmujących się przetwórstwem i pakowaniem oliwy z oliwek oraz sortowaniem i pakowaniem pomarańczy.

Związek Spółdzielni Rolniczych *Kolymvari* zajmuje się skupem oliwek, produkcją, pakowaniem i eksportem oliwy. Przedsiębiorstwo zajmuje obszar ok. 47000 m² i jest wyposażone w nowoczesne maszyny i urządzenia do wydajnej obróbki surowca. Dzięki tłoczeniu na zimno, oliwa z *Kolymvari* posiada delikatny smak i aromatyczny zapach. Spółdzielnia rozlewa oliwę z oliwek do butelek i puszek o różnej pojemności i eksportuje ją do USA, Francji, Wielkiej Brytanii, Niemiec, Australii, Holandii, Finlandii i Polski.

Natomiast, Związek Spółdzielni Rolniczych *Maleme* zrzesza producentów tego regionu uprawiających pomarańcze metodami ekologicznymi, prowadzi skup, sortowanie, pakowanie i eksport pomarańcz na rynek europejski oraz zaopatruje liczne sklepy w Grecji. Ponadto doświadczona kadra naukowa i techniczna wspiera producentów poprzez całoroczny nadzór i doradztwo technologiczne na każdym etapie uprawy, zbioru i kwalifikacji jakości. Spółdzielnia posiada wyspecjalizowane linie technologiczne do dokładnego mycia, sortowania wg wielkości owoców, wybarwienia skórki oraz nowoczesny system pakowania pomarańcz, spełniając wymagania Unii Europejskiej. Obecnie spółdzielnia jest w końcowym etapie uzyskania certyfikatu systemu zarządzania jakością potwierdzającego zgodność z normą ISO 9002.

Uczestnicy seminarium zapoznali się również z działalnością powołanego w 1983 roku Śródziemnomorskiego Instytutu Rolniczego w Chanii, który jest jednym z czterech instytutów należących do Międzynarodowego Centrum Wyższych Studiów Rolniczych Regionu Śródziemnomorskiego. Centrum to zostało utworzone w 1962 roku na mocy porozumienia między rządami siedmiu południowych państw europejskich, tj.: Francji, Grecji, Włoch, Portugalii, Hiszpanii, Turcji i ex – Jugosławii. Oprócz ww. krajów, członkami Centrum w późniejszych latach zostały: Albania, Algieria, Egipt, Liban, Malta, Maroko i Tunezja. Głównym celem powołania takiego Centrum było prowadzenie różnych form doskonalenia zawodowego umożliwiających zdobycie dodatkowej wiedzy technologicznej i techniczno-ekonomicznej oraz rozwój współpracy międzynarodowej między specjalistami w dziedzinie rolnictwa, przetwórstwa rolno-spożywczego i ochrony środowiska naturalnego w krajach Morza Śródziemnego. Międzynarodowe Centrum Wyższych Studiów Rolniczych Regionu Śródziemnomorskiego posiada obecnie cztery instytuty tj.: Śródziemnomorski Instytut Rolniczy (ŚIR) w Bari (Włochy), ŚIR w Montpellier (Francja), ŚIR w Saragossie

(Hiszpania) i ŚIR w Chanii (Grecja). Instytuty te prowadzą działalność szkoleniową i badawczą w zakresie:

- polityki rolnej,
- polityki żywnościowej, w tym produkcji żywności bezpiecznej dla zdrowia,
- ochrony środowiska,
- zarządzania zasobami naturalnymi,
- rozwoju obszarów wiejskich,
- innowacji technologicznych.

Śródziemnomorski Instytut Rolniczy w Chanii jest instytucją finansowaną z budżetu państwa. Działalność szkoleniowa instytutu polega na prowadzeniu studiów podyplomowych jednorocznych i dwuletnich oraz krótkich, intensywnych kursów specjalistycznych i seminariów naukowych, jak również organizowaniu międzynarodowych sympozjów i konferencji. Programy akademickie studiów podyplomowych obejmują swym zakresem następujące dziedziny:

- nauki ekonomiczne, w tym zarządzanie i marketing;
- środowisko, w tym: zarządzanie środowiskowe, ekologia, odnawianie i ochrona zasobów naturalnych;
- zarządzanie jakością żywności, w tym: technologia żywności, systemy zarządzania jakością;
- ogrodnictwo i technologia, w tym: produkcja integrowana;
- produkty naturalne, w tym: rośliny aromatyczne i farmaceutyczne.

Działalność badawcza Instytutu wiąże się bezpośrednio z programami realizowanymi w ramach studiów podyplomowych. W Śródziemnomorskim Instytucie Rolniczym w Chanii istnieje możliwość ubiegania się o całkowite sfinansowanie lub częściowe dofinansowanie podwyższania kwalifikacji zawodowych w ramach studiów podyplomowych.

Szczegółowe informacje w tym zakresie oraz na temat działalności Instytutu można uzyskać pod adresem:

The Mediterranean Agrinomic Institute of Chania,
Alsyllion Agrokepion, P.O. Box 85, GR – 73100, CHANIA, CRETE (Greece)
tel./fax + 30 821 811151,
E-mail: alkinoos @maich.gr

NOWOŚCI WYDAWNICZE

Praktyczne podstawy ochrony roślin. Opracowanie zbiorowe pod redakcją Janusza Bartkowskiego. Wyd. Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu, Poznań 2000, ss. 212.

Obszerna publikacja, dwunastu autorów, powstała w ramach realizowanego polsko-duńskiego projektu doradczego pod nazwą „Rozwój koncepcji programu szkoleniowego dla uzyskania świadectwa z zakresu ochrony roślin”. W krajach Europy Zachodniej zagadnienia ochrony środowiska, ochrony przed zanieczyszczeniem powstającym na skutek prowadzenia działalności rolniczej traktowane są bardzo surowo i uregulowane wieloma przepisami. Układ treści opracowania – poradnika dostosowany jest do programu szkolenia wprowadzonego obligatoryjnie w Polsce, zarządzeniem Głównego Inspektora Państwowej Inspekcji Ochrony Roślin, dla osób nabywających i stosujących środki ochrony roślin. W opracowaniu zawarto między innymi następujące kwestie: wybrane zagadnienia obowiązujących przepisów prawnych, charakterystykę środków ochrony roślin, bhp przy stosowaniu i obchodzeniu się ze środkami ochrony, środki ochrony roślin a ochrona środowiska, ochrona podstawowych roślin uprawnych, ważniejsze choroby, szkodniki i chwasty występujące w roślinach uprawnych, a także aparatura ochrony roślin i sposoby stosowania środków ochrony roślin, badanie sprzętu i przygotowanie opryskiwacza do pracy. Praca została wzbogacona słownikiem terminów najczęściej używanych oraz wykazem literatury pomocniczej.

Edukacja dorosłych szansą rozwoju obszarów wiejskich. Materiały konferencyjne. Toruń – Przysiek 4-5 listopada 1999. Wyd. Centrum Kształcenia Ustawicznego w Toruniu, ss. 209.

Współczesna edukacja dorosłych stanęła przed nowymi zadaniami. Szczególnie ważną grupą, którą należy przygotować do aktywności zawodowej i przedsiębiorczości są ludzie dorośli z obszarów wiejskich i małych ośrodków miejskich. Obecny system kształcenia ludzi dorosłych na wsi powinien objąć szerokim zasięgiem ww. obszary dotychczas zaniedbane pod względem edukacyjnym. Jest to szczególnie ważne w perspektywie wejścia naszego kraju do UE, dla wyrównania szans na rynku pracy, w dostępie do edukacji, wspierania aktywności ekonomicznej, zawodowej i kulturalnej. W opracowaniu przedstawiono istniejący potencjał badawczy dla kształcenia dorosłych i metody szkolenia. Ukazano możliwości kształcenia ludzi dorosłych na obszarach wiejskich i w małych ośrodkach miejskich przez centra kształcenia ustawicznego i regionalne centra doradztwa, a także przez sieć instytucji niepublicznych, gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych. Opublikowane materiały są forum wymiany poglądów między środowiskami naukowymi, oświatowymi i samorządowymi, rolniczych instytucji doradczych oraz przedstawicielami organizacji zaangażowanych w rozwój edukacji dorosłych na wsi.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

1. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego zamieszczają artykuły z zakresu metodyki doradztwa, organizacji doradztwa, wspomagania doradztwa poprzez naukę, doskonalenia kadr doradczych, oświaty rolniczej oraz polityki agrarnej.
2. Oprócz artykułów *Zagadnienia* przyjmują:
 - informacje o pracy doradczej i życiu ODR,
 - informacje o sympozjach, seminariach i szkoleniach z zakresu doradztwa i dla doradców,
 - recenzje i omówienia prac związanych z doradztwem rolniczym oraz ze wsią i rolnictwem,
 - przeglądy czasopism krajowych i zagranicznych, ukazujące dorobek w wymienionych dziedzinach,
 - noty bibliograficzne o nowościach wydawniczych (18 wierszy maszynopisu),
 - inne informacje w wymienionych wyżej dziedzinach.
3. Poszczególne artykuły nie powinny przekraczać - łącznie z tabelami i wykresami - 15 stron maszynopisu.
Redakcja zastrzega sobie prawo skrótów tekstu, ograniczenia tabel, wykresów i rycin w ramach opracowania redakcyjnego.
4. Maszynopisy, pisane jednostronnie według obowiązujących zasad w instytucjach wydawniczych (30 wierszy a 60 znaków na stronie, z marginesem 4 cm z lewej strony), powinny być dostarczane w dwóch egzemplarzach. W miarę możliwości prosimy o dołączenie dyskietki z tekstem artykułu lub informacji.
5. Przypisy i tabele zamieszcza się w tekście, rysunki prosimy dołączyć oddzielnie, a na marginesie tekstu zaznaczyć ołówkiem, gdzie mają być zamieszczone.
6. Przypisy bibliograficzne powinny zawierać nazwiska autora (autorów) i pierwsze litery imion oraz dokładny tytuł pracy (w języku oryginału), a ponadto przy wydawnictwach zwartych (książkach): wydawcę oraz miejsce, rok wydania i stronę cytatu, przy artykułach z czasopism: nazwę czasopisma, rok wydania, numer tomu, numer bieżący i stronę cytatu. Przypisy do tabel zaznacza się małymi literami alfabetu i zamieszcza pod tabelą.
7. Nadesłane recenzje, omówienia, przeglądy itp. powinny zawierać tytuł pracy w oryginalnym brzmieniu i tytuł pracy przełożony na język polski.
8. Do nadsyłanych prac prosimy dołączyć następujące dane: pełne imię i nazwisko autora, miejsce pracy i adres prywatny (ewentualnie również numer telefonu).
9. Redakcja zastrzega sobie prawo nieprzyjęcia pracy, jeśli negatywne recenzje pokrywają się ze zdaniem redakcji. Prac nie zamówionych redakcja nie zwraca, jak również prac zakwalifikowanych do druku.
10. Wszystkie przyjęte prace są honorowane według obowiązujących stawek wydawniczych w KCDRRiOW na podstawie umowy wydawniczej, a autorzy artykułów otrzymują bezpłatnie 1 *egzemplarz autorski*.
11. Prace prosimy nadsyłać na następujący adres

Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich

Oddział w Poznaniu, 61-659 Poznań, ul. Winogrody 63

email: poznan_sekretariat@cdr.gov.pl

Redakcja „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego”

